

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık Ticaret
Limited Şirketi Adına
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

Hukuk Danışmanı
Av. Hasan Dağtekin

YAZIŞMA ADRESİ
Kurtismailpaşa 5. Sok. Fırat 5 Apt.
Kat:1 No:2 Ofis/DİYARBAKIR
Tel/Faks: (0412) 229 02 88
E-mail: kovaradeng@mynet.com

BASKI
Saygın Reklam
Tel: (0412) 224 95 35 / Diyarbakır

ISSN: 1302-7964

HEWLÊR
Tel: 009647504456108

İçindekiler - Naverok

Merhaba 2

Mesûd TEK

Yeni dönem ve görevlerimiz 3-6

Çetin ÇEKO

ABD'nin Suriye siyasetinde Kürtler ve Türkiye 7-11

Mahmut BOZARSLAN

Çatışma çözümlerinde Dünya deneyimleri 12-16

Mazhar KARA

Siyasetin, dini ve milli hamaset girdabındaki şuursuz çırpınışı ve çıkış yolu 17-23

Ümit TEKTAŞ

Ekonomik dalgalanma bağlamında yeni Türkiye, eski sorunlar 24-30

Eskerê BOYÎK

Casimê Celil 31-37

Seîd VEROJ

Dünden bugüne Kerkük-Musul meselesi 38-45

Mehmet BAYRAK

Kürd-Dağlılar'ın mutalebâtı"ndan Afrin saldırısına 46-48

Bayram BOZYEL

Ahlak üzerine 49-60

Nasır KEMALOĞLU

Dubarekirina bêjeyan 61-64

Merhaba

Yeni bir Deng sayısı ile sizlerle birlikteyiz.

Siyasetin şu anki bir nolu gündemi 31 Mart 2019 tarihinde yapılacak yerel seçimler. İktidar, muhalefet ve Kürt tarafı olmak üzere bütün siyasi kesimler şimdiden 31 Mart yerel seçim hazırlıklarına başlamış bulunuyorlar. Gündemin diğer bir konusu ise Suriye ve hızlanmakta olan siyasi çözüm süreci. Suriye kadar diğer bir önemli gelişme ABD'nin İran'a karşı başlattığı çok yönlü ambargo paketi.

Yazarlarımızdan Mesut Tek, bu sayı için kaleme aldığı makalesinde Türkiye'de sürüp giden otoriterleşme ve siyasi kutuplaşmayı ele alıyor, tek adam yönetimine dönüşen Erdoğan başkanlığındaki iktidarın keyfi uygulamalarının yol açtığı siyasi sonuçları masaya yatırıyor.

Yazarlarımızdan Çetin Çeko ise yazdığı makalesinde son dönemde yoğun siyasi ve diplomatik bir trafiğe konu olan Suriye krizinin geldiği son aşamayı ve olası sonuçlarını irdeliyor.

Yazar Mazhar Kara, Deng'in bu sayısı için Türkiye'deki İslami hareketin karakterini ele alan bir makale yazdı. Ümit Tektaş ise yazısında ABD ile yaşanan gerilimle tırmanışa geçen ekonomik krizin farklı boyutlarını ele aldı.

Deng'in bu sayısında ayrıca Mahmut Bozarslan'ın farklı ülkelerdeki çözüm süreçleri deneyimlerine ilişkin bir değerlendirmesini okuyacaksınız. Sayın Said Veroj'un makalesinde ise Kerkük'ün tarihi, siyasi ve etnik yapısı ile ilgili çarpıcı bilgiler yer alıyor.

Mehmet Bayrak'ın, Türkiye'nin kuruluş sürecinde izlediği Kürt politikasının ele alındığı makalesinin yanı sıra, Bayram Bozyel'in ahlak konusunu ayrıntılı ele aldığı bir makalesi bu sayıda yer alıyor.

Deng'in bu sayısında son olarak Eskerê Boyik'ın Kürt yazar Casimê Celil'in yaşamını konu alan yazısı ile Nasır Kemalolu'nun Kürtçe'de sözcüklerin çift kullanımını işleyen bir yazısını bulacaksınız.

Okuyunca beğeneceğinizi umuyoruz.

Merheba

Em bi hejmareke Dengê ya nû bi we ra ne.

Îro mijara siyasetê ya sereke hîlbijartinên herêmî yên 31ê Adara 2019an e. Anha îqtîdar, opozîsyon û aliyê Kurd jî tê da, hemî teref amadekariya hîlbijartinên herêmî dikin. Mijareke din yê girîng jî pîrsa Suriyê û pêvajoya çareserîya siyasetî ya vê welatî ye. Mijareke din ku qasî pîrsa Suriyê di rojevê da ye ambargoya ku Emerikayê li ser Îranê sepandîye.

Nivîskarê me Mesud Tek di gotara xwe ya vê hejmarê da li ser desthilatdarîya Erdoğan di-sekine, encamên siyaseta vê desthilatdarîyê derdixe holê.

Yek ji nivîskararên me Çetîn Çeko jî di gotara xwe da mijara Suriyê bi hûrgilî dinirxîne û hewldanên bo çareserîya pîrsa Suriyê bi rîya diyalox û siyasetî ve şîrove dike.

Nivîskar Mazhar Kara di gotara xwe da behsa tevgera Îslamî ya Tirkîyê dike û rûyê wî yê dijê demokrasîyê derdixe ber çavan. Umît Tektaş jî di gotara xwe da qîrîza aborîya li Tirkîyê ya ku piştê xirabbûna pêwendiyên di navbera Emerîka û Tirkîyê destpêkirîye analiz dike.

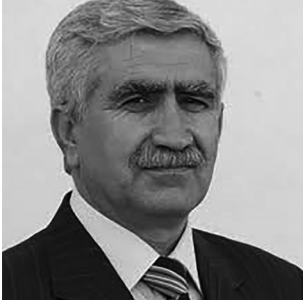
Di vê hejmarê da herweha maqaleyeke Mahmût Bozarslan cî girtiye. Bozarslan di gotara xwe da li ser ceribandîna çareserîyê yên li hîn deverên dinyayê di-sekine. Birêz Saîd Veroj jî nivîsa xwe da mijara Kerkûkê carek din tinê rojevê û balê dikşîne li ser girîngîya vê bajarî di siyaseta Kurd û Ereban da.

Nivîskar Mehmet Bayrak di gotara xwe da siyaseta Tirkîyê ya derbarê pîrsa Kurd ya destpêka damezirandina komarê şîrove dike. Bayram Bozyel jî ji bo Dengê gotarek li ser mijara ehlaqê nivîsiye.

Di vê hejmarê da dû gotarên balkêş jî ev in. Yek jê ya Eskerê Boyik e ku li ser jîyana nivîskar Casimê Celil e. Ya din jî ya Nasır Kemalolu ye ku derbarê dubarekirina bêjeyan e.

Em hêvî dikin ku dema bixwînin hûn ê bîcibînin.

Yeni dönem ve görevlerimiz

Mesûd TEK

Mesûd TEK

Kovara DENG

Türkiye’de 24 Haziran seçimleriyle birlikte, daha Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı olmasıyla başlayan “Türk tipi başkanlık sistemi” süreci son hızıyla ilerliyor.

Daha şimdiden yönetim tarzı, Meclis’in fonksiyonları, siyasi yaşam ve benzeri konularda önemli değişiklikler yaşanıyor.

Eksik ve defolu eski parlamenter sistemin yerine adım adım başkanlık sistemi, daha doğru bir ifade ile sultanlık rejimi inşa ediliyor.

Sultanlık üniter devlet sistemi çerçevesinde, devletin eski söylemleri ve refleksleri eşliğinde kuruluyor.

Erdoğan ve partisi karşı oldukları, eleştirdikleri Kemalistlerin yolundan gidiyorlar.

Kısa sayılmayacak iktidar döneminde AK Parti reformcu özünü yitirip tutucu olmakla kalmadı. Geçen sürede bu partinin temel taşlarından biri olan Türk milliyetçiliği damarı daha belirgin hale geldi.

AK Parti’nin bir dönem Ergenekon ile girdiği iktidar mücadelesinde müttefiki, kankası olan ve desteğini aldığı Fetullah Gülen Cemaatine karşı savaşında, ulusalcılarla,

ırkçı ve şovenler ile kucak kucağa olmasının nedenlerinden birisi, bünyesinde bulunan ve giderek güçlenen bu milliyetçi damardır.

AK Parti’nin geçmişte dilinden düşürmediği, halkın refah seviyesini yükseltmenin, demokratik değişimleri gerçekleştirmenin yerini artık “devletin bekası” almış bulunuyor.

Erdoğan’ı, Bahçeli’yi, Destici, Çiller’i, Ağar ve Perinçek’i buluşturan da sözkonusu beka sorunu.

Türkiye’nin “aslan sosyal demokratlarını” ulusalcılarını, Avrasyacılarını, “Yeni Osmanlıcılarını”, derini ve seriniyle tüm devletçilerini aynı cephede biraraya getiren de aynı sorundur.

“Son Türk devleti”nin bekasından duyulan kaygı, 24 Haziran seçimlerinde Cumhur İttifakı’na da yol açtı.

Seçimlerde Meclis çoğunluğunu yitirerek çıkan AK Parti, başta MHP olmak üzere ırkçı-şoven kesimlere daha da bağımlı hale geldi.

Erdoğan’ın “sultanlık” sistemini oluşturmak için gerek duyduğu kanunları, faşistlerin desteğini olmadan çıkartması mümkün görünmüyor.

Yeni dönemde yargı, polis ve ordu gibi devlet aygıtlarını tamamen kontrolü altına alan Erdoğan, özgürlüklere ve Kürd halkına yönelik saldırgan bir politikaya yöneldi.

Demokratik hak ve özgürlükler budanıyor.

Kürd yurtseverleri, demokrasi ve değişim güçleri üzerindeki baskılar artarak devam ediyor.

Kürdistan'da devlet şiddeti hız kesmeden devam ediyor. Hemen her gün, bir bölgede, günlerce süren sokağa çıkma yasağı ilan ediliyor.

Askeri operasyonlar, sınırın öte tarafına, Kandil'e yönelik hava saldırıları devam ediyor.

Sultanlık sistemi de ülke içindeki baskılarını meşrulaştırmak, gelecek tepkileri izole etmek için öncelleri gibi dış düşmanlar söylemine başvuruyor.

Erdoğan ve şürekâsı işi gücü Türk devletini yıkmak olan ve bu amaç için fırsat kollayan dış mihraklardan bahsediyorlar. Bu konuda, emrindeki devlet kurumları ve yandaş basın vasıtasıyla güçlü algı operasyonları yürütüyorlar.

Sultanlık sistemi sadece Kuzey Kürdistan'daki demokrasi ve özgürlük hareketine karşı değil. Aynı zamanda diğer parçalardaki özgürlük hareketlerine yönelik olarak da düşmanca politikalar izliyor.

Kürdlerin kanları canları pahasına elde ettikleri kazanımları kendi ulusal güvenliği için tehlike olarak görüyor. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için Batı Kürdistan'ın, Kandil ve Şengal'in işgalinden, Mahmur'un boşaltılmasından bahsediyor.

Fırat'ın doğusuna operasyon yapmak amacıyla sınıra askeri yığınak yapıyor, Kürdlerin mevzilerini bombalıyor.

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu ve benzeri politikalarını hayata geçirme sürecinde Türkiye'nin bölgedeki konumundan alabildiğine yararlanıyor.

Avrupa Birliği'nin, ABD, Rusya gibi süper güçlerin Ortadoğu'ya ilişkin politikalarını hayata geçirmek için Türkiye'ye ihtiyaçları var. Bu nedenle bu güçler bölge denkleminde Türkiye'ye yer vermeye devam ediyorlar.

Bu ise, Kürd sorununun çözümü konusunda devletin geleneksel politikasına teslim olan ve uygulamaya koyan Erdoğan sultanlığının elini güçlendiriyor.

Erdoğan'ın, bugüne kadar yaptığı açıklamalarının, uygulamalarının ortaya koyduğu gibi, devletin sadece Kuzey'de değil diğer parçalara yönelik şiddet politikası daha uzun bir süre devam edecek.

Ne yapmalı

Önümüzdeki dönemde yapacaklarımızı ve buna ilişkin politikalarımızı tespit ederken, içinden geçtiğimiz sürecin temel niteliklerini gözönünde bulundurmalıyız.

Görünen o ki Türkiye'de demokratikleşme açısından gerileme yaşanacak, Kürdistan'da şiddet politikası artarak devam edecek.

Ve Türkiye'nin Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesi ve inşasında söz sahibi olma arzusu sürecektir.

Türkiye, verili şartlarda bir dönem daha Ortadoğu denklemindeki yerini koruyacak.

Bunların yanı sıra 24 Haziran seçimleriyle birlikte start alan başkanlık sistemi ile seçimlerde ittifak yapma olgusu da dikkate alınmalı.

Seçimlerde ittifak yapılmasının önünü açan yasal düzenlemeler, Meclisin çok par-

tili bir yapıya kavuşmasına kapıyı aralarken, “Türk Tipi başkanlık” sistemi ise bugüne kadar yaşananların da gösterdiği gibi, parlamentonun işlevini azaltıyor.

Bunun sonucu olarak demokratikleşme ve Kürd sorununun çözümü doğrultusunda verilen mücadelede, parlamentonun önemi azalırken, yerelin, sokağın ve sivil toplumun önemi daha da arttı.

Sultanlık rejiminin uygulamaları, Kürdistan özgürlük mücadelesi ile değişim ve demokrasi mücadelesi arasındaki bağı daha görünür hale getirdi.

Devletin Kuzey’de Kürd sorununu şiddetle çözme politikasına karşı çıkmayan, diğer parçalara yönelik saldırgan ve tehdit dilini mahkûm etmeyen demokrasi hareketinin başarısından bahsetmek, artık mümkün değil.

Aynı şekilde güçlü bir demokrasi ve değişim hareketinin varlığı, Kürd sorununun diyalog yoluyla, barışçıl çözümün yardımcısı, “çözüm sürecinin” başarıyla sonuçlanmasının etkili güvencesidir.

Öte yandan kopmaz bağlarla birbirine bağlı olan, karşılıklı olarak birbirini tetikleyen ve güçlendiren her iki mücadelenin başarısı; demokrasi, barış ve özgürlükten yana olan tüm yurtsever, devrimci, demokrat ve değişimci güçlerin biraraya gelmesini gerekli kılıyor.

İstenir olan sözkonusu her iki mücadelenin, birini ötekinin önüne koymadan veya birini ötekine bağlı kılmadan bir arada yürütülmesi. (Ama ne yazık ki tarihi deneyler bunun çoğu kez gerçekleştirilmediğini gösteriyor.)

Kuzey Kürdistan’daki siyasi parti ve yapılar, Kürdlerin temel ulusal, demokratik haklarını elde etme mücadelesinde 24 Haziran seçimleriyle başlayan yeni dönemi, bu döne-

min özelliklerini gözönünde bulundurmalıdırlar. Ulusal-demokratik hakları elde etmeyi temel alan mücadelenin, genel demokrasi mücadelesiyle aynı kanalda akması için çaba sarf etmelidirler.

Kuzeyli siyasi parti ve yapılar, ülkemizin özgürlüğü için tüm yurtsever güç ve yapıların yurtsever-demokratik temelde birliğinin zorunlu olduğu gerçeğini gözden kaçırmadan, somut herhangi bir talep için biraraya gelmelidirler.

Son günlerde 9 siyasi parti ve yapının bir araya gelerek oluşturdukları “Platforma Zimanê Kurdî” (Kürd Dili Platformu) bu doğrultuda atılan önemli ve yol açıcı bir adımdır.

Dil konusunda atılan bu olumlu adım, diğer ortak taleplerde, örneğin Kürd kimliğinin tanınması ve anayasal güvenceye kavuşturulması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, vb. gibi talepler için de atılabilir.

Adı geçen ulusal talepleri elde etmek için, sorumlu ve samimi davranmak, kararlı bir biçimde mücadele etmek

şarttır.

Bu süreçlerin başarısı, daha geniş ve kalıcı iş birliklerinin oluşturulmasına yardımcı olacağı gibi, Türkiye’deki demokrasi ve değişim mücadelesine önemli katkı sunacaktır.

Bununla birlikte 31 Mart 2019 tarihinde yapılacak olan yerel seçimler de yerelliğin ve yerelde iktidar olmanın önem kazandığı yeni dönemde, Kuzey’de yurtsever ve demokratik güçlerin birlikte davranması için önemli bir fırsattır,

Kürdistanlı yurtsever güçler “Ne hendek ne kayyum”, “kendi kendimizi yönetmek istiyoruz” şiarıyla yürütecekleri seçim kampanyası, Kuzey Kürdistan siyasetinin çok sesli olduğunu göstermekle kalmayacak, halka farklı alternatifler sunacaktır.

Son günlerde 9 siyasi parti ve yapının bir araya gelerek oluşturdukları “Platforma Zimanê Kurdî” (Kürd Dili Platformu) bu doğrultuda atılan önemli ve yol açıcı bir adımdır.

Bu nedenle PAK ve PSK'nin “Yerel Seçimlerde Ulusal ve Demokratik Alternatif” şiarıyla başlattıkları süreç, bu konuda atılmış önemli bir adımdır.

Bu adımın, diğer yurtsever, demokratik güçlerin katılımı ve desteğiyle ete kemiğe büründürülmesi de önemli bir görev olarak önümüzde duruyor.

Unutmamalıyız ki birlikte çalışmak, taraf-

ların birbirini tanımalarına yardımcı olduğu gibi, onları değiştirir de.

Bu ise, Kürd halkının yıllarca özlemini çektiği ulusal demokratik birliğin yolunu açar. Ki, bu birlik ülkemizin özgürlüğü için olmaz olmaz koşullardan biridir.

Böylesi bir birlik aynı zamanda Türkiye'deki değişim ve demokrasi mücadelesine verilecek en büyük destektir de.

ABD'nin Suriye siyasetinde Kürtler ve Türkiye

Çetin ÇEKO

Çetin ÇEKO

Kovara DENG

2011'de Suriye iç savaşının başlamasıyla soruna taraf olan Türkiye, tüm hesaplarını Şam rejiminin Libya'da olduğu gibi uluslararası koalisyon tarafından kısa süre içinde devrileceği üzerine yaptı. Türkiye'nin beklediği olmadı. Bu hesap hatasına IŞİD'in 2014'de ortaya çıkıp, Suriye ve Irak'ta toprak ele geçirmesi de eklenince, uluslararası ve bölgesel aktörler, Suriye ve Irak siyasetlerini tekrardan revize etmek zorunda kaldılar.

IŞİD'e karşı mücadelede Kürt silahlı güçlerinin Kürdistan, Suriye ve Irak'ta etkin mücadeleleri, uluslararası toplumun Kürtlere, askeri, diplomatik destek ve sempatisine vesile oldu. Rojava Kürdistanı'nda denetimin YPG güçleri tarafından ele geçirilmesi, elde edilen askeri ve diplomatik destek, Türkiye'nin kendi Kürt sorunundan kaynaklanan fobisini daha da tetikledi. Türkiye, "Suriye'nin Kuzeyinde terör devleti ve koridoruna müsamaha etmeyeceğiz" diyerek, başta ABD olmak üzere koalisyon güçlerinin YPG ile askeri ve diplomatik angajmanlardan vazgeçmelerini talep etmeye başladı.

Suriye siyasetinde ABD ile Türkiye arasında çatlak, ABD'nin IŞİD'e karşı mücadelede YPG'yi sahadaki ortağı seçmesi, Kürt sorununa veya Kürtlere ilişkin tavrıyla başlama-

dı. ABD ile Türkiye arasında ilk görüş ayrılığı Suriye'de hangi silahlı muhalif grupların destekleneceği üzerine 2012'de patlak verdi.

11 Eylül 2012 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Libya'daki Bingazi Konsoloslugu'na İslamcı militanlar tarafından gerçekleştirilen saldırıda, ABD'nin Libya Büyükelçisi Christopher Stevens ve üç ABD'li yetkili öldürüldü. İlk başta "İslam karşıtı Müslümanların Masumiyeti" filmine tepki gösteren öfkeli bir kalabalık tarafından gerçekleştirildiği öne sürülen saldırının, El Nusra Cephesi tarafından planlanan bir terör saldırısı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine ABD, El Nusra'nın "İlmli muhalifler" listesinden çıkarılmasını ve Türkiye'nin bu örgüt ile ilişkisini kesmesini istedi. Yaklaşık iki yıla yakın bir süre Türkiye, bu konuda herhangi bir adım atmadı. Suç dosyası kaban, Türkiye'den lojistik destek aldığı iddia edilen El Nusra, ancak iki yıl aradan sonra Haziran 2014'de Türkiye tarafından terör örgütleri listesine alındı.

Bu süre zarfında IŞİD ve Şam rejim güçleriyle çatışmak için koalisyon güçleri tarafından desteklenen "Eğit donat" projesinin sahadaki tatbiki fiyasko ile sonuçlandı. Ayrıca ABD, Türkiye'nin ısrarla savunduğu "güven-

likli bölge” projesine o dönem sıcak bakmadı. ABD’nin IŞİD’e karşı mücadelede YPG tercihi ve askeri ortaklık ilişkisi bu süreçte biçimlenmeye başladı. Kuşkusuz bunda YPG’nin seküler, disipline, militan, mücadeleci, sonuç alan etkin silahlı bir güç olması ile, Kobani direnişinde ortaya koyduğu performans ve sempati bu kararda belirleyici oldu.

ABD’nin YPG ile ortaklığı Türkiye’nin Suriye’de önceliklerinin değişmesine yol açtı. Esad rejiminin “ılımlı muhalifler”, Müslüman Kardeşler öncülüğünde devrilmesinden ziyade, Kürtlerin statü kazanımlarının frenlenmesi ve YPG’nin elimine edilmesi öncelik sırasını aldı. Kuzey Kürdistan’da askeri alanda PKK’ye ciddi darbeler vuran Türkiye, Suriye sahasında vurduğu darbenin yüzlerce katı büyüyen ve legimite olan YPG, PKK gücüyle karşı karşıya kaldı. Türkiye açısından sorunun esası, “yeni Suriye’de” Kürtlerin statüye yönelik kazanımlarını nasıl ortadan kaldırır, masada ve sahada ellerini nasıl zayıflatırım mücadelesine odaklandı.

Barack Obama yönetimi ile 2014’de başlayan, ABD-YPG ortaklığının amacı, ABD tarafından IŞİD’e karşı mücadeleyle sınırlandırıldı. Kürtlerin Suriye’de ulusal demokratik haklarına ilişkin somut ifadelerden ABD itina etti. PYD, YPG güçlerinin kontrol ettikleri alanlarda ilan ettikleri kanton ve ardından federal bölgeleri, Obama yönetimi resmiyette tanımasa da pratikte inşa edilen idari yapılarla çalıştı. Trump yönetimi de aynı yaklaşımı sürdürdü.

Fakat ABD’nin Ortadoğu ve Suriye siyasetindeki zikzakları, Suriye’de nasıl bir yol haritası izleyeceği konusunda öngöründe bulunmayı zorlaştırıyor. ABD’nin Suriye Özel Temsilciğine getirilen eski Ankara Büyükel-

çisi James Jeffrey; Suriye’de üç hedeflerinin olduğunu, bu hedeflerin “IŞİD’e karşı koymak, İranlı ve İran destekli güçleri Suriye topraklarından çıkarmak ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) 2254 No’lu kararını temel alan siyasi bir süreç tesis etmek” olarak sıraladı.

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise, “ABD’nin siyasi hedeflerine ulaşana dek Suriye’de kalacağını, Suriyeli Kürtlerin barış müzakerelerinde masaya oturmasını garanti edecekleri” sözünü verdi. Suriye’de siyasi çözüme ilişkin özellikle BMGK’nin 2254 No’lu kararı çerçevesinde sulh masasında ve yeni

anayasanın yazımı sürecinde Kürtlerin temsili gerçekleşirse, bu Kürtler açısından ciddi bir kazanım ve önemli bir eşiğin geçilmesi anlamına gelecek.

ABD’nin bölge siyasetine ilişkin en önemli değişikliği Trump’ın Obama yönetiminin 2015’de İran ile imzaladığı nükleer anlaşmayı tek yanlı feshetmesi ve kabinesini buna göre yeniden dizayn etmesi oldu. Trump, Cumhuriyetçilerin şahinleri olarak kabul edilen John Bolton’u, Ulusal Güvenlik

Bakanlığı’na, Mike Pompeo

da Dışişleri Bakanlığı’na getirdi. Her iki profil de İsrail’in güvenliği başta olmak üzere, bölgede İran’ın yayılmacılığına karşı Suudi Arabistan’ı desteklemekle tanınıyor.

ABD’nin İran’a yaptırımları ve olası etkileri

ABD, İran’a yaptırımların ikinci dilimini 5 Kasım’da 13 madde ile açıkladı. Açıklanan 13 madde içinde İran’ın Suriye, Irak, Afganistan, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Yemen’e karşı eylem ve faaliyetlerinden vazgeçmesi bulunuyor. Konuya ilişkin söz konusu şartlar ise şöyle sıralanıyor.

ABD’nin Ortadoğu ve Suriye siyasetindeki zikzakları, Suriye’de nasıl bir yol haritası izleyeceği konusunda öngöründe bulunmayı zorlaştırıyor. ABD’nin Suriye Özel Temsilciğine getirilen eski Ankara Büyükelçisi James Jeffrey; Suriye’de üç hedeflerinin olduğunu, bu hedeflerin “IŞİD’e karşı koymak, İranlı ve İran destekli güçleri Suriye topraklarından çıkarmak ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) 2254 No’lu kararını temel alan siyasi bir süreç tesis etmek” olarak sıraladı.

- İran, Hizbullah, Hamas ve Filistin İslami Cihad Hareketi de dahil olmak üzere Ortadoğu'daki tüm terörist gruplara desteğini geri çekmeli.

- İran, Irak hükümetinin egemenliğine saygı duymalı ve Şii milislerin silahsızlandırılması, tasfiyesi ve yeniden entegrasyonuna izin vermeli.

- İran, Husi milislere askeri desteğini kesmeli ve Yemen'de barışçıl siyasi çözüm için çalışmalı.

- İran, Suriye'nin tamamında İran komutasında bulunan güçleri geri çekmeli.

- İran, Afganistan ve bölgedeki Taliban ve diğer teröristlere verdiği desteği kesmeli ve El Kaide'yi barındırmayı bırakmalı.

- İran, Devrim Muhafızları Kudüs Gücü'nün dünyadaki terörist ve militan ortaklarına verdiği desteği kesmeli.

- İran, birçoğu ABD'nin müttefiki olan komşularına karşı tehditkâr davranışlarına son vermeli, İsrail'i yok etme ile Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne füze atmaktan vazgeçmeli.

İran'a uygulanan yaptırımlardan muaf tutulan sekiz ülke arasında Türkiye de bulunuyor. Söz konusu muafiyet sadece altı ay için geçerli olup, muafiyetin ikinci kez uzatılıp uzatılmaması ise kesin değil. Belirtilen süre zarfında sekiz ülke, İran ile olan ekonomik ilişkilerini yaptırımlara uygun hale getirmek için kullanmak mecburiyetindeler. İran'a yaptırımları delme bağlamında Türkiye'nin kendisine dönük "kumpas" diye nitelendirdiği, ABD'de açılıp karara bağlanan Mehmet Hakan Atilla ile Reza Zarrab ve açılacak olan Halkbank davaları da bu kapsamda yer alıyor.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının hayata geçmesi durumunda ise, bölgede jeopolitik değişimler kaçınılmaz görünüyor. Kuşkusuz Kürtler ve Kürdistan coğrafyasının bundan direk olarak etkilenecek grup içinde olması, Kürtlerle ortaklığın sadece IŞİD ile mücadeleyle sınırlı kalmayacağını işaret ediyor.

İsrail ve Suudi Arabistan'ın rolleri

İran, Suriye iç savaşının başlangıcından itibaren Şam rejimine askeri ve ekonomik destek veren tek bölge devleti idi. 2015'de Rusya'nın savaşa müdahil olmasıyla, İran'ın pozisyonunu önemli ölçüde Rusya devraldı.

Esad rejimi Rusya'nın desteği ile istikrarlı bir şekilde sahada zafer kazanırken, İsrail, İran'ın Suriye'deki nüfusunun genişlemesinden aşırı rahatsızlık duyduğunu ve bunu kabul etmeyeceğini her zaman dile getirdi. Askeri uzmanlar, İsrail'in 1974'ten bu yana 2018 içinde Suriye'de İran ve Hizbullah'a ait aralarında havaalanı, silah deposu, istihbarat birimlerinin de bulunduğu hedeflere yönelik en kapsamlı askerî harekâtı gerçekleştirdiğini belirtiyorlar.

Öte yandan Rusya, Suriye'de, İran ve İsrail ile çok yönlü ilişkilere sahip sahadaki tek devlet olarak, her iki bölgesel güç arasında çatışmayı ve gerilimi engellemeye çalışıyor. Kuşkusuz Rusya'nın bu denge siyaseti, jeopolitik, ekonomik ve güvenlik çıkarlarına ters düşmediği ölçüde geçerliliğini korurken, benzer siyasi yaklaşımı Türkiye ile de sürdürüyor.

İsrail, Rus askeri birliklerine yakın mesafede mevzilenen İran'a ait silah depolarını bombaladığında, İsrail uçaklarının vurulmaması için Rusya, kendi hava savunma sistemini Şam'a kullanırmıyor.

ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının hayata geçmesi durumunda ise, bölgede jeopolitik değişimler kaçınılmaz görünüyor. Kuşkusuz Kürtler ve Kürdistan coğrafyasının bundan direk olarak etkilenecek grup içinde olması, Kürtlerle ortaklığın sadece IŞİD ile mücadeleyle sınırlı kalmayacağını işaret ediyor.

Bununla birlikte Rusya, İran güçlerini İsrail sınırından 85 kilometre uzak tutmak için İsrail ile güvenlik anlaşması mevcut. Eylül 2018’de, Suriye ordusunun İsrail’in hava saldırısı sırasında yanlışlıkla Rusya’ya ait bir savaş uçağını düşürmesi, Rusya ile İsrail arasında ilişkilerde gerginliğe neden oldu. Ayrıca bu olay Rusya’nın, İsrail’e karşı S-300 hava savunma sistemlerini Suriye’de konuşlandırmasına yol açtı.¹

Obama yönetiminin İran ile imzaladığı nükleer anlaşmadan rahatsız olan bir diğer bölge devleti de Suudi Arabistan idi. Rusya, bu rahatsızlığı bölgede ve Suriye iç savaşında kendi lehine çevirmek için 2015 yazında Suudi Arabistan ile Suriye yönetimi arasında arabuluculukta bulundu.

Lübnan ve Amerikan basınına yansıyan bilgilere göre Suudiler, Şam yönetiminin İran ve Hizbullah ile ilişkilerini kesmeleri karşılığında, Suriye muhalefetine desteği kescekleri sözünü verdiler.² Fakat Şam yönetimi, Tahran ile ilişkilerini kesmedi. Ama Suudiler, birkaç yıl aradan sonra, önemli ölçüde Ankara’nın nüfuzuna giren muhalif gruplara yardımı keserek, YPG güçlerinin içinde bulunduğu Suriye Demokratik Güçleri’ne (SDG) geçtiğimiz Ağustos ayında 100 milyon dolar, Birleşik Arap Emirlikleri de 50 milyon dolar bağışta bulundular.

ABD’nin Suriye’de bulunma nedeni IŞİD idi. Bu tehdit büyük ölçüde ortadan kalktı. ABD, şimdi İranlı ve İran’a bağlı grupların Suriye’den çıkmasını istiyor. Bu hedefine varmak için Suriye’de çoğunluğu Rojava Kürdistanı’nda bulunan iki bine yakın askeri

ve 20 civarında üssünü sahada yerel bir güce dayanarak tutması gerekiyor. Bu güç de YPG ve Kürtlerdir. ABD’nin Türkiye’ye karşı YPG ısrarı ve savunusunun en önemli gerekçelerinden biri budur.

Trump yönetimi açısından en kritik basamak, İran’a uygulanan yaptırımları iki yıl içinde hedefine ulaştırıp ulaştıramayacağıdır. 6 Kasım’da yapılan ABD ara seçimlerinde Cumhuriyetçiler, Temsilciler Meclisi’nde çoğunluğu kaybettiler. 2020’de yapılacak başkanlık seçimlerinde Trump’ın tekrardan başkan adayı olması ve Cumhuriyetçilerin de başkanlık seçimlerini kaybetmesi durumunda, İran ile nükleer anlaşmanın imzacısı Demokratların yaptırımları sürdürüp sürdürmeyecekleri önemli bir soru işareti olarak boşlukta duruyor.

ABD’nin Suriye’de bulunma nedeni IŞİD idi. Bu tehdit büyük ölçüde ortadan kalktı. ABD, şimdi İranlı ve İran’a bağlı grupların Suriye’den çıkmasını istiyor. Bu hedefine varmak için Suriye’de çoğunluğu Rojava Kürdistanı’nda bulunan iki bine yakın askeri ve 20 civarında üssünü sahada yerel bir güce dayanarak tutması gerekiyor.

Donald Trump ABD’nin 45. başkanı seçildiğinde, “Ben Kürt güçlerin büyük bir hayranıyım. Aynı zamanda, Türkiye ile potansiyel olarak çok başarılı bir ilişkimizin olabileceğini düşünüyorum. Her ikisini bir şekilde bir araya getirmek gerçekten harika olacaktır.” demişti. ABD’nin

Suriye Özel Temsilcisi James Jeffrey de 1 Kasım’da Paris’te Al Arabiya’ya verdiği demeçte “ABD’nin iki ortağı, Türkler ve Kürtler, arasında çözüm için çaba harcıyoruz. Kuzey Suriye’deki Amerikan ordusu Suriye Demokratik Güçleri ve yerel güçlerle iş birliği yaparak IŞİD’i geri çekmeye çalıştı, çalışıyor.” açıklamasında bulundu.

Her iki açıklamadan ABD’nin, Kürtleri terk etmek istemediği, Türkiye’nin de Kürtlerle çatışmasını değil, ortak çalışmasını arzuladığı sonucu çıkıyor. ABD,

1 Daniel L. Byman, Will israel and Iran go to war in Syria? (İsrail ve İran Suriye’de savaşa girecek mi?) <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/10/05/will-israel-and-iran-go-to-war-in-syria/>

2 Fehim Taştekin, Rojava Kürtlerin Zamanı, İletişim Yayınları, 2016, s. 309

izleyeceği orta yol siyasetiyle, Türkiye'yi tam karşısına almadan bunu gerçekleştirmeyi umuyor. PKK liderlerinin yerlerinin ihbarı karşılığında başlarına konan para ödülü de bu çerçevede değerlendirilebilir. Türkiye'nin tavrı ise, ABD'nin olası planına yaklaşımdan ziyade ABD'yi kendi çizgisine çekmek istemesi. ABD'nin yaklaşımı kuşkusuz Kürtlerin lehine bir pozisyon. Türkiye'de zirveye vuran ABD karşıtlığı, Kürt, Kürdistan sorununu "terörle" tanımlayan anlayış ve anti demokratik uygulamalar, şüphesiz ABD'nin işinin oldukça zor olduğunu gösteriyor. Yine de söz konusu yaklaşımda ABD'nin ne kadar başarılı olacağı, Türkiye'nin de bu çizgiye gelip gelmeyeceğini süreç içinde göreceğiz.

Rusya'nın da Kürtler açısından gerek Şam'a gerekse Ankara'ya yönelik benzer bir siyaset izlemesi ihtimaller dahilinde gözüküyor. Rojava Kürtleri, ABD'nin global düzeyde gücü, Rusya'nın Şam rejimi üzerinde nüfuzu ve çok uluslu ve mezhepsel federasyon deneyimini hesap ederek, her iki güç arasında

dün olduğu gibi bugün de uyumlu bir siyaset sürdürmeye gayret ediyorlar.

Ezcümle Suriye savaşı Suriye halklarının savaşı olmaktan çıkarak, Ortadoğu'nun geleceğinde güçler dengesi için bir savaşa dönüşmüş bulunuyor. Savaş, global ve bölgesel dış aktörler tarafından Suriye dışındaki silahlı grupların da dahil edildiği vekaletle yapılıyor. Bu gerçekliğe karşın, Kürtler her türlü alternatifte hesap edilmesi gereken önemli bölgesel bir aktör konumundadırlar. Kürtlerin de ulusal demokratik haklarını elde etmede ve onu kalıcı kılmada bu güçlere ve onların garantörlüklerine ihtiyaçları var.

Gerek ABD'nin gerekse Rusya'nın bölge siyasetlerinin daimî istikrarı açısından, Suriye'de Kürtlerin ulusal demokratik haklarını teslim edecek ve garanti altına alacak formasyonlarla hareket etmeleri, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı uzak bir ihtimal gözüküyor. Oluşan tarihi fırsatı lehte kullanmak ise, tüm bileşenleriyle Kürt siyasi güçlerinin elinde bulunuyor.

Çatışma çözümlerinde Dünya deneyimleri

Mahmut BOZARSLAN

Türkiye'nin en can alıcı sorunu, hatta birçok sorunun kaynağı durumunda olan Kürt sorunu, çözülme şöyle dursun, gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alıyor. 2013-2015 yılları arasındaki dönem, çözüme en yakın zaman dilimi oldu. Ancak fırsat bir anda uçup gitti. Peki, bu fırsat bir daha yakalanamaz mı? Türkiye ile benzer sorunlar yaşayan diğer ülkeler sorunlarını nasıl çözüyor?

Mahmut BOZARSLAN

Kovara DENG

Diyarbakır - Geçenlerde vefat eden bir tanıdığımın ailesine taziye ziyaretinde bulundum. Taziyede karşılaştığım bir arkadaşım ile biraz sohbet ettik. Konu tabii ki Kürt sorunu ve siyaset. Arkadaşım “Kızıma ‘artık her şey bitti. Evinizde oturun, işinize gücünüze bakın’ dedim” diye, son günlerdeki hissiyatını dile getirdi. ‘Bitti’ dediği Kürt sorunuyla ilgili çözüm umutlarıydı. Aslında bu hissiyat sadece bu arkadaşımda değil, toplumun neredeyse yarısından fazlasında vardı. Böyle hissedenlerin arasında ben de vardım. Kimsenin içinde umut kalmamıştı. Bize sorulara da, çözüm umudunun olmadığını sıkça dile getiriyorduk. Bunun nedenleriyle ilgili sayfalarca yazı yazılabilir. ‘Umutsuzlar topluluğu içinde ben de vardım’ diyorum. Geçmiş zaman kullanmamın nedeni, son bir yıldır katıldığım toplantılar, fikrimin değişmesi. Dünya’daki birçok ülke de benzer sorunlar yaşadı ve yaşamaya devam ediyor. Kolombiya, Kuzey İrlanda, Güney Afrika, Filipinler... Bunlar sadece birkaçı. Savaşların, acıların, gözyaşının yıllarca sürdüğü bu ülkeler, sonunda çözümün konuşmakta olduğuna karar vererek, barış masası etrafında oturmaya karar vermiş. Sorunlar tamamen çözüldü mü? Hayır. Ancak herkesin üzerinde mutabık kaldığı nokta; kanın durması. İrlandalı

eski bir İRA militanını söylediği gibi; “Düşmanım ile konuşabiliyorsam niye onu öldüreyim?”

Her çatışmanın kendine has özellikleri olsa da birbirine benzer çok yönleri bulunuyor. Her ülkenin deneyiminde, bir parça Türkiye, bir parça Kürt sorunu bulmak mümkün. Başka ülkelerin çözüm süreçlerine baktığımızda, Türkiye’nin neden çözmediğini, nasıl çözebileceğini görebiliyoruz aslında. Gelin örneklemeler üzerinden, Dünya’nın bu sorunları nasıl çözdüğüne bakalım.

Çatışma çözümlerinde “Üçüncü göz”ün önemi

Dünya deneyimlerini masaya yatıran kuruluşun adı Londra merkezli Demokratik Gelişim Enstitüsü (DPI). Dünya’daki çatışmaların sonlandırılması üzerine çalışmalar yapan DPI tarafından düzenlenen toplantıların bir kısmına ben de katıldım. Yakın tarihteki toplantılardan biri Ankara’da düzenlendi. “Uluslararası Çatışma Çözümü Deneyimlerinden Çıkarılacak Dersler” başlıklı toplantıya, gazeteciler yazarlar, siyasetçiler, akademisyenler ve Türkiye’deki çözüm süreci sırasında kurulan Akil İnsanlar Heyeti üyeleri katıldı. Toplantıda Filipinler, Kuzey

İrlanda ve Güney Afrika'da yaşanan çatışmaların sonlandırılmasında görev alan isimler deneyimlerini paylaştı.

Toplantıya katılan konuşmacılardan biri Afganistan, Burundi, Kıbrıs, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Doğu Timor gibi bölgelerde barış çalışmalarına katılan eski Birleşmiş Milletler müsteşarı Kiearan Prendergast'tı. Prendergast'ın dikkat çektiği noktalardan biri Hakikat ve Uzlaştırma komisyonlarıydı. Prendergast bunun kurulmasının önemli olduğunu vurguladı. Türkiye'deki çözüm süreçlerinde de sık sık gündeme gelen ama kurulmayan komisyonlar. Prendergast'ın dikkat çektiği başka bir konu ise üçüncü göz. Türkiye'deki çözüm süreci devam ederken, görüşmelerde üçüncü gözün olmasını gerektiğini Abdullah Öcalan ve PKK tarafı sık sık dile getirdi. PKK yönetiminin Amerika'nın üçüncü göz olması için yaptığı çağrılar yanıtsız kalmıştı. Her iki tarafa eşit mesafede duracak olan üçüncü göz ya da üçüncü taraf, müzakerelerin tıkandığı noktada, devreye girerek ön açıcı olabilirdi. Taraflar bunu egemenlik haklarına karşı bir tavır olarak görseler de aslında, görev tanımı yapılmış üçüncü tarafların faydasının ne olduğunu, Prendergast'ın tecrübelerinden görüyoruz.

Prendergast, "Herhangi bir müzakere sürecinde üçüncü tarafın rolü anonim olabilir ve çok kolaylaştırıcı olabilir. Görüşmeleri, buluşma mekanlarını ayarlayabilir, tarafların fikir sahibi olabilmeleri için mesajları aktarabilir, çıkmazların aşılmasına yardımcı olabilirler. Daha fazla arabuluculuk yapabilir ve hatta iki taraf arasında hakemlik yapabilir. Mesela Kıbrıs çok sıra dışı bir örnektir. 1960'lardan sonra BM'nin arabuluculuğunun olduğu zamanlarda, iki taraf da bunu reddetti. Üçüncü taraf kolaylaştırıcı olmamıştı. Öneriler sunmanın imkânı kalmamıştı ancak fikir ortaya konabiliyordu. Daha sonra 2003-2004 sürecinde süreç çıkmaza girdiği zaman, iki taraf da BM'nin arabulucu ve hatta hakem olabilmesi konusunda hemfikir oldular. Görüşmeler çıkma-

za girdiği ve fikir ayrılığı olduğu zaman BM öneriler getirebilir" dedi.

Üçüncü tarafın önemine vurgu yapanlardan biri de, 1980'den beri Filipinler'de barış süreci için sürdürülen sivil toplum girişimlerinde yer alan Filipinler cumhurbaşkanının barış sürecinden sorumlu eski başkanışmanı Teresita Quintos Deles'ti. Moro İslami Kurtuluş Cephesi'yle Filipin hükümeti arasındaki görüşmelere tanıklık eden Deles'e göre tarafların tamamının üçüncü göze ihtiyacı olabilir.

Deles," Çatışan taraflar konuşmaya başladığı zaman yardımcı olabilirler. Çatışmaların büyük bir geçmişi olabilir ve iki taraf arasındaki görüşmeler çıkmaza girebilir, burada kolaylaştırıcılara ihtiyaç olabilir. Üçüncü tarafların farklı metotları var. İki tarafla da konuşarak bir yol bulabilirler. Çatışan tarafların meseleye nasıl baktıklarını görebilirler. Ne yapılabilir, neresi adres gösterilebilir? " diye konuştu.

Türkiye neden başaramadı?

Cumhuriyet tarihinde Kürt sorununun çözümüne bu kadar yaklaşan Türkiye, bu fırsatı neden kaçırdı? Dönemin birinci elden tanıklarından, çözüm sürecini halka anlatmaları için kurulan Akıl İnsanlar Heyeti üyelerinden AKP eski Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Kurt'a göre Türkiye'deki sürecin yürümemesinin nedeni üçüncü tarafın olmaması ve dış dinamikler. Kurt, "Bizim çözüm sürecinin çöküşündeki önemli parametrelerden bir tanesi üçüncü gözün olmayıştıydı. Üçüncü gözle ilgili Türkiye'deki çelişki şundan kaynaklandı, onu iyi yönetemedik. Üçüncü tarafların tarafsızlığına ilişkin inançsızlık vardı. Buradaki çalışmalarda şunu gördük, örneğin Filipinler örneğinde önemli bir ifade kullanıldı 'Eğer siz üçüncü gözün sınırlarını koyarsanız görev yetki ve alanlarını belirlerseniz, gerektiğinde değiştirebileceğiniz durumların olduğunu ortaya koyarsanız onlar da sınırlarını korumakla daha mutedil olurlar.' Bu önemliydi. Türkiye'deki kaygılarla ilgili katkı sunacak bir yaklaşım.

Bir başka boyut, çatışma taraflarının farklı yanlarını da dikkate almak gerekir. Örneğin buradaki ortak din kavramı, Türkiye’de görünenin ötesinde etki ettiğini gördük sahada. Ama bunun adaletle süslenmediğinde bir şeye yaramadığını görüyoruz. Türkiye örneğinde başarısızlığı, iç dinamiklerden öte dış dinamiklerin daha belirleyici hale gelmesiyle yaşadık. Dış dinamiklerle ilgili Türkiye özelinde bir analiz yapılması gerekiyor. Bunların sürece olumlu katkı yapacağı hale nasıl getirilir, en azından zararının minimize edilmesi ne şekilde sağlanabilir. Bunun istişare edilmesi gerekiyor. Buradan bakıldığı zaman ben yaşanan çözüm sürecinin çökmesiyle ortaya çıkan birikimin kayıp değil kazanç olduğunu düşünüyorum” şeklinde konuştu.

İrlanda deneyiminden çıkartılacak dersler

DPI toplantılarından sonuncusu İrlanda’da yapıldı. Bana göre toplantıların en verimli olanıydı. Nedeni ise bize benzemesiydi. 40 yıla yakın süren çatışmalar, tarafların çatışmalara verdiği tepkiler, tarafların barışa bakışları vs.

Uzaktan bakıldığında, ‘medeni’ Avrupa’nın, İRA ve İngiltere arasındaki çatışmada da medeni davranacağını tahmin ediyorsunuz ama değil. Yıllarca süren savaş iki tarafı da birbirine karşı sertleştirmiş. Legal güç İngiltere, illegal güç İRA’ya ve İrlandalılara karşı takındığı tavır Türkiye’de yaşananlara benzerlik gösteriyor. Mesela -ileriki satırlarda daha detaylı anlatacağım- bir İngiliz askerin ‘İRA’ya hıncımızı sivillerden çıkarıyorduk’ sözleri, eski bir İRA militanının ‘Yargı bize karşı İngiliz savaş aygıtının bir parçasına dönüyordu’ sözleri dönemi özetliyordu.

İlk toplantı başkent Dublin’deydi. İrlanda Dışişleri Bakanlığı Çatışma Çözümleri Birimi Direktörü Aine Hearn, çatışma çözümleri için kadınlara daha fazla rol verilmesi gerektiğini savunuyordu. ‘Kadınların süreçlere katılması barış inşasını kolaylaştırıyor’ diyen Hearn, “Süreçlerde alınan kararlar kadınları ve erkekleri farklı olarak etkiler. Birçok barış

sürecinde cinsiyetler dikkate alınmıyor. Kadınlara bu süreçlerde ihtiyacımız var. Kadınlar ev ve gelecek nesilleri, çocukları yapandır. Kadınlar neyin önemli olduğu konusunda farklı yöne odaklanabilir. Cinsiyet dinamikleri kadınlar ve erkekler için farklı olabiliyor “diye devam etti. Türkiye’de, özellikle Kürt siyasetinde kadınların oldukça aktif olduğu bir gerçek. Hearn’ın bu tespitinin Türkiye için de geçerli olduğunu söylemek te mümkün. Türkiye’deki süreç erkek ağırlıklı yürütüldü. İki tarafta da yeteri kadar kadın olsa, belki durum değişebilirdi.

Toplantının ikinci konuşmacısı ise Derek Mooney’di. Asıl mesleği İletişim uzmanı olan Mooney, Kuzey İrlanda’nın barış sürecinde de uzun zaman görev almış biri. Süreçle ilgili deneyimlerini paylaşırken, bir dönem yaşananlara vurgu yapıyor. Sinn Fein Liederi Garry Adams’ın bir dönem tv’lerde sadece görüntüsünün verildiğini, sesinin dublajla verildiğini söyleyen Mooney, bunun ters teptiğini söyledi. Müzakereler sürerken dahi çok kanlı ve kirli olayların olduğuna dikkat çeken Mooney müzakerelerde kullanılan dil ve üsluba dikkat edilmesi gerektiği uyarısı da yaptı.

Dil ve üslup konusu açılmışken bir parantez açmak istiyorum. Kolombiya’da hükümet ve FARC arasında yürütülen barış görüşmeleri için özel bir sözlük hazırlandığını da bu toplantıda öğreniyoruz. Kolombiya Devlet Başkanı eski Danışmanı María Alejandra Maldonado, Çatışma terimleri sözlüğünü esas alarak çalıştıklarına dikkat çekiyor. Maldonado, “Vatandaş barış kelimesinin yeni bir anlamı olduğunu düşünüyordu. Kolombiya’da en zor olan çatışmanın özünde ne olduğunu anlatmaktı. 2001’de ordu terörist kelimesini kullanmaya başladı. Muhalefet de ‘Bunlar terörist’ diyordu. Ama diğer taraf ta isyancı diyordu” dedi.

Sinn Fein’in İletişim Danışmanı Denny Morris te dönemin tanıklarından. İngiltere’de demokrasi söylemi olmasına rağmen bir dönem şarkıların bile yasaklandığını söylüyor. Britanya’nın birçok olay yaparak

İRA'nın üzerine attığını ifade eden Morris İRA'nın yaptığı olaylarda birçok masum insanın öldüğünü ancak yandaşlarının İRA'dan hesap sorduğunu söyledi. Morris, işkencele-re, yargının taraf olmasından sıkça söz etti.

Toplantıdan sonraki günkü durağımız Belfast oluyor. İrlanda Cumhuriyet Ordusu (İRA) ile Britanya hükümetinin savaş alanı Belfast. Silahların susmasını sağlayan 'Hayırlı Cuma' anlaşmasının üzerinden 20 yıl geçmiş. Anlaşma henüz tam olarak hayata geçirilmemiş olsa da herkesin üzerinde hem fikir olduğu nokta 'En azından kimse ölmüyor'. Taraflar henüz tam olarak geçmişle yüzleşmemiş olsa da silahlara veda etti. Çatışmalı dönemin izleri- mahalleleri ayıran duvar hariç- pek kalmamış. O dönem savaşıyan taraflar şimdi kente gelenlere barışın önemini anlatıyor. Bunlardan bir Michael Culbert, yaşı 70'e dayanmış bir İrlandalı. Eski bir İRA militanı. Yanında oturan ise 50'li yaşlardaki Lee Lavis. O da eski bir İngiliz askeri. 20 yıl öncesine kadar birbirlerinin can düşmanı olan ikili şimdi aynı masanın etrafında buluşuyor.

Culbert şimdilerde COISTE isimli bir sivil toplum kuruluşunda çalışıyor. 'COISTE', İrlanda dilinde komite demek. Kuzey İrlanda'nın başkenti Belfast'ta kurulmuş bir STK. 25 bine yakın eski siyasi mahkûmun hayata uyum sağlaması için çalışmalar yapıyor. Bir faaliyet alanı da insanlara barışı anlatmak. Lavis de bu çalışmalara gönüllü destek veriyor.

Culbert, siyasi hayatına genç bir öğreniciyken, Medeni Haklar Hareketi'ne katılarak başlıyor. Hareketin 1972 yılındaki bir gösterisi sırasında, İngiliz Paraşütçü Birliği'nin göstericilere ateş açması sonucu 14 kişi ölünce, İRA'e katılmaya karar vermiş. Yakalandığı 1978 yılına kadar, kendi deyimiyle, İngiliz askerlerine yönelik birçok saldırıya katıldı. Yakalandıktan sonra 16 yıl hapis yat-tı. 1994 yılında, barış görüşmeleri başlarken, serbest bırakıldı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra barış için çalışmaya başladı. Culbert, "1993'te bırakıldıktan sonra barış sürecini destekledim. İRA'in silah bırakmasını destek-

ledim. 25 bin eski tutuklu var, şimdi birçok alanda onlara yardım ediyorum. Okullarda üniversitelerde, gelen turistlere yaşananları anlatıyorum, dünya duysun diye" ifadelerini kullanıyor.

Çözümü siyasi zeminde aramak

İrlanda'daki sorunun yanlış aktarıldığını savunan Culbert, çözümün siyasi olduğu görüşünde. Culbert silaha artık neden karşı olduğunu ise şu cümlelerle anlatıyor; "Medya bizi yanlış yorumladı. Bizim sorunumuz dini değil. Siyasi değişimin seçimle olacağını düşündüğüm için düşmanımı öldürmeye ahlaken gerek olmadığını anladım. Sorun siyaset, din değil. Gençlerin hiçbir çatışmalara ilgi duymuyor. Geçmiş biliyorlar ama geçmişte kalmıyorlar."

Lee Lavis, artık 50'sine yaklaşmış eski bir asker. Culbert ile 1990'larda karşılaşsa belki de öldürecekti ama şimdi aynı masada oturuyor. 18 yaşında orduya katılan Lavis, "28 hafta süren eğitimin ardından piyade birliğine katıldım. Buraya gönderilen 2 bin kişilik birliğin içindeydim. Bana, orada teröristler, katiller ve mafya ile savaşıcağımı söylediler. İRA'e karşı öfkemizi toplumdan çıkarıyor-duk. Devriye sırasında genç ve çocukları taradım. Bize verilen eğitim böyleydi" dedi.

Lavis, operasyon birliğinden alınarak, halkla ilişkiler birimine verilince, fikirleri değişmeye başlamış. Madalyonun diğer yüzünü görmeye başladığını söyleyen Lavis, "Halkla ilişkiler çalışması yapmam istendi. İlk kez milliyetçiler arasına karıştım ve madalyonun diğer yüzünü görmeye başladım. O insanlar ilk kez bana insan gibi görünmeye başladı. 1996'da ordudan ayrıldım ve Belfast'a yerleştim. Sorun dinsel değil Britanya ve İrlanda arasındaki tarihsel ilişki. Toplumun refah içinde yaşamasını istiyorum. Benim yaptığımı yapan çok az asker var. Sürece dâhil olabilmek için objektif olmamız lazım" diye konuştu. Ne kadar tanıdık bir tablo değil mi?

Batı Belfast bölgesinde iki mahalleyi birbirinden ayıran bir duvar var. Avrupa'nın son

utanç duvarı. Protestan ve Katolik mahalleleri birbirinden ayıran duvar. Duvar şimdi-lerde turistik amaçlı kullanılıyor. Kente gelen turistlerin uğrak yerlerinin başında geliyor. Duvarın bir tarafında cumhuriyetçiler diğer tarafta ise birlikçilerin resim ve sloganları işlenmiş. Duvarı gezdirenler de eski İRA ve rakipleri olan Birlikçilerin eski militanları anlatıyor. Herkes kendi çerçevesinde yaşananları anlatıyor. Kızıyor, tepki gösteriyor ama kavga etmiyorlar. Bu da eskileri rehabilite etmenin bir yolu olarak deniyor. Bütün ölümlerin, acının, gözyaşının sonunda, tarafların çözümün masada olduğu konusunda fikir birliğine varmış.

İrlanda'yı umutlarımızı yeşerterek geride bırakıyoruz. Yeniden Türkiye'deyiz.

Türkiye; zor ama imkânsız değil

Peki Türkiye'de sorun çözülebilecek mi? Bana kalırsa zor ama imkânsız değil. Türkiye'deki süreç biraz da Suriye'deki gelişmelerle paralel gidiyor/gidecek. Suriye'deki Kürtlerin

durumu ne olacak? Eğer Suriye'de bir çözüm ortamı olursa, Türkiye'ye da yansıması olacaktır elbette. Türkiye böylesi bir süreçte bu kez hazırlıksız yakalanmamalı. Evet Türkiye önemli bir fırsatı kaçırdı. Ama bu dünyanın sonu değil. Birçok dünya örneğinde, ilk denemeden sonra çatışmalar kaldığı yerden devam etmiş. Günün sonunda çözümün masada olduğu anlaşılmış. Türkiye'de de durumun benzer bir seyir izleyeceğine kuşku yok. Devlet PKK'yi askeri olarak yense dahi, Kürt sorunu çözülmüş olmayacak. Askeri operasyonları sonsuza kadar sürdürülebilir olmayacağı konusunda birçok kesim hem fikir. Soruna siyasi bir çözüm bulunması kaçınılmaz. Türkiye'nin yapması gereken, Dünya deneyimlerini inceleyerek, buradan kendisine bir model yaratmak. Masa kurulduğunda elinde süreci yürütecek yeterli veri olması lazım. Olası bir süreçte Türkiye kadar, Kürt tarafı da hazır olmalı. Kürtlerin de kendileri için bir çözüm modeli hazırlayıp, beklemeleri lazım. Ama asıl mesele niyet. Çözüm niyeti olduktan sonra gerisi teferruat.

Siyasetin, dini ve milli hamaset girdabındaki şuuruz çırpınışı ve çıkış yolu

Mazhar Kara

Mazhar Kara

Kovara DENG

Konusu, insan ve onun hak ve özgürlüklerini, sağlığını ve güvenliğini, dolayısıyla, mutluluk ve esenliğini koruyup kollamak olan siyaset soyut kavramlar ve hayatla bağları oldukça zayıf olan ütopyalar üzerine kurulamaz. Çünkü siyaset, uygarlığı ayakta tutan, hayatın geçmişten geleceğe sürekliliğini sağlayan değişken gerçeklere yön vermeyi amaçlar. Bunu yaparken, değişken gerçekliğin verili şartları içinde mümkün olanı ile ilgilenir. Ancak, değişken gerçekler kadar değişmeye direnen gerçeküstü sosyolojik evrensel gerçekler de var. Kimi sosyal gelenekler, görenekler, din ve türlü inanç ve kültür kalıpları bu gerçeküstü evrensel gerçeklere tekabül eder. Bu tür gerçek üstü kültür kalıpları da çağlar boyu siyasete güçlü bir biçimde sirayet etmiştir. Bu büyük etki günümüzde de devam etmektedir. Öyle ki, insanlığın beşiği olarak tanımlanan Ortadoğu’da siyaset bin yıllardır bu değişime direnen güçlü gerçek üstü toplumsal gerçeklerin ağır etkisi altındadır. Bu ağır etki, etkinliğini ve ağırlığını artırmakta, yeni toplumsal çatışmalara, çalkantılara alanlar açmaktadır.

Bu yazıda, bir kez daha gerçeküstülüğün siyasal hayata etkilerini konu ederek tartışacağız. Bu tartışmayı yaparken genel gerçeklik

çerçevesinde değil, bilim felsefecilerinin değişimi ile “perspektif gerçekliği” yani geniş ölçekli bütüncül bir yaklaşımı temel alacak, bu yaklaşım içinde kalmaya dikkat edeceğiz. Bu bağlam içinde, gerçeküstü kültür kalıplarının biçimlendirdiği yerel siyasal akımların konumlanışlarını, ülke siyasetindeki ağır etkilerini tartışacak, yer yer, bu acımasız siyasetin ağır etkilerine karşı pratik mücadele yöntemleriyle duracak, önermelerde de bulunmaya çalışacağız.

Siyasetin, dinin hâkimiyetinden çıkma çabaları devam ederken, coğrafyamız bu yönlü değişimlerin derin sancılarını yaşamaya devam ediyor. Bilindiği gibi, Ortadoğu coğrafyası M.Ö. Musevilik inancının şekil ve ruh verdiği, içeriğini biçimlendirdiği bir siyasal yönetimin etkisindeydi. Daha sonra büyük mücadeleler, acılar ve yıkımlar sonrasında Hristiyan inancı doğdu. Musevilikte olduğu gibi Hristiyanlık da bu topraklarda doğmuştur. Hristiyanlık dünyanın farklı coğrafyalarında çağlar boyunca devlet yönetimine egemen siyaset halini devam ettirdi. Hristiyanlığın ardından yaklaşık altı yüz küsur yıl sonra İslamiyet tarih sahnesine yine bu topraklarda çıktı. Bu üç inanç sistemi günümüzde de toplumların kültürel, sosyal

ve siyasal yaşamını büyük çapta etkilemeyi sürdürmektedirler.

Benzer şekilde, bu üç büyük inancın yanı sıra Uzak Asya ve dünyanın değişik bölgelerinde farklı inanç sistemleri farklı biçimlerde toplumları etkilemeye devam etmektedirler. Bu yazıda, ülke siyasetine etkileri ve dünya siyasetinin en önemli gündemi olması nedeniyle bu üç büyük inancın siyasal sonuçlarını konu edineceğiz.

Gerçeküstülüğün ağır kalıplarını kıra ilerleyen bilimsel ve sanatsal gelişmeler insanlığın yeni vizyonlar geliştirmesine, yeni ufuklar çizmesine imkân sağladı. Yeni vizyon beraberinde yeni ekonomik ve sosyal gerçeklikler, yeni siyasal akımlar getirdi. Dini sistemlerin geniş ümmet milliyetçiliklerine karşı yeni mikro milliyetçilik alanlarını oluşturdu. Misal, Fransız devrimi ile birlikte, eşitlik, özgürlük, adalet kavramları yanında ulusalcılığı, ulusal milliyetçikleri doğurdu. Çağlar boyunca evrensel gerçeküstü felsefi yaklaşımla yönetilen kıtalar boyu yayılmış devasa imparatorluklar yeni moda mikro milliyetçiliklerin tahrip edici, çözücü etkisiyle dağılmak zorunda kaldılar. Bu devasa dini imparatorlukların dağılması ile birlikte görece özgürleşen akıl hayatla yeniden ilişki kurmayı başardı. Bu büyük ölçekli bilimsel ve teknolojik gelişmeyi sağladı. Ancak, bütün bunlar dinlerin toplumsal, siyasal etkilerini azaltamadı. Bu dinlerin bulundukları coğrafya ve dünya siyasetlerine kıyııcı etkileri sürüyor.

Bu inanç sistemlerinin etki alanlarını ve nüfus yoğunluklarını öğrenmek için, son dönemde bu konuda yapılmış anketlere göre insanlığı inanç tablosuna bir göz atmakta yarar var.

Dünya Nüfusu'nun Dinlere Göre Dağılımı

- 2.3 Milyar Hristiyan (%31,2)
- 1.8 Milyar Müslüman (%24.1)
- 1.2 Milyar Herhangi Bir Dine Bağlı Olmayan (Ateist/Dinsiz) (%16)
- 1.1 Milyar Hindu (%15.1)
- 0.5 Milyar Budist (%6.9)

- 0.4 Milyar Yerel Dinler (Halk Dinleri) (%5.7)
- 0.1 Milyar Diğer Dinler (%0.8)
- 0.01 Milyar Yahudiler (%0.2)

Dünyaki Müslüman Sayısı 2018 »TechWorm
<https://www.tech-worm.com/dunyaki-muslu-man-sayisi-2018/>

Yukarıdaki tabloda sunulan bilgiler reel tartışmamızın konusu değildir elbet. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu yazıda daha çok bu inançların toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal hayatına etkilerini tutarlı bir bütünlük içinde tartışmak istiyoruz. Çağlar boyu klişenin boyunduruğu altında derin bir karanlığı yaşayan batılı toplumların büyük aydınlanma mücadelesi sonucunda Hristiyanlık inancı siyaset kurumundan, bilimsel, sanatsal ve kültürel alandan çekilmek, fiili etkilerini azaltmak durumunda kaldı. Bunu, Musevilik inancı için de söylemek mümkündür. Fakat, bu gün için aynı tespitleri İslamiyet için yapmak pek te mümkün değildir. O, bu gün de siyasal etkileri ile bütün dünyanın, bütün insanlığın sıcak gündemi içinde birinci sıradadır. Bunu çokça nedenleri vardır. Başlıcaları, Elkaide, İŞİD, Bokoharam, El Nusra vb. köktendinci örgütler ve barbarca eylemleri ise diğerleri İslam inancına mensup ülkelerin demokrasiden yoksun yönetimleri, ekonomik, sosyal ve siyasal uygulamalarıdır. Bu yazıda Türkiye'ye etkilerini tartışacağız.

Türkiye'nin yakın tarihinde İslami inancın siyasete etkileri

Siyasal İslam tarihsel süreç içinde birçok kere kendisini farklı coğrafyalarda ve farklı kodlarla var etmeyi başarmıştır. Bu tarihsel bir gerçektir. Yakın tarihimizde, Afganistan'da, İran'da, Mısır'da, Suudi Arabistan'da, Irak, Suriye ve farklı kodlar ve biçimlerde de olsa kısmen Türkiye'deki deneyimleri önemli örneklerdir. Tüm bu örneklerle bakıldığında, bu siyasal yaklaşım iktidara geldiği, iktidar ortağı olduğu, uzun süre yönettiği kurtarılmış bölgelerin hiç birinde alternatif bir yönetim modeli, farklı bir demokrasi deneyimini

hayata geçirmeyi başaramadığını görmekteyiz. Yeni bir toplum arzusu ile bu mücadele süreçlerinde canhıraş bir çaba sarf edenler mutlaka olmuştur. Bunlar eskiye dönüş özlemi içinde bulunanlar yanında, en az bu hareketin kendisi kadar sönük ve başarısız kalmışlardır. Kaldı ki, gelişmeleri anlamak için faktörlere değil, sisteme bakmak gerekir. Yapısal, sistemsel değişimler gelişmelerin somut, maddi ifadesidir.

Bu realiteye rağmen, yarım yüz yıla yakın bir zamandan bu yana sığağı sığağına bütün mücadele ve iktidar deneyimlerini, süreçlerini Türkiye Siyasal İslam gelişimini ve iktidar deneyimini incelemekte fayda var. Bu doğaldır. Çünkü üzerinde uzlaşılmamış bir idealin mensupları süreç içerisinde bir birine alternatif modeller geliştirir ve nihayetinde rakip olurlar.

Türkiye ana akım siyasal İslamı kapitalizme karşı değildir

Türkiye'deki Siyasal İslam, hiçbir zaman düzeni toptan değiştirme amacını taşımadı ve bunun için asla mücadele etmedi. Yani, bu siyasal akımın alternatif bir ekonomik politikası hiç olmadı, oluşmadı. Diğer bir değişile, toplumun değişken gerçekliğe dayalı bir toplumsal değişim için mücadele etmedi. O, gerçek üstü gerçekliği temel aldı. Yani toplumsal değişimin yönünü geriye dönük değişime zorlama çabası içinde oldu hep. Halen bu çabaları türlü biçimlerde devam ediyor. Üzerinde uzlaşılmamış ideallerin sahipleri arasında süren dehşet verici çatışmalara rağmen, bu çaba galip ortakların artan çabalarıyla devam etmektedir. Bu çabaları ile iktidarın tüm imkânlarını kullanarak, eğitim sistemi, kültür ve sanat ortamlarını, medyanın gücünü kullanarak toplumu kültür ve ahlak yönünde sabırla adım adım değiştirme içindir. Hem de, küresel sermaye ile ve Türkiye'de gelişmekte olan çarpık kapitalizm ile uyum içinde kalarak bu çabalarını sürdürmektedirler. Bir dönem, 1990'ların başında Türkiye'deki ana akım İslamcı Parti bir yandan ABD ve AB'nin hegemonyasına karşı uluslararası İslami alternatifleri dilen-

dirmekte, öte yandan küresel sermaye ile çıkar ilişkilerini geliştirmekteydi. Nihayetinde 2000'li yıllarda "Muhafazakâr Kapital Sermaye" aynı dönemin neoliberali çevreleri ile kurduğu derin ilişkiler neticesinde kendisini yeniden var etmeyi başarmıştır. 2002'den beri süregelen iktidarları oldukça otoriter bir sisteme dönüşmüştür. Sistemi değiştirme şiarı ile ele geçirdikten sonra, sistemi değiştirmek yerine, kendi değişerek otoriter sisteme büyük oranda uyum sağladı.

Aslında, 19. YY da Fransız aydınlanmacı düşünürlerin, Fransız Devrimi süreçlerinde ve ondan sonra ortaya atıkları ve savundukları ve görüşleri ile biçimlenen milliyetçilik akımı dalga dalga bütün dünyayı sardı. Bunun bir sonucu yıkılan Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte zayıflayan "Ümmet" milliyetçiliğini bu topraklarda yeniden yeşertmek amacı ile yola çıkan mevcut iktidar, bu kavramın yeterince bütünleştirici olmadığını düşünerek ulusal milliyetçiliğini ümmet milliyetçiliği ile birlikte kullanma arayışına girdi. Bu ideolojik bulanıklık, yukarıda da belirtildiği gibi, giderek otoriterleşen iktidarın cumhuriyetin kuruluş kodlarına dönmesine neden oldu.

Diğer bir değişle, mevcut siyasal iktidarın 2008-2012 yılları arasında izlediği görece olumlu siyasal açılımlar, bu dönüşüm ve ortakları ile bir türlü ideolojik politik bütünlük sağlayamaması, iktidarın nimetlerini paylaşmak konusunda tam olarak anlaşılamaması nedeniyle korumacı bir refleks ile otoriterleşti. Bu mücadelede yeni partnerler ararken ülkenin müzmin ulusalcı-milliyetçileri ile ortaklık kurdu. İki önemli doğma alanı, iki gerçek üstü evrensel gerçeğin koalisyonu ile karşı karşıyayız.

Şimdi nu noktada nasyonal milliyetçilik ile siyaset ilişkisine kavramsal çerçevede bakmaya çalışalım.

Milliyetçilik siyaset ilişkisi

Milliyetçilik (Nasyonalizm), bir millete ve onun menfaatlerine bağlılıktan esinlenen ve milleti siyasal bir organizasyonun temel bi-

rimi kabul eden bir yaklaşımdır. Milliyetçilik ideolojisinde; insanların yaşadıkları topraklar ve vatanları değişik bile olsa aynı soydan (asıldan) gelmeleri ve aynı dili konuşmaları esastır. Fertlerin tek bir duygu ve sevgi etrafında birleştirilmeleri, bu idealin gerçekleşmesi için de bütün fertlerini kuşatan bir vatanda toplanmaları hedeflemektedir.

Aynı zamanda bu devletin kuruluş felsefesi, temel dayanağıdır. Yüzyıla yakın bir süreden beri bu ülkede acımasızca işleyen asimilasyon çarkı bu hedefe dönüktür. Her ne kadar iktidar ideologları; “Türk Milliyetçiliği ırkçı değildir, Ziya Gökalp’in geliştirdiği sosyolojik milliyetçiliğine dayanmaktadır” gibi bir görüşü ileri sürseler de gerçek bambaşkadır. Cumhuriyet ideolojisinin en önemli metinlerinde (Nutuk, İstiklal Marşı, Gençliğe hitabe vb.) kan ve ırk vurgusu çok net yer almaktadır. Bu baş yapıtların! en etkili olanlarının, en belirgin yanlarını, yüz yıla yakın bir süreden bu yana Kürt meselesinde izlenen siyasette, kurduğu sistemin parametrelerinde, işleyiş ve uygulamalarında görmektediriz. Zira, bu milliyetçi siyasetin en bilinen uygulamaları Kürdistan’da hayat bulmuştur. O, Türklüğü, Türkçülüğü, “andımız” ve istiklal marşında” olduğu gibi şiddet ile dayatmıştır. İttihat Teraki’nin İstanbul’da İngilizlerle üzerinde uzlaşılan 1921 Anayasasından sonra yapılan 1924 anayasası Atatürk’ün en büyük icraatlarının temelini oluşturmaktadır. Ardından Kürt Halkının hak ve özgürlük taleplerinin kan ve şiddet ile acımasızca bastırılması, ardından gelen Takriri- Sükûn Yasaları, Zorunlu İskan Yasaları, hukuksuzlukta dünyada eşine az rastlanan İstiklal Mahkemelerinin icraatları, peş peşe gelen askeri darbelerin asimilasyoncu, faşizan uygulamaları, yaygın ve sistematik işkence çarkları biçiminde devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Bu düzeni değiştirmek, bu haksızlıkları gidermek şiarı ile iktidara gelen Siyasal İslamcı parti on beş yıl içinde eski düzene uyum sağladı. Hatta, otoriterleşmesi ve anti demokratik uygulamaları bakımından eski düzenin de gerilerine düştü.

Geçen onca zaman ve yaşanan onca acı gösteriyor ki, dar ve soyut ideolojik kalıplar toplumları bir arada tutmaktan öteye ayrıştırıcıdır. Kaldı ki, gerek ümmet milliyetçiliğinin ve gerekse ulusalcı milliyetçiliğin teorik temelleri oldukça zayıftır. Milliyetçiliğin evrensel nitelikte özgün ilkeleri olmadığı gibi, ekonomi politik ve güçlü teorisyenleri de yoktur. O, hamaset dolu bir söylem, söylev, nutuk koalisyonundan ibarettir. Bu yönü ile de muhafazakârlıkla, liberalizmle, sosyalizmle, hata faşizm ile eklemlenebilme özeliğine sahiptir. Milliyetçiler, 19. Yüzyıl koşullarında, kitleler “hak, özgürlük ve eşitlik” gibi ileri taleplerle ortaya çıktılar. Bu süreçte, bireysel hak ve özgürlükleri koruyacak, aynı zamanda pazarı da oluşturacak, onu koruyup geliştirecek güçlü, tutarlı ve bürokratik bir devlet yapısına da ihtiyaç duyuldu. İşte milliyetçilik tam da bunu sunmakta idi ve bu aşamada devreye girdi. Günümüzde ulusal milliyetçilik giderek otoriterleşen baskıcı, bürokratik devlet yapısı ile birlikte yenilenecek sistemleşti.

Akademik dünyanın sefaleti

Türkiye’deki akademik dünyanın önemli bir kısmı yukarıda altını çizdiğimiz gerçek üstü evrensel gerçeklere (metafizik) ilgilenmektedir. Metafizik alanın dışına çıkmaya korkmakta, çekinmektedir. Değişken gerçekliğin sunduğu bilimsel yaklaşımlar dışında kalan bu çevreler, güncel siyasetin bütün alanlarını dini ve milli milliyetçiliklerin sunduğu hamaset dolu söylemlerle, söylevlerle manipüle etmektedirler. Bu mu manipülasyon çatışma alanlarını sürekli çoğaltmakta, çözüm yerine çözümsüzlük ve çatışmaları körüklemektedirler. Bu durumu son örneğini “Andımız, İstiklal Marşımız, Yüce Atamız” tartışmalarında daha net bir biçimde görmektediriz. “Ulu atamız, yüce ecdadımız, büyük milletimiz, kutsal dinimiz, kitabımız” diye başlayan söylemler sürekli öteki yaratarak toplumu kutuplaştırmakta, düşmanlıkları derinleştirmekte ve çatışma kültürünü körüklemektedir. Derin milliyetçi hamaset ile akli ve sağduyuyu öteleyen sözde bilim

adamları, kendi değerlerini bu çok uluslu, çok kültürlü, çok renkli ülkede herkese dayatmakta bir sakınca görmemektedirler.

Türkiye'deki medyanın yüzde doksana sahip yukarıda niteliklerini tanımlamaya çalıştığımız akademiya, yaşadığı bu bilimsel çoraklıkla, bu derin sefalet ile uzlaşma ve barışma ortamını dinamitlemektedir.

Diğer yandan, "Kürt Sorunu" söz konusu olduğunda, bilimin haysiyetinden, ahlakından ödün vermeyen birkaç bilim insanı dışında kalan sol! ve liberal! akademisyenler, entegrasyoncu tutumları ile sitemle bütünleşik bir yaklaşım sunmaktadırlar. Ulusların kaderini tayin hakkı ilkesini göz ardı eden bir yaklaşım içindedirler. Bu gerçekleri göz ardı etme durumu, milliyetçi tutumları gereği olan bilinçli bir tercihtir aynı zamanda. Aynı tespiti sol ve liberal siyasi çevreler için de yapılabilir. HDP ile Kürt siyasal çevrelerini etkisi altına alan bu çevreler önemli ölçüde başarı elde etmiş durumdadırlar.

Sistemin siyasal niteliklerini belirleyen bu milliyetçi-muhafazakâr, milliyetçi ve entegrasyoncu yaklaşımlar Kürt Sorunu bakımında da sorun üretmekten başka bir işe yaramıyor. Yıllardır aynı fasit daire içinde dönmeye devam ediyor. Bu şuursuz dönüş, sorunları kartopu gibi büyütmeye devam ediyor.

Peki, akıl dışı yönetim biçimlerinin yüzyıllardır biriktirerek önümüze yığıldığı bu devasa sorunları aşmanın bir yolu yok mu?

Çare sistemi değiştirmekten geçiyor. Peki nasıl?

Sisteme muhalif siyasal çevrelerin dağınıklığı elbette ki iktidara gelmeleri önünde bir engeldir. Ancak, sorun, salt sistemin yönetimini ele geçirme, iktidar olma sorunu değildir. Asıl sorun, sistemin hangi referanslara göre, nasıl bir değişime uğratılması gerektiği sorundur. Bunun sağlanması bir ideal üzerinde uzlaşmayı gerektirir. Başarısız asıl budur. Mesele, bu uzlaşının nasıl sağlanacağı sorusuna aklın aydınlığı altında, değişken gerçekliğe uygun bir cevap üretmektir.

İnsanlığın bin yılları aşan bütün deneyim ve birikimlerinden faydalanarak bu soruya yanıt aramak gerekir. Çare, tatbiki demokrasinin evrensel normlarına, hukukun üstünlüğüne, temel insan hak ve özgürlüklerine dayanan demokratik bir sistemin inşasıdır. Bu noktada, demokrasi, hukuk, adalet, haklar, özgürlükler vb. kavramlar açmak, çağımızın gerçekliği içinde yeniden yorumlamak ve üzerinde en geniş uzlaşmayı sağlamak gerekir. Yoksa, "hangi demokrasi?" sorusuna cevap vermek gerekecek. Günümüzde, adının başına "demokrasi, demokratik" sıfatını yerleştirmeyen ülke yok denecek kadar azdır. Uzağa gitmeye gerek yok. T.C. de laik, demokratik, hukuk devleti sıfatını kullanmaktadır.

Açarsak, demokrasi durağan bir kavram değildir. Değişken gerçekle birlikte anlam genişleten dinamik bir kavramdır. 2500 yıl önce Atina'da uygulandığı dönemden bu güne sürekli değişerek, gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Son yüz yılın pek çok devletlerin yönetim mekanizmasına dönüşen demokrasi biçimi, temsili demokrasidir. Temsili demokrasi, ülkenin seçtiği temsilciler eliyle yönetilmesidir. Küreselleşme ile birlikte temsili demokrasinin de zemini aşmıştır. Türkiye'de de yaşayarak gördüğümüz gibi, demokrasi kurumsallaşmadığı, demokrasi kültürünün gelişmediği ülkelerde, çoğunluğa dayalı iktidarların azınlık üzerinde tahakkümcü, baskıcı bir hegemonya kurmasına yol açmıştır. Verili değişken gerçeklik ışığında dinamik demokrasi kavramını yeniden yorumlamak gerekir. Akıllı ve kavramsal düşünme yöntemlerini önceleyen uygar dünyanın bilimsel kurumları bunu yapıyor.

İnsanlığın önemli demokrasi deneyimlerinden birisi de sosyalist demokrasidir. Geçmiş yüzyılın gerçekliğinde yaşanan sosyalist demokrasilerde yönetim tek partinin katı merkeziyetçi, bürokratik hegemonyasındaydı. Toplumun geniş kesimleri bu nedenle yönetime katılmakta güçlük çekmekteydi. Bu nedenle sistem toplumun demokratik denetiminden yoksundu. Bu durum, yönetimin süreç içinde

toplumla yabancılaşmasına neden oldu. Toplumun geniş kesimi ile bağı kopan sistem kendisini yenileme olanaklarını yitirmiş oldu. Bu durum sistemin 80-90 yıl gibi kısa bir sürede entropiye girmesine neden oldu.

Neo liberal ekonomi politiğin geliştirdiği temsili demokrasi deneyimi, neo liberal sistemlerin ürettiği eşitsizlikler, üretim ve bölüşüm sistemindeki adaletsizlik, sınıflar arasında oluşturduğu derin uçurumlar nedeniyle toplumun geniş kesimlerini sistemin dışına itti. Sistem bu geniş toplum kesimlerinin enerjisinden, katkısından yoksun kaldı ve tıkandı.

Öte yandan, günümüzde demokrasiye tehdit oluşturan popülist rejimlerin en önemli doğuş nedeni mevcut liberal sistemin yarattığı eşitsizliklerdir. Sistemin dışına itilmiş olmaları nedeniyle sistemin nimetlerinden pay alamayanların sisteme yabancılaşmaları, sistemi reddetmeleri, sistemin işlemez hale getirdi. Burada yapılması gereken şey, sistemin kendilerine haksızlık ettiğini düşünen insanları içine alacak, yabancılaşmayı ortadan kaldıracak daha adil bir üretim ve bölüşüm dengesini kuracak demokratik bir sistemin kurulmasıdır. Bu gün dünyanın büyük bir kısmında bu yönlü bir arayış vardır. Ancak, henüz yeterince etkili bir siyasal çaba olmadığı için, sistemlerin gerçek üstü evrensel gerçekliğin, metafizik hamasetinden kurtulamıyor. Bu nedenle de neo-liberal sistemde ezilenler tepkilerini demokrasi karşıtı popülist partilere ya da liderlere oy vererek göstermektedir.

Bilindiği gibi, 1960 ve 1970'lerde katılımcı demokrasi, temsili demokrasinin yerine geçecek alternatif bir yönetim modeli olarak ortaya atıldı. Günümüzdeyse, katılımcı demokrasiye daha çok temsili demokrasinin eksikliklerini tamamlayıcı bir rol tanınıyor. Katılımcı demokrasinin uygulama alanı olarak yerel yönetimler ön plana çıkmaktadır. O nedenle katılımcılık mutlaka ademi merkeziyetçilikle birlikte yürüyünce anlamlı ve işlevsel olur. Katılımcı demokrasi her

şeyden önce merkez-yerel ilişkisinin yeniden tanımlanmasına, merkezin yetkilerinin büyük ölçüde yerel birimlere devredilmesine gereksinim gösterir.

Dünyadaki deneyimlerine baktığımızda, katılımcı demokrasinin temel unsuru yurttaş meclisleridir, halktır. Bu meclisler mahalle meclisleri, köy meclisleri ve kent konseyleridir. Bu meclisler, yönetimin denetlenebilir hale getirme işlevine sahiptir. Bu tür halk meclislerin demokratik denetimi altındaki yönetimler kolaylıkla yolsuzluklara, adaletsizliklere, kayırmacılığa yönelemezler.

AB adaylık sürecinin olumlu katkılarından birisi de Türkiye'de 5393 sayılı Belediye Kanunu diye bir kanunun oluşmasını sağlamasıdır. Bu kanun, Türkiye'de katılımcı demokrasiye olanak tanıyor. Buna rağmen, halkın iradesi ile seçilen belediyeler kayyum atayan bir zihniyetin yerel yönetimler özerklik şartını benimsemesi, katılımcı demokrasiye geçisin yasal ve idari şartlarını oluşturmaları beklenir mi?

Tarihin hiçbir evresinde siyasal haklar ve özgürlükler siyasal iktidarlarca altın tepsine ihtiyaç sahiplerine bağışlanmamıştır. Bugün kullanılmakta olan her hak ve özgürlük büyük siyasal, toplumsal mücadelelerin ürünüdürler. Üçüncü büyük bedeller ödenmiştir. Bu tartışılmaz bir gerçektir. Burada tartışılması gereken ise amaca denk düşen mücadele yöntem ve biçimidir.

Çağcıl mücadele biçim, araç ve yöntemlerine dair

Çözümle ilişkin yeni sözler söylemek, değişken gerçekliğe uygun yeni yaklaşımlar, çözümler üretmek gerekir. Yoksa ki, bu kanlı girdabı aşmak, metafizik hamasetin ağır hegemonyasından çıkmak zorlu mücadeleler gerektirir. Ancak mücadele araç ve yöntemi mücadelenin amacı ile çeliştiği zaman, varılacak yer yeni bir kanlı girdaptan, hamaset hegemonyasından başkası olamaz.

Öyleyse mücadele paydaşlarının siyasal amaç ve bu amaca denk düşen mücadele bi-

çim ve yöntemleri üzerinde uzlaşa sağlanması büyük önem taşımaktadır. Yakın gelecek bakımında amaç, hedef evrensel demokrasi, temel insan hak ve özgürlükleri, adalet, eşitlik ve özgürlük olabilir. Tabi ki bu kavramlarının değişken gerçekliğe uygun güncel yorumlarından söz ediyoruz. Bu kavramların, katılımcı demokrasi, sosyal adalet, adil üretim ve bölüşüm ilişkileri ile tahkim edilmiş halleri yani.

Burada Kürt Halkının ulusal demokratik mücadelesi bakımından işin başka boyutları da vardır. Uluslararası hukukun gereklerini, uluslararası sözleşmeden doğan siyasi haklar ve sorumluklar ve özgürlükleri ilgilendiren boyutları oldukça önemlidir. Bu evrensel normların başında, ulusların kaderini tayin hakkı, kendi geleceklerin kurma, tayin etme ilkesi gelmektedir. Bu hamaset girdabını aşmak çabasındaki muhalefetin sivil, demokratik mücadelenin tüm siyasal bileşenlerinin bu ilkeyi benimsemesi, bu konuda ikirciksiz olması ve Kürt Halkının kendi kaderini tayin hakkına saygı göstermesi gerekir. Aslında bu demokrat olmanın da asgari koşuludur.

Sivil İtaatsizlik olarak da tanımlanan sivil, demokratik mücadele biçimleri yukarıda sözünü ettiğimiz hedeflere net bir biçimde karşılık gelmektedir. Hamaset siyasetin ağır kuşatmasını kırmayı sağlayacak bu çağcıl mücadele yönteminin, geleneğinin sonuç alıcı deneyimlerine göz atmakta, başlıca önemli olanlarını bir kez daha anımsamakta yarar var.

Sivil, demokratik mücadele, geleneğinin tarihi genellikle, Temmuz 1917 yılında St. Louis’de ikiyüzü aşkın siyahinin öldürülmesinin ardından, Harlem’de toplam 8 bin kişinin katıldığı, kadınların beyaz, erkeklerin siyah kıyafetler giyerek gerçekleştirdikleri bandolu protesto gösterilir. Ancak, sivil itaatsizlik kavramına hem teorik hem de pratik anlamda en büyük katkıyı yapan **Gandi’dir**. Aslında Gandhi, pasif direniş kavramı-

nı şiddet içermesi, çağrıştırması nedeniyle kullanmamıştır. O, eylemlerini “**satyagara**” yani “**hakikatin** gücü” olarak tanımlamıştır. Gandhi’nin en büyük ve sonuç alıcı sivil itaatsizlik eylemi ünlü “tuz yürüyüşü”dür. O, 12 Mart-6 Nisan 1930 tarihleri arasında 400 kilometre yürüdü. Bu yürüyüşte binlerce Hintli eşlik etmişti.

Gandisonrası, dünyanın birçok bölgesinde sonuç alıcı sivil itaatsizlik eylemleri yapıldı. Bunlardan önemli olanlarından biri de Martin Luther King ve arkadaşlarının Amerika’da ırkçılığa karşı şiddet içermeyen mücadelelerinde görmekteyiz. Daha sonraları, dünyanın değişik bölge ve ülkelerinde bildiğimiz başarılı sivil itaatsizlik eylemleri var. Amerika’da, Meksika asıllı bir tarım işçisi olan Cesar Chavez’in tarım işçilerinin durumunu iyileştirmek talebiyle gerçekleştirdiği sivil itaatsizlik eylemleri önemlidir. Chavez sivil itaatsizlik kavramına başka bir katkı sunmuştur. O, on binlerce insanı şiddet içermeyen direnişe ikna etmiştir. Chavez’in bu süreci ilerletirken savundukları önemlidir. Chavez o süreçte, şiddet içermeyen direnişlerini şu sözlerle savundu; “Şiddette başvurmamak asla eylemsizlik değildir. Bu tartışma konusu da değildir. Bu güçsüzlerin harcı hiç değildir. Şiddette başvurmamayı seçmek, çok çalışmayı gerektirir. Bu, fedakârlığa razı olmak ve kazanmak için sabretmektir.”

Aslında Chavez’in bu sözleri sivil, demokratik mücadelenin önemini vurgulaması bakımında çok önemlidir. Bu ülkenin insanı, savaşın yıkıcı, kıyıcı etkisini yaşayarak, yakın coğrafyalarda yaşanan korkunç savaşların yıkıcı etkilerini görerek öğrenmiştir. Sivil, demokratik mücadelede ısrarın anlamı ve önemi düne göre daha da belirgin hale gelmiştir. Şiddet içermeyen, sonuç alıcı siyasal mücadele yöntemlerinde ısrarcı olmanın sabrını, kararlılığını ve fedakârlığını gösterenleri hiç bir güç durduramayacaktır. Unutmayalım ki, hakikatin ve haklı olmanın gücünden daha büyük bir güç yok yoktur.

Ekonomik dalgalanma bağlamında yeni Türkiye, eski sorunlar

Ümit TEKTAŞ

Ümit TEKTAŞ

Kovara DENG

Deng Dergisi yönetiminden yeni bir yazı ricası gelince ve üstelik serbest bir yazı olabileceği söylenince doğrusunu isterseniz konu bulmakta hiç zorlanmadım.

Bilineni bir kez daha tekrarlamakta yarar var. Çoğu zaman ne yazmak istediğiniz yerine güncel odaklanmanız gerekir. Gündemi hızla değişen bir yerdeyseniz ve sürekli bir yayına yazıyorsanız bu kuralın pek bir anlamı kalmıyor. Öte yandan Türkiye öyle dinamik ve gündemi sıkça değişen bir ülke ki, işi yazı olanlar yönünden konu bulmak çok kolay oluyor. Siyaset, ekonomi, edebiyat, sanat deryasının başka alanları ve hatta işin ustaları bakımdan hiciv de buna dâhil edilebilir.

Bilindiği gibi Türkiye bir seçimi geride bıraktı. Dört adaylı cumhurbaşkanlığı ve altı yüz koltuklu parlamento seçimi aynı gün yapıldı. Bu seçim sonuçlarıyla, Türkiye'nin yönetim sistemi bakımından kimi yönleriyle yeni ve oldukça sorunlu bir adım atıldı. Bu adımla Türkiye, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi denilen, parlamenter sistemden farklı bir yönetim sürecine girdi. Hükümet sisteminde, tabiri caizse ciddi şekilde makas değiştirildi. 24 Haziran seçimlerinin tutanaklarının mürekkebi kurumadan, Türkiye'yi yakından izleyenler için sürpriz

sayılmayan siyasi ve ekonomik çalkantılar baş gösterdi. Önce kabinenin ilanı, ardından ABD ile sürdürülen bilek güreşi bu süreci tetikledi. Rusya ve Çin hattıyla taktik yakınlaşmanın ivme kazanması, cari açık ve dış borç stoku gibi nedenler zaten kırılğan olan ekonomiyi hepten sarstı. Hemen hemen her alana ilişkin ortaya atılan ve giderek karşıt üretmenin yanı sıra iç siyasete malzeme edilen “yerli ve milli” söylemi, piyasa oyuncularını rahatsız eden boyuta vardırıldı, Dışarıya bağımlılığı azaltan ve sürdürülebilir kalkınma için gerekli bir argüman olan bu söylem, ekonomik ve psikolojik amacı aşan negatif bir noktaya geldi.

Denebilir ki arka arkaya gelen olumsuz faktörler, ekonominin doğal seyrinden bağımsız olarak piyasayı tedirgin etti. Kabinenin ilanında, özellikle hazinenin dümeninin ekonomi çevrelerine güven vermemesinin yol açtığı yukarı doğru kur hareketi daha aşılamadan, Rahip Pastor Brunson konusu gündeme oturdu. Trump'ın Rahip çıkışından hemen sonra İran ve Rusya açıklamaları, belli sahalarda bu ülkelerle kol kola giren Türkiye'yi de kaçınılmaz biçimde, olumsuz yönde etkiledi. Söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönemde, 9 Ağustos 2018 günü, dolar 6 li-

rayı geçmiş, ikinci gün 7 lira olmuştu. Kısa bir süreliğine de olsa başlatılan tartışmalar, iç siyaset labirentlerinde alan açmak için ilginç ve yeni bir yolculuğa başladı. Bu yüzden, önce bu konudan başlamak istedim. Piyasalar doğal seyrin dışında çalkalanınca başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere, hükümet yöneticilerinin hemen hepsi, bundan ABD ve Türkiye düşmanlarını sorumlu tutuyordu. Bahçeli, bir yandan hamaset yapıyor, bir yandan herkese görev tevdi ediyordu. Akşener hükümetimizin yanındayız diyor, Kılıçdaroğlu ülke yönetilmiyor, savruluyor diyerek sosyal medyadan bu yönlü mesajlar yayınlıyordu. Bu işin arkasında ABD yönetimiyle yaşanan gerginliğin olduğu, çok açık ve kesindi. Hiç şüphesiz böyle devam etseydi, bu kriz daha da derinleşirdi. Siyasilerin öfkesi ve kızgınlığı geçip, onlara sağduyu egemen olunca dövizin yangını söndürüldü. Diğer yandan ABD ve Türkiye yönetimlerinin karşılıklı gerginliğinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini, pek çok kimse şu ya da bu oranda tahmin ediyordu. Hemen ifade etmeliyim ki ABD, yeri geldi Rusya'yla, yeri geldi Çin'le, İran'la, Meksika'yla, Arjantin ve Brezilya'yla hatta Almanya ve Fransa'yla uğraştı. Ancak bu ülkelerin hiçbirisi Türkiye gibi sarsılmadı.

O günlerde ilginç olan, siyaset adamlarının hamaset yapmakla yetinmesi ve hiçbirinin ekonominin genel kurallarına değinmemesiydi. İktisadın temel kurallarının, hamaseti bir yöntem olarak önermediği herkesçe bilindiği halde, bilerek ve isteyerek iktidar ve muhalefetten politikacılar, tabanlarını istedikleri pozisyonda tutmaya çalışıyordu. Hamaset, kenetlenmek ve birlikte davranmak için elbette gerekebilir ama söz konusu olan ekonomiyse başka parametrelere bakmak da hamaset kadar hatta ondan daha fazla gerekli ve önemlidir. Olup bitenler karşısında, Türkiye hükümeti ve bir kısım muhalefet çevreleri direndi, elbette buna hakları da vardı. Bununla beraber, söz konusu krizle bu ülkeye, kısa vadede çok ciddi bir şey olmayacağı açıkça biliniyordu. Ancak kriz derinleşerek devam etseydi,

orta ve uzun vadede olanları kestirmek güç olmazdı. Böyle bir senaryoda aşağı yukarı şunlar görülmüştü. Ülke yoksullaşır, içine kapanır, düşman dediği devlet sayısı artar, sosyal olaylar baş gösterir, yönetim otoriter hale gelir, dünyadan kopar, hiçbir zaman gerçek manada dost olamayacağı Rusya ve İran'la yetinmek zorunda kalırdı. Vs. vs.

Türkiye'nin önemi, piyasa yapıcıları, tedbir adımları

Beklendiği gibi ağustos ayının ortalarından itibaren ekonomi diliyle hareket edilerek, atılması gereken adımlar atılarak döviz kurunun ateşi söndürüldü. Dövizde aşağı yöne bir eğri oluştu. Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası'yla başlayan Eylül ve Ekim aylarındaki kararlılık, 7 lirayı aşan doları 5 lira, sekiz liraya çıkan Avroyu 6 lira civarına kadar düşürdü. Göreceli de olsa ekonominin siyasetin baskısından kurtulduğu şu sıralarda her iki para cinsi de oturmuş bir düzeye geldi. Şimdilik de olsa dövizin köpüğü alındı, krizden belli düzeyde sorumlu olanlarla nemalananların saldırıları püskürtüldü.

Oy kaygısı vesair nedenlerle yeni bir söz dalaşı ve gereksiz bir bilek güreşi geliştirilmezse kurdaki istikrar devam edeceğe benziyor. Ekonomisi sağlam başka ülkelerle, özellikle ABD gibi küresel bir güçle girilen her türlü bilek güreşi, hiç şüphe olmasın ki Türkiye'nin yoksullaşması, ekonomik krizin derinleşmesi manasına gelir. Zira ileri sürüldüğü gibi Türkiye ekonomik açıdan kuvvetli ve sağlam değildir. GSMH'sı 800 milyar dolar ve buna karşılık dış borcu 500 milyar dolar olan bir ülke, olsa olsa görece ekonomisi güçlü kabul edilir. Aynı zamanda ihracatı, ithalatını karşılamayan ülkeler ne zengin ne güçlü sayılır. Üstelik bu parametreler dünya devletleri ve uluslararası para fonları yönünden aşikârken.

Açık ki birkaç ay önce Türkiye ekonomisi, dışarıdan hedef alındı. Bundan kuşku yok. Zira biliyoruz ki gelişmekte olan piyasalar oldukça kırılgandır. Küçük bir siyasi kriz, ekonomi alanındaki olumsuz bir veri (Cari

açık, borç yükü, dış ticaret açığı, faiz baskısı vs) spekülâtörler ve manipülasyon yapanlar için fırsata dönüştürülür. Rahiple başlayan kriz döneminde olanlar da budur. Hiç şüphe olmasın ki kurdaki krizin ana nedeni dış borçlar ve giderek büyüyen cari açıktır. Nasıl ki 2001'deki krizin gerçek nedeni anayasa kitapçığının fırlatılması değildiyse bunun nedeni de tek başına Rahip değildir. Elbette ABD yönetimi bu krizi azdırdı, boyutlarını büyüttü, kurun bir iki yıl sonra geleceği noktaya birkaç günde gelmesine neden oldu, ama bu durumlarda ekonominin genel kural-ları her zaman daha belirleyicidir.

Unutmamak gerekir ki (Uyguladığı kapsamlı ambargoları dışarıda tutarsak ve sadece sınırlı yaptırımlara ve gerilimi tırmandıran açıklamalara dayandırırsak.) aynı ABD, Çin'i, Rusya'yı, İran'ı, Kuzey Kore'yi misliyle hedef aldığıında, bu ülkelerdeki kurda Türkiye'dekine benzer dalgalanma olmuyor. Çünkü Türkiye son yıllardaki bütün büyük projelerini, devlet ya da özel sektör eliyle yapılan veya yapılmakta olanları borç parayla (dolar ya da avro) yapıyor ve zaten şeffaf olan bu durumu, bütün yatırım fonları biliyor.

Diğer yandan siyaset ve ekonomi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemeye gerek yok. Siyasi istikrar, güven ortamı ve ekonominin evrensel kuralları, paranın kuluçkasıdır. Bu nedenle kırılgan ekonomisi olan ülkenin siyasetçileri özenli olmak zorundadır. Başka bir deyişle ülkenin çok fazla borcu varsa, iktisaden serbest piyasa tercih edilmişse, **siyasetçiler** (yönetenler) söz ve eylemlerine, aldıkları ekonomik ve siyasi kararlara dikkat edecek, gereksiz şekilde gerilimleri tırmandırmayacak, hesaplı adım atacak, iç siyaset için ekonominin ateşiyle oynamayacak.

Bilindiği gibi, döviz kurunda dalgalanma başladığı günlerde Erdoğan, olup bitenlere ekonomik savaş diyordu. Kriz giderek alevlenirken Cumhurbaşkanı'nın dilinde hep buna benzer ifadeler vardı. Trabzon konuşması ve sonraki süreçlerde Erdoğan, "Darbeyle yamadıklarını şimdi parayla yapmak istiyorlar.

Buna ekonomik savaş derler. **Üretimde, ticarette bir daralma mı söz konusu?** Ekonomik hiçbir sebebi yok. Bunun adı Türkiye'ye operasyon çekmektir. Bunun amacı da ülkemiz ekonomisinin savunma mekanizmasını etkisiz hale getirerek ülkemizi teslim almaktır, Türkiye'ye ve Türk milletine diz çöktürmektir. Oyununuzu gördük ve meydan okuyoruz. Teslim olmayacağız. **Üretmeye, ihracatımızı artırmaya devam edeceğiz.** Birileri kapıları kapatır, Mevla'm başka kapı açar," diyerek, altını çizdiğim iki cümle hariç, ısrarla konuyu ekonomi dışı alanlara çekiyordu. Bir noktaya kadar bunu anlamak mümkün, ya sonrası peki? Kimle yapılıyor bu savaş. Bu düşman İMF mi, dünya bankası mı? Yoksa bunların en güçlü hissedarı ABD mi düşman olan?

Yarın bu kurumlardan para alınır mı ne de-necek acaba? Kaldı ki hiç zaman geçmeden Ekim ayı içinde dış piyasalardan borç para alındı. Yüksek sayılan faiz karşılığı tahvil ihracı yapıldı. Bu tahvilleri alanlar, pekâlâ ABD'li finans kurumları ya da İMF ve Dünya Bankası'nın diğer güçlü hissedarı ülkelerin finans çevreleri olabilirdi, belki de öyleydi. O halde, bu durumda ne yapıldı ya da yapılacaktı. Ekonomi çevrelerinin zihninde oluşan bu tür sorular, ister istemez iş dünyasında merak uyandırdı.

Yaklaşık iki ay önce Hazine Bakanı Albayrak, adı yeni ama kendi yeni olmayan bir programı açıkladı: 'Yeni Ekonomik Program (YEP).' Tarihin içerdiği ilginç benzerlikler nedeniyle yeri gelmişken bu tuhaf benzerlikten söz etmek istiyorum. Neredeyse yüzyıl önce, Ekim Devrimi'nden beş yıl sonra 1922'de Lenin, Yeni Ekonomik Program/Politika (NEP) adıyla sosyalist olmayan bir program uygulamıştı. Daha çok tarım alanındaki faaliyetleri düzenleyen bu program, Bolşevik önderlerce kapitalist model olmakla suçlanmış, suçlamaları kabul eden Lenin'in bu programa mecbur olduklarını ve geçici bir süre uygulamak zorunda kalacaklarını belirtmesi üzerine konu büyütülmeden kapanmıştı. Bu anıştırmadan amaç, başkaca hiçbir benzerliği olmayan iki programın da 'yeni' adını içermesidir. Tari-

hin farklı evrelerinde de olsa, zor süreçlerin aşılması için önerilen ağır ekonomik programların, pek çok alanda olduğu gibi 'yeni' adıyla sunuluyor olması, -dünyadaki her şey gelişip güncellenirken- toplum mühendisliğinin sefaletini göstermek bakımından oldukça öğreticidir.

Kur baskısı ve ABD ile gerilimin yaşandığı günlerde arka arkaya açıklamalar yapıldı. Erdoğan'ın 11 Ağustos 2018 tarihli The New York Times'ta yayınlanan "Türkiye, ABD ile Olan Krizi Nasıl Görüyor" başlıklı makalesi söyle başlıyordu. *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye tek taraflı uyguladığı eylemler, Amerika'nın çıkarlarını sarsacak ve Türkiye'yi başka dost ve müttefik aramaya zorlayacaktır."* Türkiye basınında da yayınlanan makalenin tam metninde; Erdoğan, ABD ile olan ilişkileri analiz ediyor, ABD'nin FETÖ, PYD tavrına, 15 Temmuz darbe girişimi karşısındaki tutumuna ve başka konulara ilişkin eleştiriler yapıyordu,

Konu bir anda devletler arası boyut kazanınca aynı günlerde, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreter sözcülerinden Farhan Haq, ABD ve Türkiye'nin ikili sorunları çözebileceğine inandıklarını söyledi. Bu açıklamayı izleyen süreçte başta Almanya olmak üzere, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin yetkilileri tarafından Türkiye'yi kollayan, ABD'ye eleştiri içeren açıklamalar geldi. Hemen sonra Merkel, çok açık mesajlar vererek Almanya'nın Türkiye'ye güvendiğini ifade eden tutumu açıkladı. Macron, aynı netlikte olmasa da benzer bir destekte bulundu. Arkasından İtalya, Türkiye ekonomisi lehine bir açıklama yapma gereği duydu. AB'nin en önemli dört ülkesi, Türkiye ekonomisinin sağlam ve anlık krizlere dayanıklı olduğunu içeren ve olası bir ekonomik destek talebini olumlu karşılayacakları anlamına gelen mesajlar yayınladı. Aynı günler içinde, Rusya Dış İşleri Bakanı Lavrov ve Katar Emiri'nin Türkiye'ye gelmesi ve destek vermesi, az da olsa piyasalara güven verdi. Peş peşe gelen bu açıklamalar ve atılan adımlar, hemen olumlu etkisini gösterdi.

Türkiye neden bu kadar önemli? AB'nin temel aktörleri ve Rusya yönünden bu sorunun cevabını oluşturan yığınla siyasi ve iktisadi parametre var. Bu yazının konusu olmamakla beraber, kısaca değinmek gerekirse, Türkiye-Rusya ilişkileri giderek geniş bir satha yayılıyor. Kırım Türkleri, Ukrayna Sorunu, Çeçenistan ve Suriye'deki işbirliği süreci, Rus ve Türk şirketlerinin karşılıklı büyük yatırımları, nükleer santaller, enerji nakil hatları, iki ülkenin gelişen ticaret hacmi, S400 füzeleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) gibi tarihi önemde ortak etkileşim alanları var. AB yönünden ise çok daha temel ve hayati konular göze çarpıyor. Türkiye'deki ticaret hacminin ana gövdesini AB oluşturuyor. Ayrıca son on altı yılda, Türkiye'de yapılan doğrudan yatırımın yaklaşık yüzde yetmiş beşi Avrupa kaynaklıdır. Beş milyon Türkiyeli Avrupa'da, büyük çoğunluk Almanya'da yaşıyor ve anılan Türkiyeliler içinde, artık büyük şirketleri olan pek çok kişi var. Toplamda kırk milyon Müslüman barındıran Avrupa, bu büyük kitlenin en çok dönüp baktığı, sözünü dinlediği, yüzünü döndüğü ülkenin Türkiye olduğunu biliyor. Türkiye'nin 500 milyar dolara varan dış borcunun önemli bölümü Avrupalılardır. Avrupa banka ve sanayi sermayesiyle Türkiye banka ve sanayi sermayesi hiç olmadığı kadar iç içe geçmiştir. Pek çok büyük banka ve şirketin Avrupalı ortağı var. Türkiye, Avrupa'ya yönelen göç dalgasının geçiş noktasındadır. Türkiye'de, Avrupa'ya iltica etmek için gitmek isteyen ve her an canını veren, çoğunluğu Suriyeli dört milyondan fazla mülteci yaşıyor. Seksen milyon nüfuslu Türkiye kendi içinde devasa ve ciddi bir göç potansiyeli taşıyor. Olası derin bir buhran söz konusu olduğunda Türkiye nüfusunun yarısından çoğunun AB ülkelerine göç edeceği gerçeği herkesçe biliniyor. Yukarıda sayılanlar ve daha pek çok veri nedeniyle Türkiye, Avrupa için bu bölgenin en stratejik ülkesi haline gelmiştir. Denebilir ki Türkiye AB için hem bir müttefik ve pazar hem göç yolları üzerindeki ileri bir karakol hem tampon bölge hem de yönü AB olan göç

dalgasının, barikat bölgesi ya da eliminasyon alanıdır. Türkiye aynı zamanda kırk milyon Müslümanın Avrupa'ya entegrasyonunun ayar düğmesidir. Bu tür konu başlıklarını çoğaltmak elbette mümkündür, hatta AB bloku ve Rusya'yla var olan çelişkileri sıralamak da.

Yeniden konumuza dönersek, şurası açık ki gelişmekte olan ülkelerde çok fazla oyuncu var ve bunların bir kısmı manipülasyon ve spekülasyon peşindedir. Bir başka gerçek de şu ki, gelişmekte olan piyasalara, gelişmiş ülkelerle büyük oyuncular, ekonomik alanda çok kolay müdahale edebiliyor, gelişen piyasaların ekonomilerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebiliyorlar. Bilineni tekrar etmek gerekirse, bir ülke, ekonomi ve siyaset alanında ne kadar güçlüyse dış müdahalelere de o kadar kapalı olur. Bu tür ülkeleri, çok istense bile bir ya da birkaç küresel güç, ekonomi alanında yeterince sarsamaz, iktisaden altüst edemez.

Bir yemeğin tuzlu olduğunu anlamak için o yemeği sonuna kadar yemeye gerek yoktur biçiminde ünlü bir söz vardır. Albert Einstein, aynı şeyleri tekrar tekrar yapıp farklı sonuçlar beklemek deliliktir, diyor. Vatandaşlara dövizinizi bozun çağrısı ilk defa yapıldığında dolar 2,8 liraydı, dördüncü kez aynı çağrı yinelenildiğinde dolar kuru 7 lirayı geçmişti. Demek oluyor ki aynı yöntemi deneyip farklı sonuçlar alınamaz, tuz örneğinde olduğu gibi neticesi belli ve açık olan bir yöntemi sonuna kadar sürdürmekle fayda sağlanamaz.

Türkiye açık bir ülke ve kimin ne kadar parası olduğu az çok biliniyor. Yastık altındaki paralar ise, yoksul halk yığınlarının ve nispeten orta sınıfa yakın olan kesimlerin kara gün için tuttuğu sınırlı düzeydeki paradır. Aslında bir kişinin ya da bir ailenin kara gün için sakladığı parayla devasa sorunların çözülmeyeceğini, ülkeyi yönetenler de çok iyi biliyorlar fakat bu tür zamanlarda, onlara hamaset ve vatan millet edebiyatı gerekir. Bu yüzden de açtıkları cephede saflarını güçlendirmek için bu ve benzeri yöntemleri kullanıyorlar. Çok fazla dövizli olanların, yani

iş insanlarının aynı zamanda çok fazla borcu olduğunu unutmamak gerekir. Dövizlerinizi bozun çağrısının asıl amacı, verildiği ileri sürülen mücadeleye toplumu da dâhil etmek, Türkiye'ye kapsamlı bir saldırı yapıldığı duygusunu oluşturmak ve hatta pekiştirmek, topyekûn mücadele içinde olunduğu havası yaratmaktır. Ekonominin temel kurallarıyla hiç ilişkisi bulunmayan bu çağrı, denebilir ki ustaca bir iç siyaset hamlesidir. Bu tür hamleler, gelişmekte olan ülkelerde, çoğu zaman işe yaradığından sıkça başvurulmuş algı yönetimleridir.

Hareketli piyasalar ve kırılgan ekonomiler paranın pusuda beklediği alanlardır. Paranın puslu havası da diyebileceğimiz bu ortamlar, ardi arası kesilmeyen ve baş döndürücü bir hızla süren para hareketlerinin kışkırtıldığı zeminlerdir. Küresel oyuncular ve hareketli piyasalar, gelişmekte olan Arjantin, Brezilya, Meksika, Türkiye, Rusya gibi ülkelerde ve nispeten Çin'de bu havayı kollarlar. Onları kışkırtan ve baştan çıkaran bu havayı kimi zaman kendileri yaratır. Zira çıkarları ve kârları bir olan bu oyuncular, böylece dünya siyasetine de nizam vermeye çalışırlar. Dünya nizamını, amaçları yönünde şekillendirmek için aynı kesimlerin büyük hedef ve istikametleri vardır. Gayeleri uğrunda büyük oyuncuları harekete geçirmek onlar açısından çok kolaydır. Tabiri caizse bu çevrelerin din, dil, millet gibi dertleri yoktur, onlar bakımından esas olan, daha çok para ve daha çok güçtür.

Bu süreçte, Türkiye'deki siyasal aktörleri ve toplumu biraz olsun tanıyanlar açısından şaşırtıcı olmayan bir şey daha oldu. Bilek güreşi ve hamasetin cazibesi kısa zamanda kendine özgü bir dil ve ortam yarattı. Bir yandan onların doları varsa bizim de milli şuorumuz, imanımız, Allah'ımız var gibi yeni kavramlar, bir yandan ABD'nin sembolleri kabul edilen Apple (iPhone cep telefonları) ve doların başına gelen hazin hikâyeler, sosyal medya ve basında yayınlanmaya başladı. Bir uçtan ötekine insanı hayrete düşüren renkli ve eğlenceli manzaralar oluştu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Onların doları varsa bizim de Allah’ımız var,” cümlesini kurarken, Bahçeli, “Dolara mahkûm değiliz. Dolarla doğmadık olmayınca da ölmeyiz. Zallimlerin dövizini tetikleyen mekanizmaları, finans ve ekonomik enstrümanları varsa, bizim de kırılmayacak mukavemetimiz, kopmayacak ve kapanmayacak milli ruh şuurumuz vardır,” diyordu. Zira aynı günlerde, gelişmeleri Atlantik’in ötesinde izleyen Trump, 10 Ağustos 2018 günü Twitter hesabından yaptığı açıklamada, “Türk lirası bizim çok güçlü dolarımız karşısında hızla aşağı düşerken Türkiye’ye yönelik çelik ve alüminyumda gümrük vergilerinin ikiye katlanması talimatını verdim! Artık alüminyuma yüzde 20, çeliğe yüzde 50 gümrük vergisi. Şu sıra Türkiye ile ilişkilerimiz hiç iyi değil,” demiş, Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, “Türkiye’ye karşı atılan tüm adımlara karşı bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da gerekli karşılık verilecektir,” biçiminde açıklama yapmıştı.

Yazının bu bölümünde gençlik yıllarımdan kalan bir anekdotu hatırladım. Bir avukat arkadaşımın duymuştum. Tecrübeli bir avukat, müvekkilinin ailesiyle tartışmak zorunda kalınca, sırf kendisini savunmak ve bir şeyler yaptığını göstermek için ilginç bir ifade kullanır, “Hâkim müebbet ceza verdi ama ben de söke söke temyiz etme hakkını aldım,” der. Bilindiği gibi ağır cezalarda temyiz yolu açık olur. Yani yerel mahkemeler ağır bir cezaya hükmederse doğal bir süreç olarak bu ceza kararı üst mahkemece de görülür. Hâkim müebbet ceza verdi ama ben de söke söke temyiz etme hakkını aldım diyen avukat gibi, siyasiler de bu kabil işlere girdi. Onların doları, ekonomi enstrümanları varsa bizim de milli şuurumuz, imanımız, Allah’ımız var gibi kavramlar üretildi. Milli şuurumuz, imanımız, Allah’ımız var gibi kavramlar, bir kararlılık ifadesi olduğu, toplum refleksini belli amaçlar için tahkim maksadı taşıdığı sürece sorun yoktur. Amaç başkaysa büyük bir sorun var demektir. Zira ekonomi kuralları ve değerler sistemidir. Özgün bir disiplindir. Bu yüzden de önemli bir bilim alanıdır. Ekonominin bu kadar uluslararası hale geldiği or-

tamda, kutsal değerlerle bilim ve teknolojiyi, hele hele ekonomiyi tanzim etmeyi, ima etmek bile ciddi bir yanlış olur.

Döviz yükselişi bağlamında son iki yıllık dolar seyrine bakılırsa, durum şöyledir. ABD dolarında son iki yılın tablosu aşağıdadır.

İlk kez dolarınızı satın dendiğinde, kur 2,8 idi (2 Aralık 2016)

İkincisinde 3,8

Üçüncüsünde 4,8

Dördüncüsünde 5,05

Beşincisinde 7,0 lira civarıydı.

Para ve eğitim politikası

Gerçekten de 2023 hedefleri ve Türkiye manzarası aynı yolu yürüyor mu? Mevcut demokrasi göstergeleri, dünyanın onuncu büyük ekonomisi olmaya elveriyor mu? Para ve eğitim politikaları buna uygun mu? Hem demokrasi hem de küresel ekonomi kuralları yönünden dışa açık olma hali yeterli mi? İlk 400 üniversite arasında Türkiye’den hiçbir üniversitenin olmaması ekonomik büyüme adına yeterince umut kırıcı değil mi?

PISA’nın her seneki verilerinde Türkiye basamak düşerek alt sıralara iniyor. Bundan dolayıdır ki Milli Eğitim Bakanı, “Öğretmen ve öğrencilerin ödevi, PISA’da yükselmektir,” diyor. Peki, PISA nedir? Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı, (Programme for International Student Assessment)’ın kısa adıdır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından 1997’de geliştirilen sınav, uluslararası çapta üç yılda bir, 15 yaşındaki öğrencilerin başarısını sınamaktadır. PISA çalışmasının amacı, eğitim yöntemlerinde standartlaştırmayı ve gelişmeyi arttırmak, dünyada okul çocuklarının başarısını karşılaştırmak ve test etmektir. Bu alanda Türkiye son dört beş yıldır hızla geriliyor. PISA’daki gerilemeye paralel olarak üniversite sınavında da doğru cevap ortalaması, her sene biraz daha içler acısı noktaya geliyor. Bu yıl tarihin en kötü seviyesinde olduğu söyleniyor.

Paranın nasıl kullanıldığına gelince durum şudur. Aslında paranın harcandığı alanlar, paranın nasıl yönetildiğini iyi gösteriyor. Türkiye’de para en çok, yollara, Osman Gazi-Yavuz Sultan Selim gibi devasa köprülere ve Marmaray-Avrasya Tüneli gibi alt geçitlere, devlet eliyle yapılan konutlara, savunma sanayine, dev ölçekteki hastanelerin yapımına aktı, akıyor. Büyük miktarlarda yapılan bu harcamaların, üretim ve istihdama katkısı ne yazık ki aynı oranda görünmüyor.

Sonuç yerine

ABD merkez bankası faizleri yükselttikçe başta Türkiye’de olmak üzere, gelişmekte olan piyasalarda dolar yükselir. Bu, işin ekonomi boyutudur ve yıllardır böyledir, siyasetten, şundan bundan bağımsız bir konudur. Dış borcu fazla olan ülkelerin bu durumdan daha çok etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye de bu ülkelerdendir, yani dış borcu fazla olanlardan. Sorunun özünde Rahip ve benzeri konulardaki çatışma ve bilek güreşi yoktur. Mesele ekonomi alanındaki güç ve imkân farkıdır. Ekonomisi kırılgan ülkelerin siyasi kadroları neyin kriz çağırdığını, neyin krize yol açabileceğini iyi bilir ve buna göre bir devletler arası politika izler. Bu boş şişeyi doluya vurmak gibi bir şey değildir. Karşılıklı gerilimlerde ABD bir kaybederse mevcut şartları nedeniyle Türkiye, on kaybeder noktadadır. Türkiye bir Almanya, bir Fransa olsa durum başka türlü olur. Anılan iki ülke de güçlü ekonomilere ve her alanda öz güce dayanan sistemlere sahiptir.

Ver papazı, al papazı noktasından çatladıkayı devleti değiliz noktasına, buradan da Brunson’un serbest bırakılması noktasına gelen zikzaklar manzumesinden sonra vaziyet şimdilik stabildir. Alınan ekonomik tedbirler durumu ne kadar iyileştirdiyse olası yeni gelişmeler o kadar risk potansiyeli içeriyor. PYD-YPG, Fetö, Rıza Zarrab ve Hakan Atilla davalarıyla Halk Bankası süreci yeni bir kriz tetikleyebilir.

Zaman geçtikçe, ‘keskin sirke küpüne zarar verir’, ‘öfkeyle kalkan zararlar oturur’, sözleri bir kez daha doğrulandı. Yabancı oyuncuların, gelişmekte olan piyasalar için avantajlar sağladığı gibi dezavantajlı olabileceği de bu süreçte çok iyi görüldü. Yabancı sermaye daveti, teşvikler, turizm politikası, iş çevrelerine tanınan imtiyazlar, ihracat ve ithalattaki iyileşmeler hepsi de gerekli adımlardı. Ancak geç kalınan ve bir iki patinajla atılan bu adımların bütçeye ve emekçi halk yığınlarına faturası oldukça ağır oldu.

Gelinen aşamada, deyim yerindeyse ortalık süt liman. Ancak bu hava ne kadar sürer kestirmek zor. Zira son on ayda, 1 Ocak 2018’den bu yana, döviz ve altın gibi enstrümanlar ortalama % 140 civarında gelir getirirken BİST100 (Borsa İstanbul)’deki her yüz lira, 80 liraya indi. Önümüzdeki bir iki ay içinde durum pozitif yönde değişse bile bu, iki bin on sekiz yılı için doğrudan yoksullaşma demektir. Daha sağlıklı bir yargı için, tabii 2018 yılı büyüme rakamlarının ne olacağını görmek gerekir. Konfüçyüs, “*Bir kelime kararını, bir duygu hayatını, bir insan seni değiştirebilir,*” diyerek, değişimin gücünden söz ediyor. Türkiye, değişmek istedikçe yalpalanan, patinaj yapan ülke olmaktan artık kurtulmalıdır. Türkiye’yi yönetenler, olumlu ve ileri yönde değişimin ancak ve ancak sağlam bir demokrasi ve onun doğal bir sonucu olan güçlü bir ekonomiyle sağlanacağını görmelidir. Gelişmekte olan ülkelerdeki iktidarların neredeyse temel karakteri haline gelen yeni söylem, yeni hafıza, yeni toplum çabasının, iktidarı ve en başta da eğitim düzenini yeni tip insanlar oluşturma aracı haline getirme arzusunun hiçbir yönüyle toplumsal gelişmeye faydası yoktur. Aksine demokratik, zengin ve müreffeh bir toplum inşası için, çok renkliliği zenginlik, farklılıklarla bir arada yaşamayı gereklilik sayan siyasal ve kültürel erişkinliğe ihtiyaç vardır.

Casimê Celîl / 1908 - 1998

Van roja temam bû 110 saliya Apê Casim (Casimê Celîl)

Eskerê BOYÎK

Eskerê BOYÎK

Kovara DENG

Ew yek ji nivşên rewşenbîrya Kurdaye ewlin bû li Ermenistanê, hîmdarekî edebiyet û çanda Kurden Sovêtê. Navê wî jî rex navê Heciyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gêncî tê danîn. Wek wan ew jî sêwîkî qetlema Roma Reş a salên hijda bû, ku ji aliyê Xwedê va bi teherekî ji devê mirinê xilaz bûbû û ji salên 1930 da, tevî wan, li ber tevna demezirandin û pêşdabirina rewşenbîriya Kurden Sovêtê runişt, temamiya jiyana xweye dirêj xizmetî çêkirin û hûnandina nexş û awazê wê kûltûra delal kir.

Casimê Celîl sala 1908 a, li gundê Qizil-qulê, navça Dîgorê, qeza Qersê ji dayka xwe bûye. Zarotîke pir dijwar para wî ketibû. Hê tifalekî çûk, haj xêr û şerê cihanê nîbû, dest bi Cenga Cihanê ya Ewlin bû. Şer timê jî bi xwe

ra dijeriyan, qetil û zulmê, belengaziyê tînin. Zulma herbê gihîşte wê deverê jî. Ewrên reş esmanê wî gundê Êzdiya yî biçûk jî girtin... Wê demê ew herêm diket nav hidûdên qiraliya Rûsiyayê. Wî welatî da Şorişa Oktobirê bi serketibû. Bolşêvîkan hukumdarî hildabûn destê xwe, welêt da dest bi şerê bajarvaniyê bûbû. Her tişt ser û binî hev bûbû. Hidûdên Rûsiyayê li Kavkazê herifî bûn. Qewatên Rûsa ji wur kişayan çûn. Ew bûyer ji bo evdên wê deverê bûn weke keresetekê. Kaos û neqanûniyê her cûrê jiyanê hildabû nav xwe. Dever zeyîf û bê hêz mabû. Dewleta Ermeniya, ku nû hatibû demezirandin, ewqas bi hêz nîbû, ku karibiya pêşiya xezeba Roma Reş bigirta. Tirk jî hîviya bûyerek wusa bûn. Ji wan ra mecal çêbûbû hucûmî wê herêmê bikin, dagerkin. Ew dever bû ciyê şer, qetil û qirê. Dutîretî kete li nava Kurdên Musulman û Kurdên Êzdî jî. Roma Reş berê şûrê xwe tevî Ermeniyên wusa jî da Êzdiyan. Ezdiyên herêmên Wanê, Îdirê, Qersê cî û warê xwe hiştin û tevî Ermeniya berbe kûraya Kavkazê revîn.

Malbeta bavê Casim jî reviyane Ermenistana îroyîn, li gundên Êzdiyan yên berpala çiyayê Elegezê. Ji şûrê xezeba Osmanîyê xilas bûn, lê nikari bûn tofana xelayê û nexweşiyên xilas bibin...

Wê demê Ermenistan wêran bûbû, ji her aliya va xelkên Ermenî û Kurdên Êzdî ji qir, bir, zulm û zorê bi teherekî xilasbûyî, serqot, pêxas, birçî, tazî direviyane Ermenistana îroyîn. Tu mecalê jiyanê li wur ne mabûn, pêra ji hêzên Roma Reş wek lêyîke mirinêye wêrankirinê dikşîyan berbi wur, dixwestin li ser Ermenistanê ra bigihîjine Bekûyê.

Ji xelayê, nexweşîyan, şerên navxweyî û şûrê leşkerê Roma Reş koka xelkê hat. Ji mala wan tek Casimê biçûk dimîne û wî jî evdên xêrxwez didine sêwîxanê. Berê li sêwîxana Alêksandrapolê (niha Gumurî), paşê ya Celaloxliyê (Stêpanavan) û Yêrêvanê da dimîne.

Çiqas jî jiyanê sêwîxanê bi êş, telî- tengasî û dijwerîyan dagirtî bû, lê dîsa jî sêwîxanê da mecalê jiyanê hebûn, tevî zaroka gişkan dihate xweyîkirin, mekteba sêwîxanê da dixwend, zimanê Ermenî hîn dibû, çand û edebiyetê ra dibû nas, di nava dijwerîyan da digihîşt, qal dibû.

Gotinên pêşîyan rast in, dibêjin: „Dawîya tengasiyan fireyî ne“. Ji pey derketina jî sêwîxanê, salên 1927- 1930 î mektebên leşkerî yên bajarên Bekû û Tilbîsê da dixûne...

Riya jiyanê wî berbi karên leşkeriyê nabe. Wan salan desthilatdariya Sovêtê gelek mecal gelên welête xwe, yên kêmjimar ra vekiribûn ku wan paşdamayîna dewrana derxin. Kurdê weletê Sovêtê ra jî mecalên baş vebû bûn. Lê ji bo wî karî rêva bibin, di nav Kurdan da kadrên zane, yên wî warî da jêhatî û xwendî pir kêmbûn. Casimê xort jî berê xwe dide wê meydana pîroz. Salên 1931- 1932 dibe berpirsiyarê Têxnîkoma (xwendinxana) Kurdî ya Pişkavkasêye pêdagogiyê. Xwendinxanê salên heyîtiya xwe da karekî pir mezin kir, çawa ji bo mektebên gundên Kurdan hazîrkirina mamosta, usa jî kadrên zane ji bo karên nûye Kurdewariyê.

Sala 1932 ew derbazî weşexana Ermenistanê ya dewletê dibe, wek serokê beşa weşanên Kurdî dixebite. Wê demê karekî berfire weşena kitêbên zimanê Kurdî dest pê kiribû. Dibistanên gundên Kurda da xwendin

bi temamî zimanê Kurdî bû. Kitêbên dersan bi Kurdî dihatin weşandin. Bi rêdaktoriyê û berpirsiyariya wî pirtûkên darsa yên zimên, hesava, fîzîkayê, kîmiyayê, gêogirafiyayê û hwd tene weşandin. Ew usa jî rêdaktoriyê pirtûkên Kurdî yên edebî, folklorî dike, helbesta, destana, gotara dinivîse, berevokên berhemên nivîskarên Kurden Sovêtê hazîr dike, wergera jî zimanê dereke dike û diweşîne. Rêdaktoriyê çawder yê “Folklorê kurmanca” ya Heciyê Cindî û Emînê Evdal, ku sala 1936 a li bajarê Yêrêvanê hatiye weşandin Casimê Celîl bûye. Kitêbeke pir balkêş min di pirtûkxana Casimê Celîl li bajarê Wîenayê dît. Ew xerîta cihanê bû, ku wan sala bi wergera Casimê Celîl hatibû weşandin.

Gerekê bê gotin sala 1934 a 14 nav, lê sala 1935a 20 nav kitêbê bi zimanê Kurdî tên çapkirin. Wê demê çapkirina ewqas kitêba karekî rehet nîbû.

Dijwariyên rêjîma dîktatoriya stalînîzmê dawî wî karê wanî Kurdewarî tîne. Ew hereket, kel û karê li nav civaka Kurdên Ermenistanê da destpêbûbû nîvcî da qut dibe. Ocaxên kûltûrî, çandî, zanîstî, perwerdeyî, ku hatibûn vekirin tene girtin. Elfeba latînî-Kurdî bi qirara Moskovayê tê betalkirin.

Sala 1938a, dema dewlet katê Kurdiyatiyê betal dike, Casimê Celîl berê xwe dide xwendinê, di temenê sî saliya xwe da, li bajarê Yêrêvanê, beşa ziman û edebiyeta zanîngeha pêdagogiyê ya ser navê Xaçatûr Abovian da dikeve xwendinê. Ji pey qedandina vê zanîngehê ra bi dûreke usa jî beşa hiqûqê ya Unîversîteta Yêrêvanêye dewletê diqedîne, çend sala wê govekê da kar dike, dibe berpirsiyarê dibistaneke bajarê Yêrêvanê ya êvarê.

Nîvê salên pênciyî, dîsa, ronayîke geş li komara Ermenistana Sovêtê ser wê para gelê me vedibe. Sala 1955a, dema di radiyoya Ermenistanê da para axaftinên zimanê Kurdî vedibe. Casimê Celîl kîvş dikin wek berpirsiyarê wê parê. Ew sê sal û nîva (ji 1ê yanvar a sala 1955 a, heta gulan a sala 1958a) serokatîyê li wê parê dike, paşê dîsa li wur da

penc sal û nîva, heta dêkabira sala 1963a wek serokê beşa mûzîkayê û edebiyetê dixebite.

Radiyoya Yêrêvanê para xebirdanê Kurdî hema rojên xweye ewlin da dest bi kerê Kurdewariyê pîroz kir. Wan sala bingeha dengnivîsa sitran û mûzîka Kurdî li mala radyoyê ya Yêrêvanê da hate danîn. Wê demê li nav Kurden Ermenistanê da ne komên dengbêjiyê, ne jî dengbêjên profesyonel hebûn. Sazbend û dengbêj (defçî- zurneçiyên) dewata bûn û evdên dengxweş, ku bi kêfa xwe ji xwe ra li nav heval- hogira û şayên civakî da distiran.

Kêfa Casimê Celîl jî pir bi kilam û sazben-diya gelêrî ra dihat û bi hêzeke xurt dikeve di nav wî karê welatparêz.

Bi rastî jî wan salan karmendên radiyoyê yên para xebirdanên Kurdî, karne pir hêja û mezin dikirin, ji gund û şênên Kurdan, him dengbêjên dengxweş, him jî kilamên xweş dibijartin, yan tanin Yêrêvanê, bi roja malên xwe da xweyî dikirin, yan ew diçûne cem wan, li ser kilam û awazê wê bi kolêkt dixebitîn, heta stran dikirine qalibê huneriyê bilind, bi deha cara dicêribandin, paşê bi radyoyê didan. Ji bo wê çendê jî stranên Kurdî yê radiyoya Yêrêvanê, tê bêtî ji ware ziman, naverok û mîlodyayê da bê kêmasî ne, kevn nabin û ji aliyê her heremeke Kurdistanê da bi hizkirin tî guhdarkirin.

Digotin eşq û hizkirina folklorê, xasima bilûrvaniyê, dengbêjiyê hê zarotiyê da dilê wî da hebûye. Min nedît, lê ji hevalan min pir cara dibihîst derheqa bilûra wî da. Digotin bilûra wî heye û xweş lê dixê.

Hiskirina wî berbi kilam, reqas û sazben-diya gel ewqas mezin bûye, ku ew salên siyî tevî xebata xweye hîmlî diçe navgundên Kurden nehiya Telînê û koma kilam- reqasê hazir dike. Ew kom olîmpiyada rêspûblika Ermenistanê da serdikeve paşê olîmpiyada bajarê Moskovayê da biserketin kilam reqasê Kurdî derdixê meydana welêt. Di nav wê komê da bûne sazband û dengbêjên usaye bi nav û deng, çawa Şamilê Beko, Şeroyê Biro, nave

defçiyê wê komê Memî bûye. Go, Memo xweyê hunereke defçîtiyê ecêb bûye. Gili dikin li olîmpiayyê, di ware serketina komê da, emekê hunera Memoyê defçî mezin bûye.

Nîveka salên şêstî ew derbazî jiyana wa gotî rehetbûnê dibe, naxebite: karên xweyî nivîskariyê, afrandariyê va mijûl dibe. Ji sala 1972 girtî, deh sala, dişa berpirsiyarî û rêd-aktoriya weşena zimanê Kurdî li weşexana Ermenistanê dewletê da dispêrine wî.

Bawerkî bîst salî Casimê Celîl bi karê weşengerî- çapemeniya neşîrbûna pirtûkên Kurdî va mijûl bûye.

Tiştêkî sîmvolîk e, ku li bajarê Yêrêvanê, mala wî jî li ser kûca bi navê Weşengira (Tîpagrîçnêrî) bû, nêzikî deyîra weşexanê. Di tev karkirên weşexanê dost bû. Pirtûkên bi Kurdî weşandî berê ewlin diketin destê wî...

Riya wî ya afrandariyê salên siyî da dest pê dibe. Wan sala gotar, efrandinê bedewetiyê û wergerên wî rojnema „RÎYA TEZÊ“ da tîn weşandin. Helbest û destanên wî berevokên efrandinên Kurden Sovêtê da cî digrin, paşê ew bi xwe wan berevoka hazir dike. Bi zimanê Ermenî mediya rêspûblîkayê da pêşda tê. Çend efrandinên Nivîskarê Ermeniya yî mezin Hovhanês Tûmanyan, yê şayîrê Rûsî dinê eyan Alêksandir Pûşkîn, „Sîamanto û Xecêzerê“ destana şayîrê Ermenî Hovhanês Şîraz „Sîamanto û Xecêzerê“ werdigerîne Kurdî û bi berevokên başqe diweşîne. Wê demê ew usa jî çend xebatên K.Marks û V.Lênîn tevî R. Dirampyan û Nûrî Hizanî werdigerîne Kurdî. Bi wergera wî gelek efrandinên Nivîskarê Rûs û Ermenî bi Kurdî hatine weşandin.

Eger ez şaş nabim di nav nivîskarên Kurden Ermenistanê yê wê demê da helbestvanê herî bi zimanê Ermenî hatiye wergerandin û çapkirin Casimê Celîl e.

Salên 1936 û 1953 a du almanaxên berhemên şayîrên Kurd bi zimanê Ermenî hazir dike û diweşîne, kîjan jî aliyê xwendevanên Ermenî va bilind tî qebûlîkin.

Berevokên helbest û destanên wî ewlin bi zimanê Ermenî hatine weşandin: Sala 1954 a berevoka „**Elegez**“, sala 1955 a „**Beyt-serhatiyêd Kurdaye evîndariyê**“, sala 1957 a „**Kaniya dê**“. Efrandinên şayîr hîmlî ji aliyê şayîrêd Ermeniyaye navdar, xêrxazên gelê me Soxomon Taronsî, Vaxarşak Norêns, Mikirtîç Xêranyan da hatine wergerandin. Wan him kurmancî û him jî zargotina me rind zanibûn. Tevî helbestên lîrikîyê, welethiziyê usa jî wan berevoka da gelek nîmûnên zargotina Kurda bi veçêkirina wî cî girtine. Ji wana ne “Bêrîvanê”, “Dewrêşê Evdî”, “Memê û Eysê”, “Sindirnebat”, “Hikiyata Delî Ahmed û Delî Hemze”, “Sêva Haco”, “Dim- Dim”, “Syabend û Xecê” û yên din. Şayîr xwestiye ruhê dema xwe va wan girêde, xwendevanê Ermenî zengînya zargotina gelê Kurd bide nasandin û wek zanîna xwe ruhekî nû bike nav wan destanên gel e klasîk.

Berhemên Casimê Celîl usa jî bi zimanê Rûsî, gelek zimanên gelên Welatê Sovêta berê û cihanê hatine wergerandin.

Sala 1968 a Moskvayê da berevoka wî bi navê „Rê û dirbên wede“ (Dorogamî vremyon) bi zimanê rusî tê çapkirin...Bi vê berevokê xwendevanên Weletê Sovêtê ye pir mîlyon ra mecal çê dibe efrandinên Casimê Celîl ra bibin nas.

Heta sala 1960î berhemê wî bi firetî yan almanaxên nivîskarên Kurd da, (payê wanî pirê ewî bi xwe hazir kiriye û weşendiye) yan jî bi zimanê Ermenî çap bûne.

Sala 1960î li Yêrêvanê, berevoka wî ya halbest û poêman bi zimanê Kurdî hate weşandin. Navê wê berevoka berfire **“Rojên min”** bû.

Vê berevokê da tevî helbestên weletparêziyê, derheqa biratî û pismamtiya evdên weletê Sovêtê û mîrxwesiya wan di herba cihanêye duda da dijî faşîzmê usa jî destanên Kurdaye gelêrî “Zembilfiroş”, “Memê û Eysê”, “Têlî Eysê”, “Leylê û Mecnûm”, bi veçêkirina şayîr û destanen wî “Nado û Nazê”, “Sura Bircê”, “Cibrî û Cemîle” cî girtine. Helbestên

„Elegeza min“, „Berbi çiyayê Elegezê“, „Berxvanê me“, „Lûrî“ û gelekên din da şayîr bi ruhê xortaniyê evînê, bedewiya çiya û baniya, huba dilê dê distirê.

Sala 1966 a” **Ocaxa min**” (bi Ermenî), 1970 î “**Kilamê Çiya**”, 1975 a” **Oda Kurda**”, sala 1980î “**Kurdê bengî**”, sala 1984a “**Kofya diya min**”, peyra sala 1989a “**Bi-jare**” (bi Kurdî) hatine weşandin.

Sala 1982a li Stokoholmê ji aliyê Roja Nû va berevoka şayîre **“Zozan”** hate weşandin.

Di jiyana afrandariyê ye devedevî şêst sala da wî bi deha berevokên helbesta, destana, wergera, kitêbên darsa jî pey xwe hîştin. Wek rêdaktor navê wî bin sedan pirtûkan da hatiye nivîsar.

Xisûsiyên helbestvaniya wî ne:

- Zarotiya undakirî, weletê kal- bavan, sê-wîtiya giran.

- Kar û xebata evdên welatê Sovêtê, biratiya gelan, alîkarî û piştgiriya wane bê-qelp..

- Şêkirandina wan mecal û imkanan so-siyal- kûltûrî, ku qeydê Sovêtê dane wê para gelê Kurd. Ji paşdamayîna dewrana, nexwendîtiyê ew civak di nava çand sala da bû civakeke cihanêye pêşketî. Ji gelê Kurdî pir mîlyon ra bû guman û hîvî, çira heyîtiyê, xwenaskirin û xweparastinê, Vê civakê welatê Sovêtê da ne ku tenê Kurdîtiya xwe parastin, lê çand û mêjûyê gelê xwe derxistin meydana cihanî.

- Herba cihanêye dudan, ew cinayeta zulme xezeb, ku şayîr bi xwe navda jît, dijiwariyên jiyana wan sala tem kir, bû şedê bûyarên tiragîk. Bi çavê xwe dît ku altindarî bi qurbanîyên çiqas mezin gelê Sovêtê qazanc kir. Dema derheqa zulm û xezeba herbê da dinivîse, pêra jî dibêje, rast e me alt kiriye, lê gerekê wê altindariyê, wê edlîya ku bi xûnê hatiye destanîn bi xemxurî bê xweyîkirin.

- Li nav wan bîranînên bi keser da evîndarî wek ronayîk, wek şemaleke

şabûn û dilxweşiyê şewqa xwe dide ruhê helbestvaniya wî.

- Bedewiya xezayê, çiya û banî, cew û kaniyê welêt.

- Hizkirin û hisreta welatê parçekirî, welatê bindest. Jiyana xerîbiyê. Şerkariya Kurdaye miletiyê- azadariyê

- Evindariya wî berbi zargotin û diroka gel ...

Naveroka berhemên wî pircûre û berfire ye. Meriv kare van xisûsiyan berdewanke.

Bi kitêba wî ya dersan, Lîterâtûra bona dersxana V- VI“ şagirtên Kurd ji sala 1955 girtî heta salên 1990 dibistana da fêrî ziman û edebiyeta Kurdî bûne. Usan jî salên 30 î wî pirtûk ji bo dersxanên şeşa çap kiriye.

Keysetekî apê Casim hebû ku ji her kesî, rewşenbîrên Kurde wê demê cuda dibû. Ew hiskirina wî bû berbi wan kitêb, rojneme, kovar û bi tomerî berbi wan hemû belgeyan ku derheqa Kurda da bûn. Bi salane wî ew hemû berev dikir, dikire qutiya û dida li ser hev.

Wexta merî derheqa C. Celîl da dinivîse,- nivîskar Emerîkê Serdar pêşxebera be-revokeke wî da dinivîse,- nikare wê arxîva dewlemend jî bîr neyne, ku bi hereketê wî li mala wî da hatiye berevkinê. Niha ewqas qiniyatê derheqa cimeta me da mala wî da tene xweyîkirinê, ku dikarin mûzêyeke tam bidine xemilandinê“. Dibêjin carekê cînar ji amojina Xanimê (pireka şayîr) dipirsin: „Derê we tim vekirîye, kilit nakin. Hûn natirsin diz mala we talankin“. Amojna Xanim bersivê wa dide: „Mala me da kitêb û kaxaz in. Diz jî kitêb û kaxaza hiz nakin.“

Malbatê da hizkirina kaxaz- deftera, kitêba bere xwe da. Ew hizkirin ji bavê kete dilê ewledên wî jî. Malbat bû ocaxeke rewşenbîrî, zanyarî. Ewledê wî bi temamî xwe pêşkêşî dirok, çand û huner, folklorzaniya gelê xwe kirin. Kurdzanî bi navê du bira, du zanyarê hêja du profêsoza: Ordîxan û Celîl xemilî. Di nav sazbandiyê û berevkinina bi nota hazir-

kirin û weşendina kilamên Kurdaye gelêrî da xweyê nav û emekêkî hêjayê Cemîla Casim. Zînê jî di warê wergerê da eyan e. Ew xudanê çend pirtûkan e, ku wê wergerandiye ser zimanê Rûsî û Lîtovî.

Büyereke kêfxweşiyê û silavkirinê ye, ku lawê şayîr, zanyarê Kurdî bi nav û deng profêsoz Celîlê Celîl ew kitêb- arxîv guhas-tiye Austrayayê bajarê Wienê û kitêbxana ser navê Casimê Celîl, li rex Înstîtûta Kurdzaniyê, ku profêsoz bi xwe demezirandiye.

Eva karekî Kurdewariyî pir hêja u kêrhatî ye, pêwîst e hemû dezgehên Kurdî di wî karî da alîkariyê bidin zanyar. Bi wê kitêbxanê kare dilê Ewropayê da merkezeke arşîv, çand û kûltûra Kurdî ya dewlemend hatiye demezirandin.

Çiqas jî diwarî, nerazîbûn, carna jî dilsarî hebûn, lê dîsa jî ew malbata rewşenbîriya Kurdên Ermenistanê ku nivê salên siyî heta salên nodî li Yêrêvanê civiyabûn û bi hêz, bê berjewandiyên şexsî li ser çand û kûltûra gelê xwe dixebitîn, di bîranîna min da wek ronayîke here geş dimînin. Teva jî bi dil û can xwe pêşkêşî wî karê pîroz kiribûn...Eger nav wan da dilsarî çê dibûn ew jî li ser tiştên şexsî nîbûn, li ser pîrsgirêk û diwariyên wî karî bûn. Ji pey salên heftêyî ra rewşenbîriya Kurdî gihîştibû, xurt û bi hêz bûbû, mecal jî çiqas diçûn ji aliyê deshiletdariya komarê va kêmbûn. Wek kanîke hêdî- hêdî bimiçiqe, biçîke, diçikyan. Nerazîbûn çêdibûn. Bi sala berevokên hêjaye hazir neneşîrkirî diman. Nivîskar bêhîvî dibûn, diketin pêşîra hev.

Lê çî jî hebû tifaqeke navxweyî hebû. Demê şîn û şayan, eyd û salvegera wek malbatê dicivian. Mezinayî- biçûkayî, qedirgirtin- ma-qûlayî hebû. Karê tomerî Kurdewarî bû.

Niha ez difikirim, wekî wê demê jî wek niha berhemên zaniyar û nivîskaran wa bi hêsanî bihatana weşandin, mecalê vekirina komela, têatroyê hebûya, malper hebûna çiqas pir tiştê wê bihata kirin...

Qet ji bîra min naçe. Sala 1970 î sed saliya ewledê gelê Ermenî, hîmdarekî dengbêjiya wane kilasîk, şehîdekî gênosîda Ermeniya ya salên 1915- 1918 a, xêrxazê gelê me Komîtas xitim dibû.

Xelk pir qedrên mezin û şehîdê xwe zanin. Ermenîstanê bi heytehol ew salveger didane kivşê. Bawerkî temamiya salê mediya wan da gotar û înfomasyonên here berbiçav wê derheqê da bûn. Kitêbên zaniyarî, dîrokî, çandî, hunerî derheqa wî da pey hev dihatin weşandin, saziyên çandî, hunerî, rewşenbîrî, perwerdeyî, olî gişk wê salvegerê va mijûl bûn. Gund, bajar, mekteban da êvariyên derheqa jiyana wî, bûyarên serê wî qewimî saz dikirin, pey hev şevbêrkên edebî, hunerî, kûltûrî, konsêrt derbas dibûn... Bi gilîkî wê salê gelê Ermenî bî ruhê wî ewledê xweyî pîroz va dijît...

Eyan e ku emekê Komîtas di berevkirin û weşendina stiranên Kurdî da jî pir e, li Bêrlînê diploma wî ya qedandina xwendina sazbandiyê li ser mûzîka Kurdî bûye. Usa jî eyan bû, û hela şedê zêndî hebûn, ku bi çavê xwe dîtibûn çawa ew û kalkê min (bavê diya min Êsiv Beg), mekteba dêra Ermeniya ya bilind da tev xwendibûn, hevaltî kiribûn, gelek caran Komîtas û hevalên xwe mala kalkê min bûbûn mêvan. Komîtas li wur dewatên Kurda dîtibû, guh dabû sazband û dengbêjan, bûbû evîndarekî dengbêjiya Kurdî. (Eva serhatîke dirêj e). Bi alîkariya kurxatîyê xwe Ahmedê Gogê min jî ji pey lêkolîn û îzgeriya çend mehaye dûr û dirêj ra gotareke bedewetiyê nivîsî û bi zimanê Ermenî rojnemeke Ermenya „AVANGARD“ ê da weşend. Gotar him ji aliyê xwendevanên Ermenî û him jî xwendevanên Kurd yên wê komarê va rind hate qebûlîkirin.

Çendekî şûnda, ji pey weşendina gotarê ra, KGB a Ermenîstanê gazî min kirin...Gotera min derxistin û gotin, ku yekî giliyê min kiriye, ku min berpirsariya rojnema „AVANGATDÊ“ kiriye li nav şaşıyan, Êsiv Beg mirovekî mîletçî, endemê partiya Ermeniyaye netewperweriyê „Daşnaka“ bûye, endemê parlamênt û hukumata dewleta Ermniyaye salên 1918-

1920 bûye, axa bûye, dijmînê Weletê Sovêtê bûye, nizanîm çi, nizanîm çi * ...

Eva êdî henek nî bû. Eger sala 1937 a bûya xilazbûna min tune bû. Wê demê jî ew sûce-kî sivik nîbû. Karibûn ez bikirama girtîgehê. (Paşê ez pê hesyam nivîskarekî meyî bi nav û deng giliyê min kiribû). Apê Casim him bi nivîs, him jî bi xwe hat û piştî min sekinî. Ez xilaz bûm.

Vê dawiyê ew nivîsa wî di arşîva wî da hate dîtîn. Ezê wê nivîsê bi wergera Kurdî raberî xwendevana dikim:

„Cîgirê berpirsyarê rojnema „Avangard“ hevalê V. Mûradian.

Ji nivîskarê Kurd Casimê Celîl (ji sala 1930 î endemê Partiya komûnîsta, ji sala 1936 a endemê Yekîtiya Nivîskaran)“

„Hevalê Mûradianê hêja, du roj berê, dema ez bi xizmet hatibûm rêdaksiya rojnema we, we ji min hîvî kir, ku bi kurt fikira xwe derheqa serekeşîrê Kurden Êzdî yê navdar Êsiv Beg da binivîsim.“

„Berê ewil ezê bi kêfxweşî bêjim, ku rojnema „Avangard“ ruhê întêrnasîonalîzma komûnîstiyê tim bilind xweyî dike, rûpelên xwe da cî dide pismamtiya gelên Ermenî û Kurd, di jiyana Kurda da guhestinên pêşdaçûyîna di warê çand, zaniyarî û debê“.

„Bi vê nêtê jî, 19 meha îlonê sala 1969 a, hejmara „Avangard“ê ya 137an da weşendina gotara Eskerê Boyîk, ya barkêş, bi navê „Pêxemberê kilamê li çiya“. Ciyê silavkirinê ye, usa jî, ku rûpelê rojname da sûretê Êsiv Beg hatiye weşandin: wî evdî, emekê kijanî di dostaniya gelên Ermenî û Kurd da mezin e. Ew serokekî xwendî, dûrdîtî û merivhiz bû yê êla Kurdên Êzdî- Hesinya“

„Wî gerekê tucar nekin cêrga wan serokeşîrên Kurdan, yên ne ku tenê gelê Ermenî usan jî gelê Kurd ra xirab bûne. Pevgirêdan û dostaniya kal- bavên Êsiv Beg di gelê Ermenî ra xurt bûye (kalkê wî dostê Xaçatûr Abovyan bûye, bavê wî herba Rûs- Tîrkan da di nav ordiya Rûs da serleşkerêkî ritimbilind bûye)“.

„Ûsiv Beg hevalê Komîtasî xwendinê bûye, gelek cara ew vexwendî gundên Kurda kiriye, jî-yan, deb, dengbêjî û sazbandiya gelê Kurd ra kiriye nas. Dibe hema ew hevaltiya wan bûye menî, ku Komîtas sazbandiya Kurdan ra bûye nas, lê-kolîn kiriye, kilam berev kiriye û weşendiye“.

„Hogirê Komîtas nikaribû evdekî xirab bûya. Ûsiv Beg ji aliyê gel va hizkirî bûye, xelkê qedirê wî zanibûye, ewî jî mafê wan xweyî kiriye“.

„Mezin e emekê Ûsiv Beg di şerê Sardarabadêyî dijî Tirkan da. Bi serokatîya wî, çekdarên Kurdên Êzdî jî bi mêranî dijî leşkerên Tirkan şer kirine“.

„Wî sala 1920î, demezirandina qeydê Sovêtê li Ermenistanê pîroz kir, terka êla xwe neda û tevî êlê Ermenistanê da ma. Kurapê wî: Şamîl Têmûrov, wek serleşkerekî ordiya sor tev hêzên ordiya 11a kete Ermenistanê“.

„Navê Ûsiv Beg tev navê Murtule Begê Muk-sê û serekeşîrên Kurd yên Ermenîhiz e din bi qedir û hizkirin ji aliyê gelê Kurd va tîn bîranîn.“

„Ez kêfxweşiya xwe elamî rojnemê dikim, ku rûpelê xwe da sûretê dostê Komîtasî mezin Ûsiv Beg weşandiye“.

„Bi qedirgirtin: Casimê Celîl.

13.01.1970“.

Qencî jî, xirabî jî nayên bîrkirin. Qencî bi hizkirin, xirabî bi nifir û nelet tîn bîranîn.

Di sala 1936 a da endemê Yekîtiya Nivîs-karê Weletê Sovêtê bû, sala 1954 a wek dê-legat tevî Hemcivîna Nivîskarên Sovêtê ya dîda bûye, du sal şûnda tevî rojên edebiyet û medeniyeta Ermenistanê li Moskvayê bûbû, bi mîdala. Ji bo başbûna xebatê“ hatibû re-wakirin. Layîqî Hurmetnema Sedirtiya Sovê-ta Rêspûblîka Ermenistanê bûbû.

Bavê Kurdzanên bi nav û deng remetiye Ordixanê Celîl (Dr. Pirof. Folklorzanê eyan), Dr. Prof. Celîlê Celîl (dîrokzan, folklorzan), Cemîla Celîl (sazbandzan), Zîna Celîl (wer-ger). Zînê xudanê çend pirtûkan e, ku wê wergerandiye ser zimanê Rûsî û Lîtovî) ... Eger ewledên wî li nav gelê xwe da gîhîştine nav û dengê bilind, xizmeta mezin gelê xwe ra kîrin û dîkin, emekê bavê wan Casimê Celîl pîr e...

*Bi rastî Ûsiv Beg wek nûnerê Êzdiya parla-mêntê da hatibû bijartin û endemê tu partiya nî bû. Partiya Daşnaka partiyake mîletî ye. Heta niha jî xêncî Ermeniya kes nikare bibe endemê wê partiyayê. Ûsiv beg evdekî pîr xwendî bûyê û di nava Kurdên Ermenistanê da (Êzdî, musulman) bi hizkirin tîn bîranîn. Ew berpirsiyarê temamiya Êzdiyên Rûsiyayê bûye.

Dünden bugüne Kerkük-Musul meselesi

Seid VEROJ

1. Kısa tarihi hatırlatmalar:

Çeşitli yakın dönem kaynaklarında “Şarezor”, “Şehrizer”, “Şehrizûr”, “Şehrezur”, “Şehrezor” gibi telaffuzlarla tanımlanan bölgenin idari merkezi olarak bilinen Kerkük; sahip olduğu coğrafik konum, yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları, farklı inanç, millet ve etnik toplulukların bir arada yaşadığı bir mekân olmuştur. Son yüzyılda da bölgede çok zengin petrol yataklarının keşfiyle birlikte, uluslararası güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bu konumu nedeniyle, bugünkü Kerkük şehrinin de dahil olduğu bölge, çok eski bir geçmişe sahip olup, tarihin farklı dönemlerinde yerli-yabancı çeşitli güçlerin hakimiyetinde bulunmuştur.

Düz bir ovada ve bir höyük üzerinde kurulmuş olan Kerkük; Şimal-i garbîde küçük Zap vadisi, cenûb-î garbîde Hamrin dağları, cenubi Şarkide Diyâla vadisi ve şimali Şarkîde Zağros dağlarıyla hudutlanan bir memleketin başlıca şehridir.”¹ Kerkük’ün kuruluş tarihi, yaklaşık olarak M. Ö. üç bin yıl öncesine kadar gider. Bu kadim şehrin ilk kurucuların-

dan olan Lulubiler, Gutiler, Huriler ve Mitani kavimleri, tarihçiler tarafından Kürtlerin öncülleri olarak kabul edilmektedirler. Onların yanı sıra Asur, Akad, Bâbil, Med, Pers, Sâsânî, Emevi, Abasi, Eyyubi ve Osmanlılar da belli dönemlerde bölgeye hüküm etmişler. Kerkük şehrinin ilk yerleşim yeri olan kalenin kuruluş tarihi, İ Ö III. yüzyıla dayanır. Kentin kale dışındaki yapılanması ise 17. yüzyılın sonlarına rastlar.

İlk dönemlerden bugüne kadar Kerkük şehri farklı isimler almıştır; Sasaniler zamanında “Garmekan”, Süryani kaynaklarında “Béth Garma” ve yine bu kaynaklarda “Karhâ” ve “Béth Selox” olarak adı geçen şehrin Kerkük olduğu delilleri G. Hoffmann tarafından ortaya konulmuştur. Asûr hükümdarı ilk kuruluştan sonra kaleye bir burç ilave ettiği için şehir Seleukos ismini almıştır. Nuri Talabani’nin aktarımına göre de orta çağ yazarları bölgeyi “Germiyan” olarak adlandırmıştır.² Buradaki Hristiyanlar da şehri “Karx” olarak adlandırmışlar.³ Ayrıca Kerk, Erpeha, Gurgura, Kerhini, Kirkore vb. gibi adlar da farklı

1 İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, s. 589, MEB Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997

2 Nuri Talabani, Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması, s. 11, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005

3 İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, s. 589, MEB Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997

dönemlerde kullanılmıştır. Bugünkü telaffuzuyla “Kerkük” ismi, ilk olarak Şaraf El-Dîn Ali Yazdî’nin Timur tarihinde geçiyor.

Arapların Kerkük bölgesine gelişi ve yerleşmesi İslamiyet’in ilk yayılma dönemi olan Ömer bin Hatap zamanına denk gelir ve bu da yaklaşık olarak 700-750 yıllarına tekabül eder. Daha sonra da bölgede Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Annaziler hüküm sürer. Şehrezor bölgesi 1185 yıllarından itibaren de Selahaddin-i Eyyubî’nin yönetimine geçer ve 1230’larda tekrardan Abbasilerin hâkimiyetine girer. Bu dönemde Erbil bölgenin merkezi konumundadır. Abbasilerin iktidarının son yıllarında bölgede yaşanan şiddetli depresyon ve ondan sonra da gelen Moğol istilası (1245), Şehrezor’da büyük bir tahribat meydana getirmiştir.

Türkmenler ise yoğunluklu olarak Selçuklular döneminde yani yaklaşık olarak 1075-1100 yıllarında paralı asker ve memlûk olarak bölgeye getirilmişler. “Orta Asya toplulukları, bölgeye Abbasiler ve haleflerine köle ve kiralık asker olarak getirilmişti. Zamanla bunlar İslam dinini benimsediler; Arapça ve Farsça öğrendiler ve Ortadoğu kültürünün parçası haline geldiler.”¹ Daha sonra bölgenin Osmanlı idaresi altına girmesiyle birlikte, kurulan garnizonlara gönderilen idari ve askeri personelin de bir kısmı kendi isteğiyle bölgede kalmış, mülk edinmiş, ticarete girişmiş ve evlilikler yoluyla yerli halkla akrabalık kurmuştur. Böylece Türkmenlerin hem Irak genelinde ve hem de Kerkük ve Erbil gibi Güney Kürdistan şehirlerde nüfusları artmıştır. Irak ve Kürdistan’da mevcut Türkmen nüfusunun yarısına yakını Şii mezhebine mensuptur.

Araplar ve Türkmenler bu bölgeye geldikleri zaman buralar sahipsiz değildi, yerli sahipleri vardı ve onlar da Kürt’tü. Kerkük, Erbil ve onlara bağlı diğer şehirleri de dâhil olmak üzere Şehrezor bölgesi, Abbasi iktidarının son yıllarında (1250) Irak’a dâhil olmuştur.

1514’te Kürdler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmayla Kuzey Kürdistan’ın büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna iltihak eder. Daha sonra 1517’de Diyarbakır eyaleti, 1534 yıllarında Kürdistan’ın güney bölgesi de dahil olmak üzere Irak, Osmanlı İmparatorluğu’nun hükümü altına girer. Osmanlı-İran çekişmesi sürecinde, bölge birkaç kez kısa süreliğine Sefavilerin eline geçtiyse de genellikle Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı idaresi altında kaldı.

Bölgedeki siyasi iktidarlar sürekli değişmişse de, yerel ve bölgesel yönetimin asıl nüfus ve kudreti sürekli Kürt emirliklerinin elindeydi, bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Kürt aşiretlerinden oluşmaktaydı. Tarihsel olarak bu bölgede Hesnveyhler, Annaziler, Erdelanlar, Babanlar, Soranlar ve kimi dönemlerde de kısmi olarak Behdinaniler hüküm sürmüşler.

1.1. Osmanlı idari yapılanması

Bölge Osmanlı İmparatorluğu hükümü altına girdikten sonra, buralarda peyderpey Osmanlı idare sistemi kurulur. Bu yeni sisteme göre Irak-ı Arap ve Kürdistan’ın güneyi, diğer bölgelerde olduğu gibi buralarda da idari olarak “Eyalet” sistemi kurulur. *İslam Ansiklopedisinin* aktarımına göre, Kâtip Çelebi’nin 1732 yılında yayımlanan *Cihannümâ* adlı eserinde, bölgenin o günkü idari taksimatıyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Biri Kerkük olmak üzere, 32 sancak ihtiva eden Şehrizer eyaletinde Şehrizer isimli şehir harap olduktan sonra, Kerkük’ün bu eyalete merkez olduğunu kaydeder.” 1560 yılının *Tahrir Defterine* göre idare merkezi Zalm olan Şehrizer eyaleti 10 sancak, 7 nahiye ve 204 köyden oluşmaktaydı. Eyaletteki toplam hane sayısı 5010 olarak tespit edilmiş; bunların 4952’si Müslüman, 58’i de Yahudi hanesiydi ve eyaletin toplam nüfusu da 25.000 olarak tespit edilmiştir. XVII yüzyılın ortalarına doğru Şehrizer eyaletine on bir sancak bağlıydı. Kerkük şehri, XVII yüzyılın ikin-

¹ Arthur Goldschmidt JR.-Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 123, Doruk Yayınları, 2008, İstanbul

ci yarısından itibaren öne çıkarak eyaletin idari merkezi olur.¹ *Tarih'ül Irak el İdari ve'l İktisadi Fi'l Ahdi'l Osmani es-Sani* adlı eserde, Şehrizar Eyaletinin sınırları şöyle belirtilmiştir: “Güneyde Bağdat Eyaleti’yle, batıda Musul ve Amedi’ye hükümetiyle, kuzeyde Hakkari ve Azerbaycan’la ve doğuda da Fars bölgesine ulaşır.”

Osmanlı yönetiminin 1870’te çıkardığı Eyaletler İdaresi Yasası çerçevesinde yapılan değişikliklerle bölge Bağdat ve Musul olmak üzere iki eyalete (vilayete) ayrıldı. Bu değişikliğin sonucu olarak, 1879’da Eyalet merkezi Kerkük’ten Musul’a geçti. Böylece Güney Kürdistan, Hanekin ve bağlı birimler dışında, bir bütün olarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşan Musul eyaletine bağlandı. Ondan sonra Musul, Güney Kürdistan’ın merkezi idari birimi oldu ve Birinci Dünya Savaşını sonlandıran Mondros Ateşkes Anlaşması’nın imzalanmasına kadar bölge Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında kaldı.

1.2. Bölgesel ve yabancı seyyahların Kerkük notları

Tarihçiler ve coğrafyacıların yanı sıra geçmişten yakın döneme kadar bölgeyi gezen seyyahların, Şehrezor eyaleti ve Kerkük’le ilgili olarak bize aktardıkları bilgiler, bu konuyu çeşitli yönleriyle aydınlatmak açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu tür kaynaklardan bölgenin tarihi, coğrafik ve sosyolojik özellikleri, demografik, kültürel ve etnik yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler edinmekteyiz. Bu yönüyle konuyu aydınlatmak için burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Buldan’ül Hilafet’ş Şarkkiye eserinin yazarı, **Mustavfi**’nin sekizinci yüzyılda yazılan eserinden aktararak şöyle demektedir: “Şehrezur, sekizinci yüzyılda parlak bir şehirdi ve sakinleri Kürt’tü.” **Seyyah** İbn

Muhehil de aynı dönemde bölgeyi gezmiş ve Kerkük’le ilgili şu tespitte bulunmuştur: “Şehrezur bölgesi bazı il ve ilçelerden meydana gelir, bu bölgedeki Kürdlerin sayısı 60 bin evden oluşuyordu.”²

Yakût El- Hamevi, XIII. yüzyılın başlarında yazılmış ancak Wüstenfeld tarafından 1866–1873 yılları arasında 6 cilt halinde Leipzig’te basılmış olan *Mu’cemül Büldân* adlı ansiklopedik eserinde “Erbil”den bahsederken; “Ahalisinin ekserisi Kürt’tür” demektedir. O dönem Erbil Şehrezor bölgesinin merkezi konumundaydı.

Osmanlı son dönemi önemli vakanüvislerinden olan Şemseddin Sami de 1896 yılında basılan *Kamûs’l Alem* adlı altı ciltlik ansiklopedik eserinin beşinci cildinde, Kerkük’le ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Yazar eserinde şehrin coğrafik konumundan, nüfus nispeti ve etnik bileşenlerinden, sosyal ve kültürel hizmet veren kurumlardan, tarihi eserler ve ticari hayattan, tarımsal ürünlerden, çıkartılan yeraltı ve yerüstü madden kaynaklarından bahsederek şöyle demektedir: “**Kerkük**: Kürdistan’ın Musul vilayetinde ve Musul’un 160 km Güneydoğusunda ve bir sıra tepelerin altında, geniş bir ovanın kenarında ve (Edhem vadisi) üzerinde bulunan Şehrezor sancağının merkezi bir şehri olup... doğuda Süleymaniye, kuzeyinde Köysancak ve Erbil kazaları ile batıda Musul sancağı ile güneyi Bağdat vilayeti ile güneydoğusu Selahaddin kazası ile çevrilidir. Mılha, Tuzhumarto, Altın Köprü, Kıl, ve Şivan isimlerinde 5 nahiyesi ve toplam 352 Köyü mevcut olup 30.000 nüfusu, kalesi, 36 cami ve mescidi, 7 medresesi 15 teke ve zaviyesi, 12 han, 1272 mağaza ve dükkânı, 8 hamamı, nehrin üzerinde bir Köprüsü, bir rüştiye ve 18 çocuk okulu, 3 kilisesi ve 1 Havrası vardır.

Bir tepe üzerinde bulunan Kalesi ile Kalemnin altındaki mahallelerden ve nehrin sağ tarafındaki kısımdan mürekkep olduğu halde,

1 <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c38/c380286.pdf> (Türkiye Diyanet Fakfı İslam Araştırmaları Merkezi)

2 Kemal Mazhar Ahmed, *Kerkük: Tarih, politika ve etnik yapı*, s. 37, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005

ahalisinin dörtte üçü (3/4) Kürd ve kalanı da Türkmen, Arap ve diğerleridir, 760 İsraili ve 460 Keldani dahi vardır.”¹

Ünlü coğrafyacı **Prof. Besim Derkot**’ta Kerkük ve Musul’dan bahsederken şu tespiti bulunmaktadır: “Irak’tan pek farklı olduğu gibi, nüfusunun yapısı ve yaşayış tarzı ile de daha çok Diyarbakir bölgesine benzemektedir. Esasen Musul havalisi, Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar, Batının coğrafya eserlerinde genellikle Irak’tan ayrı olarak Yukarı Elcezeire bölgesi içinde sayılıyordu.”²

Bu tür tespitlerde bulunan ve benzer bilgileri aktaran birçok kaynak daha sıralanabilir ancak uzatmadan yukarıdaki aktarımların içeriğine baktığımızda Kerkük, tarihsel kaynaklarda genel olarak Kürdistan coğrafyası içinde ve bir Kürd şehri olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte Kerkük merkezli Şehrezor bölgesinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır, bu bölge tarih boyunca farklı kavimlere yurtluk yapmış, çok kültürlü ve çok milletli bir ortak yaşam şehridir. Günümüzde burada çoğunluğu oluşturan Kürdlerin yanı sıra Arap, Türkmen, Asûri-Keldanî-Sûryani, Yahudi ve Ermeniler de yaşamaktadır.

1. Irak Devletinin kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’nda yenik düşmesi ve dağılması, bölge üzerindeki yaklaşık 400 yıllık egemenliğinin de sonunu getirdi. Tarafların imzalamış olduğu Mondros Antlaşması’nın (30 Ekim 1918) 7. maddesine göre, itilaf devletleri “güvenliklerine yönelik bir durumda” sorunlu bölgeyi işgal etme hakkına sahipti. Bu çerçevede petrol kaynakları açısından çok zengin rezervlere sahip olan Irak ve Güney Kürdistan, İngiltere devleti tarafından işgal edildi. İngiliz askeri güçleri 7 Nisan 1918’de Kerkük ve Süleymaniye şehirlerine girerek Güney Kürdistan’ın tümünü işgal ettiler. Zaten 1916 yılında gizli olarak imzalanmış olan Sykes-Picot anlaşması gereğince de bu

bölge İngiltere’nin payına düşmüştü. İngilizler bu bölgede petrolün varlığını 1890’larda keşfetmişlerdi.

İngiltere’nin mandası altında Hüseyin Şerif’in oğlu Melik Faysal yönetiminde 28 Ağustos 1921’de Irak devletinin kuruluşu ilan edildi. İngiltere’nin petrol siyaseti çerçevesinde izlediği Arap yanlısı politikanın sonucu olarak, Musul ve Kerkük’le birlikte, Güney Kürdistan’ı bir bütün olarak Irak devletinin siyasi sınırlarına dâhil etti.

Kürtler asla Irak Arap yönetimine tabi olmayı kabul etmedi. Yeni durum değerlendirilmesi yapmak üzere, bölgenin ileri gelen aşiret reisleri, din adamları ve aydınları Şeyh Mahmut Berzenci’nin öncülüğünde toplandılar. Bu toplantıda alınan ortak karar gereğince, Kerkük’te bulunan İngiliz askeri yetkilisine, “Kürdistan hükümetinin kurulması ve bu hükümetin başına da Şeyh Mahmud’un getirilmesi” talebinde bulunulur. Kürtlerin bu talebi olumlu karşılır ve Şeyh Mahmud 1919 yılı başında ilk Kürt hükümetini oluşturarak kendini Kürdistan kralı ilan eder. Ancak İngilizlerle var olan çelişkiler nedeniyle Şeyh Mahmud hükümetinin ömrü çok kısa olur. 19 Haziran 1919’da bölgede bulunan Kemalist subayların da kışkırtmasıyla İngiliz kuvvetleriyle Kürtler arasında çatışmalar başlar. Çatışmalar Şeyh Mahmud’un 19.06.1919 tarihinde İngilizler tarafından yaralı yakalanmasıyla son bulur.

Daha sonraları tekrar başlayan çatışmalar sonucunda, Şeyh Mahmud 1924 yılında yakalanarak Hindistan’a sürgüne gönderilir. 1925 yılında Kerkük de dâhil olmak üzere Musul Vilayeti, Milletler Cemiyeti’ne bağlı bir komisyonun verdiği bir inceleme raporuna dayanılarak Irak devletine bağlandı. Milletler Cemiyeti’nin bu kararının uygulanması, Irak’ın mandater gücü olan İngiltere tarafından şu şartlara bağlanmıştı: “Kürtlere iyi davranılması, mahkeme ve okullarda yöneticilerin Kürtlerden olması ve Kürtçe’nin

1 Şemseddin Samî, *Kerkük, Kamûs’ül Alem*, cild: 5, s. 3846, <http://www.archive.org/details/kmsellmenise05emse>

2 Prof. Dr. Besim Darkot: *İslam Ans. Musul mad.* Cilt-8, MEB yay. İst. 2. bas. 1971, s.743-744

resmi dil kabul edilmesi.” İngiltere de 1932 yılında bölgeyi Irak-Arap yönetimine bağlar. Milletler Cemiyeti tarafından Kürtlerle ilgili alınan kararlar da pratikte uygulanmaz. Daha sonraları inişli-çıkışlı da olsa, Kürtlerle İngilizlerin yıldızı hiç barışmadı.

Irak hükümetleri ilk yıllarda Kürtlere karşı yumuşak bir politika uygulasa da, sonradan gelen hükümetler sistematik olarak Araplaştırma politikalarını başlattılar ve Araplaştırma siyasetinden en büyük payı da Kerkük almıştır....

2. Araplaştırma siyaseti:

Yeni Irak devletinin kurulmasıyla Güney Kürdistan, Elcezire ya da o zamanın deyimiyle “Musul Vilayeti” meselesi, Irak’ın mandater devleti İngiltere ve yeni Türk hükümeti arasında bir probleme dönüştü. “Musul vilayetinin” geleceğini belirlemek için tarafların 1922-1924 yılları arasında yürüttükleri çalışmalar çerçevesinde, mesele Milletler Cemiyetine taşındı. Milletler Cemiyeti’nin 1925’te verdiği bir kararla Güney Kürdistan ya da diğer adıyla “Musul Vilayeti” yeni kurulan Irak devletine eklemlendi. Bu süreçten sonra Güney Kürdistan, Irak hükümetlerinin büyük önem verdikleri bir alana dönüştü. Bu nedenle ardıl Irak hükümetleri bölgede Arap etnik nüfusunu artırmak için siyasi ve idari tedbirlerle yeni düzenlemeler yapmaya başladılar. Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan ve Irak’ın da tanımayı kabul ettiği kültürel haklar gereğince uygulanmadığı gibi, bu yöndeki baskı ve yasaklamalar da gitgide artırıldı. **Bu koşullarda 1957 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Kerkük’te yaşayan etnik grupların nispeti** şöyleydi: Kürdler **%48.3, Araplar %28.2, Türkmenler %21.4.**

14 Temmuz 1958’de yapılan askeri darbeyle Irak’taki monarşi yönetimi devrildi, General A. Kerim Kasım Kürdlerin desteğini alabilmek için Sovyetler Birliğinde sürgünde bulunan KDP genel başkanı Mustafa Barzani ve arkadaşlarının Irak’a ve Kürdistan’a dönmelerine yol açtı. Yapılan yeni Anaya-

sa’da, “Irak devleti: Kürdistan ve Irak’ı Arap olmak üzere iki bölgesi; Arap ve Kürd milleti olmak üzere iki milletli bir devlettir.” denilmesine rağmen, bir müddet sonra yapılan Anayasa değişikliğinin aksine hareket edilmiş ve Kürdler Eylül 1961’de yeniden silahı mücadeleyi başlatmaya mecbur bırakılmıştır. 1963’te şoven milliyetçi kanatın yaptığı askeri darbeyle Kasım iktidardan düşürüldü.

Bu dönemden itibaren iktidara gelen Irak hükümetleri, demografik mühendislik çerçevesinde, özellikle Kerkük ve çevresinde Araplaştırma siyasetini sistematik olarak uygulamaya başladılar. Farklı yol ve yöntemler kullanılarak; tehdit, sürgün, idari değişiklikler, işten kovma, nüfus kütüklerine işlememe vb. baskılarla özellikle de Kerkük’teki Kürd nüfusu azaltılmaya çalışıldı. Güç ettirilen Kürdlerin yerine, rüşvet ve teşviklerle Necef ve Basra’dan Araplar getirilip yerleştirildi. Baas Partisi 1968’de askeri bir darbeyle tamamen yönetimi ele geçirdikten sonra, özellikle de Kerkük şehri ve diğer stratejik bölgelerde Araplaştırma siyasetini, daha geniş kapsamlı bir strateji çerçevesinde, yeni uygulama ve tedbirlerle genişleterek sürdürdü.

1970’lerin başında Sovyetler Birliği’nin de etkisiyle Araplar tekrardan Kürdlerle masaya oturmak durumunda kaldı. Mustafa Barzani’nin liderliğindeki Kürd ulusal hareketiyle Irak yönetimi arasında 11 Mart 1970’te “Muhtariyet” antlaşması imzalandı. Muhtariyet anlaşmasının uygulamaya konulduğu birkaç yıllık süre içerisinde Araplaştırma siyasetinde kısmi bir duraklama oldu. Ancak Arap ve Kürd tarafı Kerkük’ün statüsüyle ilgili bir anlaşmaya varamadığı için, Irak Anayasası’nın şimdiki 140. maddesi gibi, o zaman da Kerkük meselesinin çözümü 3-4 yıl sonrasına ertelenmişti. Fakat taraflar bir anlaşmaya sağlayamadı. Muhtariyet antlaşasının bozulmasından sonra, Kerkük ve diğer stratejik bölgelere yönelik Araplaştırma siyaseti kitlesel göçtürmeler ve Enfal uygulamalarıyla çok daha vahim bir şekilde devam ettirildi.

Ardisıra gelen Irak hükümetleri Kerkük'te başta Kürtler olmak üzere diğer etnik toplulukların da nüfusunu azaltmak için değişik siyasi ve sosyal hilelerin yanı sıra idari değişikliklere de başvurmuşlar, bazı ilçeleri Kerkük'ten ayırıp diğer illere bağlamışlar. Bu çerçevede 1976 yılında Duzhurmatu ilçesi Tikrit'e bağlanmış, Çemçemal ve Kellar ilçeleri Süleymaniye'ye, Kifri de Diyala iline bağlanmıştır. Bununla da yetinilmemiş, 1972'de Kerkük'ün ismi değiştirilerek Te'mîm [Millileştirme] yapılmıştır.¹

6 Mart 1975'te Irak ile İran arasında imzalanan Cezayir Anlaşması'ndan sonra, aynı zamanda Kürdlerle imzalanan muhtariyet antlaşması da rafa kaldırıldı. Baas yönetimi bütün gücüyle Kürdlere yöneldi ve yüzbinlerce Kürd yerini yurdunu terk ederek komşu devletlere sığınmak zorunda kaldı.

Böylece 1977'de yapılan nüfus sayımına baktığımızda, ardıl Irak hükümetlerinin Araplaştırma siyasetinin demografik yapıda meydana çıkarttığı sonuçlar, durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. **1977'nin nüfus sayımı sonuçlarına göre Kerkük'teki etnik nüfus dağılımı şöyledir: Kürdler %37,53, Araplar %44,1, Türkmenler %16,3 ve diğerleri de %2,4'tür. Bu sonuçlara göre 20 yıl içerisinde Kerkük'teki Kürd nüfusu 10.77, Türkmen nüfusu da 4.9 oranında azalmıştır ve Arap nüfus da %16.21 oranında artmıştır.**

Araplaştırma siyasetinin Kerkük'ün demografik yapısında meydana getirdiği tahribat ve değişiklikler yukarıda belirtildiği gibidir. Nuri Talabani'nin deyişiyle: "Kerkük ve çevresini Araplaştırmak isteyen Irak rejimi, şiddet ve vahşet açısından uluslararası terör örgütlerinin eylemlerinden daha beter sonuçlar veren bu korkunç siyasetini hem bölgesel hem de uluslararası çevrelerin

sustukları ve umursamadıkları bir ortamda uygulanmıştır."²

Böylece Kerkük meselesi çözülmeden, ABD'nin müdahalesiyle 2003 yılında Baas rejimi yıkıldı ve bütün Irak bileşenlerinin katılımıyla 2005 yılında yapılan bir referandumla yeni Irak Anayasası kabul edildi. Yine 2005 yılında yapılan Kerkük İl Meclisi seçimlerinde, Kürtler çoğunluğu elde ederek; 41 kişilik il meclisinin 26 üyesini Kürtler, 9'unu Türkmenler, 6'sını da Araplar kazandı. 2005 Anayasa'nın 140. Maddesi gereğince, başta Kerkük olmak üzere diğer bütün "ihtilaflı bölgelerin" geleceği ve Kerkük'ün statüsü, en geç 31 Aralık 2007 tarihine kadar yapılması gereken bir referandumla belirlenecekti. Belirtilen tarih üzerinden on yıl geçmesine rağmen, Irak'ın Şii hükümeti halen de Anayasa'nın gereğini yerine getirmemiştir. Anayasa'nın gereğinin yapılması için, Kürd Federe Hükümeti birçok girişimde bulundu ancak Bağdat'ın Şii Arap hükümeti her seferinde bir gerekçe göstererek söz konusu referandumu yaptırmamıştır. Bununla birlikte Haziran 2014'teki DAİŞ (İŞİD) saldırıları karşısında Irak ordusu Musul'u savunmadan terk ettiği gibi Kerkük'ü de savunamadı. Kerkük de dâhil olmak üzere bütün "ihtilaflı bölgeler" Kürdistan peşmergeleleri kontrolüne geçti ve korundu.

28 Mart 2017 tarihinde Kerkük İl Meclisi'nin yapılan oturumunda, 26 Kürt üyenin oy birliğiyle Kerkük'teki resmi kuruluşlara Irak bayrağının yansıra Kürdistan bayrağının da asılması kararı alındı. Meclisin bu kararı, aslında Bağdat Arap yönetiminin uygulamayı istemediği Anayasanın 140. maddesinin fiili uygulamasını sağlamıştı. Bunun yanı sıra Kürdistan Federe Bölgesinde 25 Eylül'de uluslararası kamuoyunun gözetiminde ve demokratik bir şekilde yapılan bağımsızlık referandumunda, Kerkük şehri %78 evet oyuyla bir daha Kürdistan kimliğini bütün dünyaya duyurdu.

1 Nuri Talabani, *Kerkük'ün Demografik Yapısını Değiştirme Siyasetinin Dünü Bugünü*, Kovara War, h. 16, s. 19, Diyarbakir, Payiz-204

2 Nuri Talabani, *Kerkük'ün Demografik Yapısını Değiştirme Siyasetinin Dünü Bugünü*, Kovara War, h. 16, s. 20, Diyarbakir, Payiz-204

3. Petrol kenti Kerkük:

Britanya daha 1890'larda bölgede bulunan petrol rezervlerini keşfetmişti ve 1916'da gizli olarak imzalanan Sykes-Picot anlaşmasıyla Fransa'yı da Irak'tan dışlayarak tek başına kalmıştı ve o günden bugüne bölgeyle ilgili izlediği siyaset, petrol endeksli- dir. Bugün Kerkük'te bulunan petrol ve gaz rezervleri, hem bölge hem de batı ülkeleri enerji pazarları için çok büyük bir önem arz etmektedir. **Uluslararası Enerji Kurumu'nun verilerine göre, dünya petrol rezervlerinin %6'sı ve mevcut Irak Petrolünün de %40'ı Kerkük'tedir.** Kerkük petrolü dünya pazarına Yumurtalık-Ceyhan, Hayfa, Trablus-Şam ve Suriye'nin Baniyas boru hatlarıyla dünyaya akıtılabilir. 16 Ekim Kerkük işgalinden sonra, belki İran üzeri bir hat daha buna eklenebilir. Bu nedenle herkesin ilgisi ve gözü Kerkük'te, Kerkük'ün gelecekteki statüsündedir. Kürtler açısından da bu muazzam zenginlik, müstakbel bağımsız Kürdistan devletinin ekonomik bağımsızlığı için çok önemli bir kaynaktır.

Bu öneminden dolayı Kerkük, 16 Ekim 2017 tarihinde bölge devletlerinin desteği ve uluslararası bazı güçlerin yaktığı yeşil ışıkla tekrardan Irak Arap ordusu ve İran destekli Haşti Şabi güçlerinin kontrolüne geçti. Böylece yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Güney Kürdistan bağımsızlık hedefi izlenen petrol endeksli siyasetle şimdilik akamete uğratıldı.

5. Türkiye'nin Kerkük'le ilgili iddiaları:

Osmanlı İmparatorluğu bakiyesi üzerinde gelişen Kemalist hareket, 1920 yılında Ankara'da yeni bir hükümet kurdu. Ankara hükümeti özünde Güney Kürdistan'ın bir statüye sahip olmaması ve bölgenin petrolünden pay alabilmek için, Musul ve Kerkük'ün Misak-ı Milli sınırları içerisinde kaldığını iddia ederek İngilizlerle bir pazarlık yapmak istiyordu. Kürd milletvekillerinin itirazlarına rağmen, M. Kemal aslında Musul'un da dâhil olduğu bir Kürdistan'ın

kontrolünün zor olacağını düşünüyordu. Bu yaklaşım M. Kemal'in Meclis gizli görüşmelerinde yaptığı uyarılardan anlaşılıyor: "Musul'u almanın kolay ama kontrol etmenin zor olduğunu" dile getiriyordu.

Bugün Kerkük ve Musul'la ilgili iddiaların temeli Misak-ı Milli denilen belgeye dayandırılmaktadır. Peki bu belgenin uluslararası hukuk ve anlaşmalarda bir karşılığı var mıdır? Misak-ı Milli denilen belge, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920'de yaptığı gizli oturumda kabul edilmiş ve daha sonra Ankara hükümetince de benimsenmiştir. Bu belge, uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan bir metin değil, sadece Türk yönetimini ilgilendiren tek yanlı bir vesikadır.

Musul ve Kerkük'le ilgili görüşmeler, Lozan Konferansı esnasında başladı. Bu süreçte Türk heyeti başkanı İsmet İnönü ve İngiliz heyetini temsil eden Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında çok ilginç diyaloglar gerçekleşir. Sonuçta Lozan Antlaşması imzalanır ancak Türk heyetinin Musul'la ilgili iddiaları kabul edilmez. Lozan Konferansı'nda Musul meselesinin çözümü bir sonuca bağlanamayınca Britanya, Musul ve Kerkük meselesinin çözümünü, Milletler Cemiyeti'ne devreder. Durumun incelenmesi için İsviçreli diplomat Aff Wirsén başkanlığında üç kişilik bir komisyon oluşturulur. Yaklaşık sekiz ay süren bir inceleme-araştırma yapıldıktan sonra, konu hakkında hazırlanan rapor Milletler Cemiyeti'ne sunulur. Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925 tarihinde yapılan toplantısında, rapordaki öneriler değerlendirilip küçük düzeltmelerden sonra onaylanır. Bundan sonra 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşmasıyla Kerkük'ün de bağlı bulunduğu Musul vilayeti İngiltere mandası altında yeni kurulmuş olan Irak devletine bırakıldı.

Yukarıda bahsedilen Milletler Cemiyeti raporuna göre, Kerkük ve Musul petrol gelirlerinden Türkiye'ye %10'luk bir pay verilecekti. Onaylanan anlaşmanın sonuncu bendine de şöyle bir madde eklenmişti: "Türk tarafı isterse payını nakit paraya çevirebilir."

Buna göre Türkiye'ye düşen petrol payının değeri de 500.000 pound olarak hesaplanmıştı.¹ Bu anlaşma bir önergeyle, 6 Haziran 1926'da TBMM'de oylamaya sunuldu: **İki red ve bir çekimser oya karşılık 143 oyla kabul edildi.** Ödemeler petrol üretiminin başladığı 1934 yılında başladı ve 1951 yılına kadar sürdü. Kısa ve öz olarak söylemek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri Musul ve Kerkük'ü çoktan satmışlar.

1922-1925 tarihleri arasında Musul-Kerkük eksenli olarak sürdürülen görüşmelerde, taktik yaklaşımlar bir tarafa bırakırsak, "asıl hedef o günlerde hazırlanan Irak Anayasa-

sı içinde Kürt sorununun siyasallaşmasını sağlayacak gelişmelere engel olma. En basitiyle otonomiye bile engel olma. Ve sonuçta Musul sorunu da elde tutularak, Irak Anayasası'nda Kürtlere siyasi anlamda hiçbir hak verilmedi. Musul sorunuyla Irak Anayasası hazırlıkları birbirine paralel ele alınan politikalar idi."² Bu nedenle, yaklaşık yüz yıl sonra Türkiye yöneticileri ne gerekçe gösterirse gösterebilirler, Musul ve Kerkük'le ilgili hak iddia etmeleri, gerçeklikten uzaktır. Her seferinde Türkmen ya da soydaş meselesinin gündemleştirilmesi ise, Türk dış politikasının iddialarını güçlendirmek için kullanılan bir karttan ibarettir.

1 <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/musulu-neden-ve-kaca-sattik-1197140/>

2 Hasan Yıldız, Röportaj: *Mustafa Barzani mücadelesi boyunca yazılı hukuka çok önem verirken, Araplar, Kürtlerle yaptığı hiçbir anlaşmaya saygı göstermemişler*, BİR, h. 11, r. 182, Diyarbakir, Havîn-2009

“Kürd-Dağlılar”ın mutalebâtı”ndan Afrin saldırısına...

Mehmet BAYRAK

Mehmet BAYRAK

Kovara DENG

17-18 Eylül 2011 tarihlerinde Diyarbakır'da düzenlenen **“Türkiye’de Kürdistan Konferansı”**nda yaptığım sunumun başlığı şöyleydi: **“100 Yıl Öncesi Kürt Aydınlarının Sunduğu Mesaj Bugüne De Işık Tutuyor...”**

Sunumda şu Giriş’i yapmıştım: “1923’e kadarki vaadlerin tam tersi bir yaklaşımla 1924’ten itibaren dile getirilen (Kürt sorununu süngüyle çözmeye) politikası, Kürt aydınlanma hareketi içinde tam bir düş kırıklığına ve infiale yolaçmıştı. 1919-20’lerde imzalanan Kongre Protokolleri, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa), Meclis konuşmaları; 1922’de Meclis’te görüşülen (Kürt özerkliği)ne ilişkin Kanun Tasarısı , buna bağlı olarak bizzat (Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal) imzasıyla Cephe komutanlıklarına gönderilen genelgeler; 1923’te yeni devletin eşitlikçi yapılanması konusunda gazetelerin başyazarlarına İzmit’te yapılan açıklamalar ve nihayet (Türk ve Kürt delegasyonu) adına Lozan’a katılan İsmet Paşa’nın, iki halkın eşitliğine ilişkin söylemi unutulmuş görünüyordu”.

Bu girişin ardından, uygulamaya konan “kan ve demir siyaseti”nin yolaçtığı tahribat ve 1925’te gizlice hazırlanıp uygulamaya konan Şark Islahat Planı’nın yolaçaacağı onulmaz yaralar; Cumhuriyet’ten sonra sürgüne

çıkan Kürt aydınlarının 20 Mayıs 1926’da dönemin Başbakanı İsmet Paşa’ya gönderdikleri tarihi **“Muhtıra-Mektup”**tan yola çıkarak sergilemeye çalışıyordum.

“Muhtıra-Mektup”un son bölümünde şu tarihi uyarı yapılıyordu: “Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem yöneticileri, Türk ve Kürtler’in birarada yaşamasını gerçekten istiyor ve Kürtlük’ten çok Türklüğün varlığını sağlamlaştırmak ve en azından Kürt milletini kazanmayı hedefliyorsa, tek çözüm yolu ve ilaç; 20. Yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtler’in yaşam hakkını kabullenmek ve bu suretle Avrupalılar’a, dost ve düşmana karşı olgunluğunu ve siyasi yeterliğini göstermektir.

Aksi takdirde, mevcut politikanın (red ve inkâr politikası MB) ve durumun (kan ve demir siyaseti MB) devam ettirilmesinde ısrar edilirse, Kürdistan veya Şarkî Anadolu kıtası büyük bir kin ve kırgınlık yuvasına dönecektir...” (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank. 1993, s. 498).

Bundan yaklaşık 20 yıl önce Hêvi Gazetesinde yazdığım **“Sürgündeki Kürt Aydınlarının Diplomatik Girişimleri”** konulu bir yazı dizisini, Kürt aydını Yaşar Kaya aracılığı

ğıyla o tarihlerde Roma'da bulunan Öcalan'a da göndermişti.

M. Kemal'in Fransız ajanı Madam Gaulis'i tanır mısınız?..

Osmanlı İttihad ve Terakki yönetiminin Alman militarizmiyle birlikte girdiği I. Dünya Harbi'ni kaybetmesi karşısında, galip devlet konumundaki İngiliz ve Fransızlar'ın boş durmayarak, geleceğe dönük planlar yapacağını tahmin etmek zor değildir. Nitekim bunun en önemli örneklerinden biri daha 1916'da gizlice hazırlanan ve Lozan'a temel teşkil eden Sykes- Picot Anlaşması'dır.

1918'de Osmanlı'nın yenilgisi kesinleşince, galip devlet konumundaki İngilizler, Kürdistan Teali Cemiyeti ile ilişkiye girmeye çalışırken, bir yandan da Ankara'daki yeni Kemalist yönetimle ilişkiye giriyor ve Fransa ile birlikte 1921 ve 1922'de Ankara Hükümeti ile gizli anlaşmalar yapıyordu.

Bu noktada, görüyoruz ki Fransız gazeteci- casusu **Madam Gaulis**, aynı zamanda bir Mustafa Kemal ajanıdır. Kocası, Fransız gazetecisi ve ajanı Georges Gaulis, 1895'te Le Temps gazetesi muhabiri olarak İstanbul'a gelmiş, 1912'de burada ölmüştü. **Madam Gaulis**, 1914'te Cihan Harbi dolayısıyla Türkiye'yi terke mecbur oluncaya kadar, burada kalmaya devam ediyor. (Bkz. M. Ertuğrul Düzdag: **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler**, ZVİ Geyik yay. İst. 2004, s. 112).

Harb bittikten ve Anadolu'da "Milli Mücadele" başladıktan sonra, yine görevli olarak ve gazeteci kimliğinde Türkiye'ye dönüyor ve Eylül- 1919'daki Sivas Kongresi'nden itibaren doğrudan M. Kemal'le ilişkilenererek, Cezayir'deki Fransız Mareşali **Mösyö Lyautey** aracılığıyla Fransa ile gizli görüşmeler yapılmasını sağlıyor. Yani bir yandan Rojava'da Kürt toprakları Fransa tarafından işgal edilirken, bir yandan da Kemalistler'le gizli görüşmeler sürdürülüyor ve 1922'de, bugünkü bölünmeyi sağlayan gizli anlaşma yapılıyor.

Madam Gaulis, Türkiye'den aldığı para karşılığı birçok kitap da yazıyor. **La Nouvelle**

Turquie (Yeni Türkiye), Paris- 1924 adlı ilk kitabının 222. Sayfasında; Türkiye ile Fransa arasında 1922'de yapılan Ankara Anlaşması'nın, Rojava halkı ve özellikle Kürd-dağı Kürtleri arasında nasıl kızgınlık yarattığına dikkat çekiyor: **"Türkiye- Suriye bölgesinin halkı, Ankara Antlaşması ile, Ankara'nın kendilerini bir bakıma Fransa'ya sattığı kanaati ile kızgınlık"**.

Görünen o ki, Madam Gaulis bir yandan Rojava topraklarını ve Suriye'yi Fransız sömürgesi yapma adına, M. Kemal'le Fransız Dışişleri Bakanlığı arasında gizi diplomasi yürütürken; bir yandan da gerçekçi bir yaklaşımla, Rojava halkının yapılan gizli anlaşmadan büyük rahatsızlık duyduğunu dile getiriyor.

Kürd-dağlıklar'ın yaklaşık 100 yıl önceki uyarısının sunduğu gerçek

Evet, üstte Fransız gazeteci- ajan Madam Gaulis'in dile getirdiği gerçek de, yakın dönem Kürt tarihine ilişkin bir tarihi broşürde tüm çıplaklığıyla sergileniyor ve günümüze ışık tutuyordu.

Bundan yine yaklaşık 20 yıl önce İstanbul'daki Atatürk Kitaplığı'nda bularak, çevrimyazısını yapıp bir incelemeye konu ettiğim bu broşür boyutundaki muhtıramektup; günümüzde Rojava'da yaşananları ve özellikle Afrin saldırısını anlamak açısından son derece önemlidir.

Bilindiği gibi; yaygın görüş ve bilgi, Kürt halkının moda deyimle "ülkesi ve milletiyle" Lozan'da dörde bölünmüş olduğu şeklindedir. Oysa, üstte de vurguladığımız gibi Kemalist yönetim daha 1921-22 yıllarında gerek Fransızlar gerekse İngilizler'le gizli ve açık görüşme ve anlaşmalar yaparak, Rojava ve Başur topraklarını bu devletlere peşkeş çekmişti. Sözgelimi, bugün büyük gerilimlere ve işgallere sahne olan Rojava bölgesi, daha Lozan'a gitmeden önce 1922 Antlaşmasıyla Fransızlara bırakılmıştı. Hatay bölgesi bir bakıma Türklere peşkeş çekilirken; Kürtlerin yaşadığı topraklar Fransızlara terk edilmişti.

Oysa, daha Mustafa Kemal Anadolu'ya çıkmadan önce, 1918'de anti- emperyalist bir yönelişle İngilizler'e ve Fransızlar'a karşı direnme hareketleri bu bölgelerde başlamıştı. (Gazi) Antep, (Şanlı) Urfa ve (Kahraman) Maraş isimleri buradan gelmekteydi. Bugün önemli olaylara ve trajedilere sahne olan Antep- Halep mihverinde yeralan 16 çeteden 12'si Kürt çeteleriydi. Destanlara konu olan Karayılan, bu çetebaşlarından sadece biriydi.

Dahası, Kemalist yönetim 1922 Antlaşmasıyla Fransızlar'la birlikte bölge Kürtleri'ni şehir- şehir, belde- belde, köy- köy, aşiret- aşiret, aile- aile hatta ev- ev ikiye bölerken, buna en sert tepki sınırın kuzeyinde ve güneyinde kalan Kürd-dağı Kürtleri'nden geliyordu.

Kürd-dağı Kürtleri'ni temsilen Okçu İz-zeddinli aşiretinin reisi **Hacı Hannan Ağa** tarafından 1922'de Ankara'da Hakimiyet-i Milliye matbasında basılarak Büyük Millet Meclisi'ne verilen **"Kürd-dağlıların Mu-talebâtı"** konulu muhtıra- dilekçe; adeta sonraki gelişmeleri ve bugünü görürcesine, Antlaşmanın Kürt blokunu parçalayacağı ve Suriye sınırları içinde kalan Kürt aşiretlerinin, o güne kadar kendileriyle mücadele ettikleri Fransızlar'la karşışarşıya gelecekleri ve güney cephesinin bir istikrarsızlık yuvası haline geleceği vurgulanıyor ve sınırın, bölge Kürtleri'ni kapsayacak biçimde yeniden belirlenmesi talep ediliyordu.

Yakın dönem Kürt tarihi açısından son derece öğretici olan bu Broşür, aynı zamanda kimlerin "bölücü", kimlerin "bütünlükten yana" olduklarını da gösterecek önemli bir kanıt niteliğindedir. Aynı zamanda, "Milli Mücadele"nin nasıl yürütüldüğü ve Ankara, Londra ve Lozan Antlaşmaları'nın

bedelinin kime ödetildiği de bir kez daha ortaya çıkıyordu bu tarihsel belge ve yaşanan gelişmelerle...

Bu Broşürde; çeşitli tarihi çözümlemeler yapıldığı gibi, adeta bir savaş güncesi biçiminde, Rojava'da Fransızlar'a karşı anti- emperyalist bir yönelişle sürdürülen mücadele, tarihleri ve mekânlarıyla sıralanarak M. Kemal'e şöyle seslenilir: *"Sen daha Samsun'a çıkmadan nice zaman önce işgalcılara karşı anti- emperyalist mücadeleyi biz başlattık. Sen bu mücadeleye sonradan eklenen bir halksın!.."* (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri- II**, Özge yay. Ank. 2004, S. 231- 262).

Burada bir kez daha vurgulayalım ki; resmi tarih ve ideoloji, gerçekleri ne kadar karartmaya ve çarpıtmaya çalışırsa çalışsın, tarihsel ve toplumsal gerçeklik belgelerle konuşmaya devam edecek...

Çünkü biliyoruz ki; yaygın görüş ve bilgi, Kürt halkının moda deyimle Lozan'da (ülkesi ve milletiyle) dörde bölünmüş olduğu şeklindedir. Oysa, yukarda da vurgulandığı gibi, Kemalist yönetim daha 1921-22 yıllarında gerek İngilizler gerekse Fransızlar'la açık- gizli anlaşmalar yaparak Başûr ve Rojava Kürdistan topraklarını bu devletlere peşkeş çekmişti. Halbuki, daha M. Kemal Anadolu'ya çıkmadan önce 1918'de anti- emperyalist, anti- işgalcı bir yönelişle Fransız ve İngilizler'e karşı direnme hareketleri bu bölgelerde başlamıştı. (Gazi) Antep, (Şanlı) Urfa, (Kahraman) Maraş isimleri de buradan gelmekteydi.

Sonuç olarak yeniden vurgulayalım ki; bu kirli saldırı propagandasına eşlik eden ve barışın simgesi zeytin dalıyla örtülmeye çalışılan bu kirli savaş, bunun mimarlarını sorumluluktan kurtaramayacak ve tarih önünde mahkûm edecektir...

Ahlak Üzerine

Bayram BOZYEL

“Üzerinde ne kadar sık ve sürekli düşünürsek, iki şey aklımı o kadar taze ve habire artan bir hayranlık ve huşûyla dolduruyor: Üzerimdeki yıldızlı gök kubbe ve içimdeki ahlâk yasası” **Immanuel Kant**

Ahlak nedir?

Ahlak sözcüğü köken olarak Arapça’da huy, mizaç ve karakter gibi anlamlar ifade eden *hulk* sözcüğünden gelmektedir. Ahlak kavramının İngilizce’deki karşılığı moral, morality sözcüğüdür.

Ahlakla sıklıkla eşdeğerde kullanılan diğer bir kavram ise etik kavramıdır. Etik kavramı Grekçe’de “ethos” sözcüğünden gelir ve o da karakter, alışkanlık gibi anlamlar taşır. Etik, Ahlak Felsefesi anlamında kullanılan bir kavramdır.

Ahlak, kelimenin dar anlamında neyin doğru veya neyin yanlış olduğunu belirleyen, insan davranışları bakımından iyi ve kötüyü birbirinden ayıran değerler ve kuralları sistemidir. Din ve hukuk kuralları gibi, ahlak ilkeleri de toplumsal yaşamın belli bir düzen, uyum ve güven içinde akışına yardım eder, insanlar arası ilişkilerin çerçevesini belirler, bunun için gerekli ilke ve normlar oluşturur.

Buna karşın evrensel, değişmez ve genel bir ahlaktan söz etmek mümkün değildir. Diğer birçok kavram gibi ahlak da tarihsel ve toplumsal bir karakter taşır. Ahlak, in-

sanların toplum olarak yaşamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. Emile Durkheim, ahlaki yaşamın kolektif yaşam ile birlikte başladığını söyler. Başka bir ifade ile toplumsal varlıklara benzediğimiz ölçüde ahlaki varlıklara dönüştüğümüzün altını çizer. **(1)** Toplumsal hayata geçişle birlikte insanlar arasındaki ilişkilerin belli bir düzen ve dengeye kavuşması için ahlak denen belirli ilke, kural ve değerlerin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Belirlenen bu kural ve değerlere göre hangi davranışın iyi hangisinin kötü olduğu belirlenmiş, doğru ve yanlış tutum arasındaki farkın anlaşılması için gerekli ölçüler oluşturulmuştur. İnsanların eylem ve tutumları bu kriter ve ölçülere göre ahlaki ya da gayri ahlaki olarak tanımlanmıştır. Toplumun belirlediği ahlak normlarına uyanlar ahlaklı, uymayanlar ise dejenere olarak adlandırılmıştır.

Ahlakla yakın bir ilişkisi olan diğer bir konu da dindir. Ne var ki dinlerin ortaya çıkmasından çok önce ahlaki değerler söz konusuydu. İnsanlar, topluluk olarak bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren ahlak normlarına olan ihtiyaç ortaya çıktı. Toplum, kabile ve aile üyelerinin her birinin ötekiyle ilişkilerine temel teşkil edecek aha-

ki değerler oluşturuldu. Dinler ise daha sonradan ortaya çıktı. Ancak dinler ortaya çıktıktan sonra ahlaka ilişkin bazı misyonları üstlendi. Dinlerin de bir ahlak anlayışı oldu. Başka bir ifade ile ahlak ile din arasında tarihsel bir yakınlık olmasına karşın ahlakın kaynağı din değil, doğrudan insanın maddi yaşam koşullarıdır. Hukuk ise tarihsel olarak ahlaktan sonra, devletin ortaya çıkmasıyla toplum yaşamına girmiş bir kavramdır.

Ahlaki değerler ile din ve hukuk kuralları arasında önemli benzerlikler olmasına rağmen aralarında temel farklar var. Bilindiği gibi hukuk kurallarının kaynağı devlettir. Dini emirler ise gücünü ilahi-tanrısal bir kaynaktan alır. Buna karşın ahlak ilkelerini oluşturan toplumdur. Hukuk kuralları genellikle yazılıdır ve hayata geçirilmeleri için gerektiğinde yasal zorlamaya başvurulur. Dini emirlerin ihlali öbür dünyadaki cezalarla karşılık bulur. Ahlaki konulara ilişkin yaptırım gücü ise topluma aittir. Ahlaki konularda yaptırım fonksiyonu toplumun kendisi tarafından ayıplama, kınama, yermeye gibi tepkiler şeklinde yerine getirilir.

Diğer toplumsal olgular gibi ahlak kuralları da değişmez değildir. Tarihsel akışın seyrine göre ve toplumdan topluma değişim gösterirler. Ahlak kuralları farklı tarihsel gelişme dönemlerinin; ekonomik, sosyal ve siyasal koşulları tarafından belirlenir. Her dönemin ve toplumun ahlakı o dönemin sosyal, kültürel ve sınıfsal gerçekliğinin damgasını taşır. Öyle ki belli bir topluma ait ahlak anlayışına bakarak o toplumun doğasını anlamak mümkündür. Başka bir ifade ile her toplumun bir ahlak anlayışı vardır.

Örneğin tarihin belli bir döneminde kölecilik hem yasaldı hem de ahlaki olarak yadırganan bir durum değildi. Zamanla bu durum değişti ve artık böyle bir uygulamanın ahlaki olarak kabul edilmesi mümkün değil.

Hatta aynı zaman diliminde yaşayan farklı iki toplumda farklı ahlak anlayışlarıyla karşılaşmak mümkündür. Söz gelimi

günümüzde hala çok evliliğin geçerli olduğu toplumlarla, çok evliliğin yasal ve ahlaki olarak kabul edilmediği toplumları yan yana görmek mümkün.

Benzer şekilde bir zamanlar devletler, aşiretler ya da eşkıyaların yaptıkları soygun, talan ve yağma seferleri bir güç ve cesaret gösterisi olarak değerlendirilir, ahlaki olarak sorgulanmazdı. Günümüzde bu tür davranış ve girişimler hem ahlaki değil hem de geçerli yasalara göre suç sayılmaktadır.

Ahlak sadece dönemden döneme değişim arz eden tarihsel bir nitelik taşımaz, aynı zamanda sınıfsal ve toplumsal bir karaktere sahiptir. Bu karakteri nedeniyle bir toplumda farklı kesim ve sınıfların ahlaktan, ahlaki davranıştan farklı şeyler anlaması doğaldır. Söz gelimi bir ülkedeki anti demokratik yönetim açısından toplumun zapturapt altına alınması için başvurulacak baskı, şiddet ve işkence gibi uygulamalar “milletin birliği, ülkenin bütünlüğü” için gerekli görülür ve ahlaki açıdan sorun oluşturmaz. Oysa aynı uygulamalar, özgürlükçü demokratik bir perspektiften bakıldığında barbarlık ve gayri ahlaki olarak kabul edilir. Benzer şekilde, ırkçı ve şoven siyasi yönetimler, toplumu tek tipleştirmek için asimilasyona başvurmakta bir beis görmez, tersine amaca ulaşmak için bunu gerekli bir araç olarak kabul ederler. Oysa asimilasyon, ona maruz kalanlar açısından tümüyle ahlak dışı bir uygulama addedilir. Uluslararası normlar açısından da asimilasyon bir insanlık suçu sayılır

Günümüz dünyasının ahlak değerlerine esas olarak kapitalist sistemin damgasını vurduğu açıktır. Başka bir deyişle dünyada ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel üstünlüğü elinde tutan güçler toplumun ahlak anlayışını önemli oranda belirlemektedir. Bu sistemde toplumsal değerlere yön veren temel kavramlar bireycilik, faydacılık ve pragmatizmdir. Günümüzde bireycilik, kar hırsı, köşe dönmeçilik, adam kayırmacılık, çifte standartlılık, yalan söylemek genel geçer akçe olarak ön plana çıkmaktadır. Egemen ahlak anlayışı, “gemisini kurtaran kaptandır”, “bana dokunmayan yılan bin yaşasın”, “her koyun kendi bacağından asılır” vb. ifadelerde söz konusu karakterini ele vermek-

tedir. Bu sistemde her şey tüketilecek, alınıp satılabilecek bir meta olarak değerlendirilir. Buna aşk, sevgi, onur, namus gibi ahlaki ve duygusal değerler de dahildir. Toplum ahlaki pusulasını yitirmiş, insanlar atomize edilecek sorumsuz, vicdansız, bilinçsiz ve hoyrat bir moloza dönüştürülmüştür. Bu durumun yol açtığı dejenerasyon ve korkunç çürümeyi toplumsal yaşamın her alanında görmek mümkün. Türkiye gibi Müslüman ülkelerde ahlak, genellikle kadınlar ve cinsel eksenli konularla bağlantılı bir konu olarak değerlendirilir. Oysa pratikte durum bunun tam tersidir. Ahlakı kadınla özdeşleştiren bir toplumda kadınlara karşı gerçekleştirilen taciz, saldırı ve ölüm olayları söz konusu ülkelerdeki ahlak anlayışının ne kadar çarpık ve iki yüzlü olduğunu göstermektedir.

Ahlak-etik ilişkisi

Ahlak kavramı ile sıklıkla birlikte ve çoğu kez aynı anlamda kullanılan kavramlardan biri de etik kavramıdır. Ancak aralarındaki yakın ilişkiye karşın bu iki kavram birbirlerinden farklı anlamlar ifade etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi ahlak, insanların birbirleriyle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü anlamına gelirken, etik insanlar arasındaki ilişkilere temel teşkil eden değerlerin ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmesi ile ilgilenir. Bu anlamda etik, ahlak felsefesi olarak kabul edilir. Bir başka ifade ile etik felsefenin bir alt dalıdır.

Etik kavramı Grekçe “ethos” sözcüğünden gelmekte; karakter, alışkanlık gibi anlamlar taşımaktadır. Terim olarak ise ahlâk bilimi veya ahlâk felsefesi anlamına gelmektedir.

Etik (ahlâk felsefesi), felsefeye özgü yöntem ve tekniklerle ahlâk alanını ele alır. Ahlâkın özünü, ilkelerini araştırır. Ahlaklı olmanın ne olduğu üzerinde durur. Başka bir ifade ile ahlak uygulama ile ilgiliyken, etik değerlerle ilgilenir.

Ahlâk bir toplumun gelenekselleşmiş davranış kuralları olarak pratik bir alanı ifade ederken, etik, bu pratiğin teorisidir.

Etik, doğru ve yanlışın teorisi, ahlâk ise bu teorinin pratiğidir. Bu çerçevede etik ilkelere, ahlâkî davranıştan söz etmek yerinde olur.

Etik, genel ya da evrensel; ahlâk ise daha ziyade bireysel, yerel ve kültürel. Örneğin tıp etiği, genel anlamda tıp mesleğinin gözetmeye çalışması gereken genel ilkelerle ilgiliyken, bir doktorun kişisel davranışı doktorun ahlâkını ifade eder. Bu manada tıp etiği ifadesi doğru; tıp ahlâkı ifadesi yanlış olur.

Tarihsel olarak ahlâk etikten önce gelir. Çünkü önce töreleşmiş, gelenekselleşmiş yaşama biçimi olarak bir ahlâk var olagelmış, sonra var olan bu ahlâk üzerinde teorik anlamda düşünüş başlamıştır. Bu anlamda ilk olarak M.Ö. V. Yüzyılda Sokrates ile etik çalışma başlamıştır.

Benzer şekilde ahlâk, görelî, toplumdan topluma, toplum içindeki farklı gruplara, bu grupların dinsel, cinsel, etnik kimliklerine göre değişen ve yazılı olmayan insanlar arasında uyulması gereken kurallara işaret ederken, etik, daha soyut kavramlara dayalı, daha evrensel ve genel geçerliliğe sahip bir karakter taşımaktadır.

Ahlak ile etik arasındaki ilişkiyi açıklamak ve anlatmak bakımından edebiyat bilimi ile uğraşanlar ile edebiyatçılar, tiyatro eleştirmenleri ile tiyatrocular, futbol eleştirmenleri ya da hakemler ile futbolcular arasındaki ilişki verilebilir. Bu ikili ilişkilerde ilkler konulara eleştirel bir yaklaşımla değerlendirme yaparlarken, ikinciler ise bizzat uygulayıcılar olarak işlerini yerine getirmektedirler. Eleştirmenler uygulayıcıların yerlerine geçmeden değerlendirme yapmaktadırlar. Buna benzer şekilde etikle uğraşanlar da ahlak konusuna belli bir mesafeden yaklaşarak değerlendirmede bulunmaktadırlar. Etik ile uğraşanlar bunu yapmakla ahlaki ey-

lemlerde bulunmamakta, aksine sadece bir bilim adamı olarak eleştirel bir yaklaşımla ahlaki olanı ortaya koymakta ve yansıtmaktadırlar. Bir başka deyişle etik, ahlaki pratiğin kendisi değil, bu pratiğin kuramıdır. (2)

Tekrar ahlak konusuna dönersek...

Şurası çok açık ki ahlaki değerlerin yok olduğu bir dünya güvensizlik ve dengesizliklerin hâkim olduğu bir dünyadır. Bu koşullarda insan insanın tamamlayıcısı değil kurduna dönüşür. Ahlaki olarak yönünü şaşırmış bir toplumda geleceğe ilişkin öngörde bulunmak zorlaşır. İnsana dair umut ve düş kurmak imkânsıza dönüşür. Ahlaki zemini çöken bir toplumun uzun süre ayakta kalması imkansızdır. Bütün bu nedenlerle hayatın bütün alanlarında; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yaşamda ahlaki kapasitenin artırılması acil bir durum arz etmektedir.

Peki ama nasıl?

Kant'ın ahlak yasası

Bunun için ahlak yasası denilen kavrama başvurmakta yarar var. Ahlak yasası, bireyin ahlaki açıdan nasıl davranacağını belirleyen ilkeler bütünüdür. Söz gelimi “Sana yapılmasını istemediğin şeyleri sen de başkasına yapma” bir ahlak yasasıdır. Bu çerçevede Kant'ın ahlak yasası, üzerinde durulmayı gerektirecek bir öneme sahiptir.

Ahlak ilk çağlardan beri insan yaşamının bir parçası olmakla kalmadı, aynı zamanda insanlığın ilk dönemlerinden itibaren felsefi tartışmaların yoğun konusu oldu. Tarihte ahlak konusu üzerine ilk duran Antik Yunan'da Sokrates (M.Ö 470-399) oldu. Sokrates'in kendisini ölüme götüren mücadelesinin temelinde doğruluk ve erdemi esas alan bir ahlak ilkesi yatıyordu. Sokrates “Doğru yaşam nedir, hangisidir” problemi üzerinde durarak düşünce tarihinde ilk kez bu konunun sistematik olarak ele alınmasını sağladı. Sokrates'in ahlaka ilişkin temel yaklaşımı “kendini bilmek” ilkesinde ifade-

sini buldu. Sokrates'in öğrencisi Platon da bütün zamanını, onun hayatını feda ettiği ahlak ilkelerini hayata geçirmek için adadı.

İlkçağlarda ortaya atılan hedonist-hazcı felsefe ise, insanı fizyolojik bir hayvana indirgiyordu. Bu felsefeye göre tıpkı hayvanlar gibi insanlar da hayatta olabildiği kadar zevki yaşamalıydılar. Hedonist yaklaşıma göre hayatta temel amaç acıdan uzak durma ve haz miktarını artırmaktır. Haz mutlulukla eş tutulmaktadır.

İmmanuel Kant (M.S 1724-1801) hedonist ahlak anlayışı yerine, evrensel görev ahlak yasasını geliştirdi.

Kant için bir eylemi ahlaki ya da etik kılan, onun şu veya bu amaca yararlı olması değil, ödev olarak benimsenmiş olmasından dolayı yapılmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, asıl olan bir davranışın veya eylemin ödevden ve dürüstlük ilkesinden dolayı gerçekleştirilmesidir. Bunun dışında kalan eylemler, ahlaki içerikten yoksundur. Bir eylemde bulunurken yöneldiğimiz amaçlar ya da bizi buna iten güdülerimiz tek başına eylemimize ahlaksal bir değer sağlamaz. Esas olan, ahlakın kendi başına ve bütün görünüşlerden bağımsız olarak olması gerekeni buyurmasıdır. (3)

Kant, başkaca herhangi bir amacı şart koşmayan, davranışın yol açacağı sonucu dikkate almayan buyrukların kesin olduğunu ve sadece bunlara “ahlaklılık buyruğu” denebileceğini ileri sürer. Kant, “kesin buyruk”un tek bir tane olduğunu, onun da “Ancak, evrensel bir yasa olmasını da isteyebileceğin düsturlara göre hareket et” emri olduğunu söyler. Kant için bu bir ahlak yasasıdır. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Kant, bunun kendisi için ne kadar yüce bir anlam ifade ettiğini şu benzersiz cümlelerle anlatıyor: “Üzerinde ne kadar sık ve sürekli düşünürsek, iki şey aklımı o kadar taze ve habire artan bir hayranlık ve huşuyla dolduruyor: Üzerimdeki yıldızlı gök kubbe ve içimdeki ahlâk yasası”.

Kant'ın “*Ancak, evrensel bir yasa olmasını da isteyebileceğin düsturlara göre hareket et*” ahlak yasası, “Sana yapılmasını istemediğin şeyleri sen de başkasına yapma” ilkesiyle benzer bir içeriğe sahiptir. Bu ahlak yasası insanların ahlaki davranışlarda şahsi kaygılar, dönemsel beklentiler ve sübjektif kriterler yerine genel, evrensel ve objektif kriterlere göre hareket etmesini öngörür. Ahlak yasası öyle bir şey olmalı ki o genel, evrensel ve objektif bir öz taşıyın. Kant'ın “öyle bir ilkeye göre hareket et ki o evrensel bir yasa olsun” olarak formüle ettiği ahlak yasası tam da böyle bir içeriğe sahiptir.

Kant'ın ahlak anlayışına göre insanların haz, mutluluk, yarar amacıyla ya da ilahi emirler gereği gerçekleştirecekleri davranışların ahlaki bir değeri yoktur. Ona göre ahlaki açıdan değerli olan davranışlar ödevden kaynaklanan davranışlardır. Kant'a göre ödevler özerk biçimde yerine getirilmelidir. Bir insan bir ödevi yerine getirirken, aynı zamanda o ödevin kurucusu olmalıdır. Başka bir ifade ile herhangi maddi ve manevi bir yarar, ya da tanrısal bir ödül için değil, evrensel yasa gereği ahlaki eylemde bulunmalıdır. Kant, ahlakın temelinde insanın özerkliğinin ve özgürlüğünün bulunduğunu ifade ederek özerkliğin, insanın ve her akıl sahibi varlığın değerinin temeli olduğunu belirtir.

Kant insanlığı bütün ahlaki davranışların merkezine koyar. “**Öyle hareket et ki, insanlık ister senin ister başka birinin kişiliğinde, aynı zamanda bir amaç olsun, asla yalnızca bir araç olmasın**” diyerek bu yaklaşımını net bir biçimde ortaya koyar.

Bu temel özelliklerden dolayı Kant'ın ahlak anlayışı hedonist ve diğer ahlak anlayışlarından temelde farklılaşır.

Özetle Kant'ın ahlak anlayışında üç kavramın temel oluşturucu bir işlev üstlendiğini söylemek mümkün. Başta belirtildiği gibi bunlardan ilki ahlak yasasıdır ve bu yasa aynı zamanda evrensel bir niteliğe sahip bulunmalıdır. Kant'ın ahlak anlayışının ikinci temel

kavramı özerklik ilkesidir. Buna göre bir insan şu veya bu yaptırım ya da fayda nedeniyle değil, kendi özgür iradesiyle ahlaki eylem tercihinde bulunmalıdır. Son olarak Kant ahlak anlayışının merkezine insanlığı amaç olarak koyar. Her ahlaki eylem insanlığın yücelmesine hizmet edecek tarzda olmalıdır.

Bu noktada Kant'ın ahlak anlayışına temel teşkil eden özgür irade kavramı üzerinde durmakta yarar var.

Özgür irade

Kant insan özgürlüğü ile ahlaklılık arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Bir davranışın ahlaki bir nitelik kazanması için onun zorla, maddi ya da manevi bir baskıyla değil insanın özgür iradesiyle gerçekleştirmesi gerekir. Bu açıdan özgür irade ahlakın önkoşuludur. Özgür irade olmadan ahlak olmaz. Özgür irade olmadan eylem ve seçimden söz edilemez.

Benzer şekilde özgür irade olmadan sorumluluk, suç ve ceza kavramlarından söz edilemez. Özgür iradeyle gerçekleştirilmeyen bir davranışın ne ahlaki ne de cezai sorumluluğu olabilir.

İnsan ahlakın içine doğmuş bir varlıktır. Ahlak dışı insan bir olanaksızlıktır. Toplumun içine doğan ve toplumsal bir varlık olan insan için ahlak kaçınılmazdır. (4)

Özerk olmayan, yaratıcısı olmadığı bir yasalar bütününe körüne boyun eğen bir iradenin bütünüyle ahlaki sayılabileceği tartışmalıdır. Tüm ahlak kuralları ve bunlara uygun görevlerin kökeninde bulunan tek ilke irade özerkliğidir. Özerk olmayan irade, irade ahlakına ters bir şeydir. (5)

Ahlaki özerklik, bir kişinin geçerli olarak kabul ettiği normlara uygun eylem çizgisini seçme özgürlüğüdür.

Ahlak ve kişilik

Kant'ın ahlak anlayışı kadar önemli bir konu onun insan şahsiyeti, şahsiyetli olmayla ilgili ortaya koyduğu görüşlerdir. Çünkü ahlaki

değerler ile şahsiyet konusu arasında kopmaz bir ilişki söz konusudur. Ahlaki değerlerin hayat bulması ancak bu değerleri içselleştirmiş ve ahlaki değerlerin yönlendiriciliğini ilke edinmiş insanlarla mümkündür. Kant bu konuya ilişkin yaklaşımını şu veciz ifade ile ortaya koyar. “Bir insana onun bir şahsiyeti vardır demek ona yapılacak en büyük övgüdür”.

Kant’a göre ahlaklılık bir şahsiyet meselesidir. Nihai hedefimiz der, Kant, kişiliğin teşekkülüdür. Kişilik bir şeyi başarma azmine (sarsılmaz kararlılığına) ve ardından onun fiilen gerçekleştirilmesine dayanır. “Amacına sıkı sıkıya bağlı insan” iyi bir kişiliktir. (6)

Sözgelimi bir insan bir söz verirse -verdiği sözün icabının yerine getirmesi- kendi için ne kadar elverişsiz olursa olsun onu behemhâl tutmalıdır; çünkü bir insan bir karara varır da o vardığı karara sadık kalmazsa -onu yerine getirmekte zaaf gösterirse- kendine güveni kalmaz.

Daha önce söylendiği gibi kendimize karşı ödevlerimiz her birimizin kişiliğinde mevcut olan insan vakarını korumaya dayanır. A.g.e S.119

Kanta’a göre insan tabiatı itibarıyla ne iyi ne de kötüdür, çünkü o tabiatı itibarıyla ahlaki bir varlık değildir. O ancak akıllı, ödev ve yasa fikrini geliştirdiğinde ahlaki bir varlık haline gelir.

O ancak erdemle, bir başka söyleyişle kendi kendini sınırlayarak ahlaki anlamda iyi olabilir...

Yol yordam tanımayan yönemsiz insanlara güvenilmemelidir... Çünkü dakikliğin, her ne kadar lüzumsuz ayrıntılar üzerinde ısrarla durma -bilgiçlik taslama- gibi görünse de, kişiliğin oluşumundaki katkısı çok büyüktür.

Kant, özsaygı-haysiyet düşüncesi kökleşmedikçe utanma fikrinin insanlarda yerleşmesinin mümkün olmadığını söyler

Kant, ahlak anlayışında doğruluk ve dürüstlük kavramlarına önemli bir yer verir. Ona

göre bir insanın kişiliğinin oluşumunda ikinci temel özellik doğruluk-dürüstlüktür. Bu, kişiliğin temeli ve bizatihi özüdür. Yalan söyleyen bir kimsenin kişiliği yoktur... A.g.e S.106

Bu bağlamda Kant çocuklara asla kin gütmemeye dikkat etmemiz gerektiğini söyler.

Çocuklar açık yürekli ve bakışlarıyla güneş gibi neşeli olmalıdır. Sadece neşeli bir yürek mutluluğunu iyilikte bulabilir. İnsanları kasvetli ve meys yapan din sahtedir; çünkü biz Tanrı’ya zoraki değil, neşeli bir yürekle hizmet etmeliyiz. A.g.e S.107

Bir insan öfkeli-şiddetli olmaksızın cesur olmalıdır, bunlar birbirinden ayrı iki niteliktir... Cesur bir insan iradesini kullanma arzusundaki insandır...

Ahlaki eğitim insana bütün insan ırkı bakımından bir değer kazandırır. A.g.e S. 54Kant, ahlak ile disiplin konusunu birbirinden ayırır: Ahlaki eğitimi disiplin üzerine değil, ilkeler-maksimler üzerine oturtulmalı; biri kötü alışkanlıktan alıkoyar, diğeri zihni eğitir ve düşünmeye zorlar.

Ahlak o kadar yüce, o kadar kutsaldır ki onu disiplinle aynı konuma yerleştirerek yozlaştırmamalıyız. Ahlaki eğitimdeki ilk çaba -peşine düşülecek ilk amaç- şahsiyetin teşekkülüdür. A.g.e S.102

Kant’ın ahlak anlayışının temelindeki temel ilke şudur. “Ancak, evrensel bir yasa olmasını da isteyebileceğin düsturlara göre hareket et”. Bu ilke Kant’a göre ahlak yasasıdır.

Ahlaki disiplin genel anlamda insanın karakter ve kişiliğinin oluşmasında önemli bir rol üstlenir. Kişilikli bir insan yaptığı işe damgasını vurabilen, bunu sürdürebilen ve bu sayede kendini tanıyıp diğerlerinden ayrılabilen insandır. (7)

Ahlak ve demokrasi

Demokrasiyi diğer rejimlerden üstün kılan onun içerdiği özgürlük, adalet, eşitlik ve barış gibi değerlerdir. Söz konusu değerler

aynı zamanda demokrasiye ahlaki bir haklılık kazandırır. Demokrasiyi ahlaki açıdan iyi kılan onun toplumun en geniş kesimlerini ve farklı grupları siyasal karar alma süreçlerine taşıması ve onların ortak çıkarını hedefine koymasındır.

Gerçek bir demokratik sistem toplumun çoğulcu yapısını, farklı toplumsal kesimlerin taleplerini, ülkenin tarihsel, dinsel, kültürel çeşitliliğini dikkate almak zorundadır.

Demokratik bir sistem salt teknik yasal ve prosedürlerden oluşmaz. Demokrasi ve demokratik değerler ile ahlak arasında yakın bir bağ var. Çünkü demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi değerler; insan onurunu, haysiyetini ve şahsiyetini korumayı ilke edinir. Temel hak ve özgürlüklerle bağlantılı kavramların çoğunun ahlaki boyutları söz konusudur. Bu nedenle demokrasi ve demokratik değerlere bağlılık için aynı zamanda bu değerlerin ahlakiliğine ve evrensel bir ahlakın varlığına inanmak gerekir. Bu şu anlama gelir. Demokratik değerleri özümsemek ve yaşatmak ahlaklı olmaktan, ahlaklı olmak ise demokratik değerlerin varlığına inanmaktan geçer. Demokratik değerler sadece yasaların zorlamasıyla yaşanabilecek şeyler değildir. Demokratik değerler onlara bilinçli bir şekilde inanmayı ve özgürce tercih etmeyi gerektirir. Demokratik değerler dediğimiz zaman ilk akla gelen adalet, özgürlük ve eşitlik kavramlarıdır. Oysa adaletle inanmak ve adil olmak her şeyden önce bir ahlak sorundur. Adaletle inanmadan ve adil davranmayı temel bir ilke olarak benimsemeden ahlaklı olunamaz. Ahlaki perspektiften yoksun bir yaklaşım olsa olsa adaleti yasaların dayattığı zorunlu bir görev olarak görür. Öte yandan gerçek hayatta adaletle ihtiyaç duyulmayan hiçbir alan yoktur ve bütün bu alanların yasalarla düzenlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle adaleti salt bir yasal görev çerçevesinde değerlendirmek onun içini boşaltır. Günlük yaşantıda adalet duygusuyla davranmak ve davranışlarımızdan adil olmak toplumsal yaşamımızın niteliğini belirler.

Aynı şey eşitlik ilkesi için de geçerlidir. Demokratik bir toplumda farklı dil ve kültürler önüne engeller koymak hem evrensel demokrasi ilkelerine aykırıdır, ama aynı zamanda ahlak dışı bir tutumdur. Asimilasyon hem bir insanlık suçudur hem de gayri ahlaki bir yaklaşımdır. Bir ülkede sırf bazı toplum kesimlerini parlamento dışında tutmak amacıyla seçim barajlarını oluşturmak ahlakla bağdaşmaz. Toplumdaki farklı etnik, dini ve cinsiyet gruplarını dışlamaya dönük her girişim ve düzenleme insan haklarına aykırıdır ve ahlaki değerlerin çiğnenmesi anlamına gelir. İnsanların temel hak ve özgürlüklerini gasp eden bir sistem demokratik olamaz. Demokratik olmayan bir sistem ahlaki de olamaz. Çünkü insanların haklarına tecavüz etmek ve özgürlüklerini ellerinden almak demokratik olmadığı gibi ahlaki bir uygulama da değil. Demokratik değerleri sahiplenmek ahlaki bir ödev olduğu gibi, temel hak ve özgürlüklere ve insan onuruna yönelik her türlü kısıtlama ve baskıya karşı direnmek aynı zamanda ahlaki görevdir. 10 Aralık 1948 tarihinde yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde insanın zulüm ve baskıya karşı son çare olarak direnme hakkının özellikle altı çizilir.

Özetle demokratik değerler hem ahlaki hem de evrensel bir öze sahiptirler. Dünyanın neresinde olursa olsun bir adaletsizlik olduğunda ona bir şekilde karşı çıkılır. Adaletle aykırı uygulamalar insanların vicdanlarında tepki doğurur. Devlet yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik, liyakat kıstaslarının ahlaki bir yanının olduğu muhakkaktır.

Yöneticilerin yakınlarını kayırması ayıplanır. Irk ayırımı, asimilasyon, kadına şiddet, çocukların istismarı dünyanın her yerinde reddedilir. Bunun nedeni sadece demokrasiye değil aynı zamanda evrensel ahlaka aykırı olmalarından dolayıdır. Dolayısıyla demokratik değerlerin ve tutumların aynı zamanda ahlaki tutumlar olduğu söylenebilir. (8)

Neden ve nasıl bir ahlak?

Ahlak insanların toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanan bir ihtiyaçtır. Elbette dünyada tek başına yaşayacak bir Robinson Crusoe'nun ahlak diye bir şeye ihtiyacı olamazdı. Ahlakın olması için birden çok insanın bir arada yaşaması gerekiyordu. İnsanlar, toplumsal hayata geçtikleri noktada, aralarındaki ilişkileri düzenleyecek belli ilke ve normlara ihtiyaç duydular. Ahlak bu anlamda toplumsal yaşama bir düzen verme ihtiyacından doğdu. Ahlak demek yaşamın bütün alanlarında belli ilkelere göre davranmak anlamına gelir. Disiplin, ahlaki düzenin hayata geçirilmesinde önemli bir araçtır. Durkheim disiplinsiz insanların ahlaki açıdan da zayıf olduğunu söyleyerek ahlak ile disiplin arasındaki ilişkiye işaret eder. Disiplin insanların kendilerini kontrol etmeleri, belli dürtü ve güdülerini sınırlandırmaları, olumlu nitelikteki davranışlarına süreklilik kazandırmaları için imkân sağlar. Bu açıdan ahlak toplumsal hayatta sadece düzen ihtiyacını karşılamakla kalmaz aynı zamanda yaşamın sürekliliği bakımından istikrar sağlar. Ahlak kurallarının konulmasındaki amaç toplumdaki başıboşluğu elden geldiğince önlemektir.

Toplumsal bir düzen ve yaşamın sürekliliği salt tepeden gelen zorlayıcı mekanizmalarla sağlanamaz. Yasaların zorlaması ve ilahi emirlerin korkusunun toplumsal ilişkilerin devamındaki etkisi sınırlıdır. Ayrıca insan yaşamından kaynaklanan sayısız ilişki ve iletişimleri yasalarla düzenlemek imkansızdır. Ahlak bir toplumdaki ilişkilerde temel bir güven unsurudur. İnsanlar güven duygusundan yoksun yaşayamaz, toplumsal varlıklarını uzun süre sürdüremezler. Dünyada yaşanan bütün büyük kaos ve krizlerin temelinde insanların güven duygusunu kaybetmelerinin etkisi büyüktür.

Ahlak aynı zamanda insanları olgunlaştıran, ruhsal ve duygusal açıdan zenginleştiren bir değerler bütünüdür. Ahlaklı insan çevresine, halkına ve insanlığa karşı sorumluluk

bilincinde olan insandır. Ahlaki yükümlülükler insanların toplumsal ortaklıkları nedeniyle birbirlerine borçlu oldukları şeylerden ibarettir. Bu da yükümlülüklerin haklar içerdiği anlamına gelir, yani haklar yükümlülüklerin tersi ya da öbür yüzüdür.” (9)

İnsandaki ahlak unsuru din ve hukuk kurallarından farklı olarak baskıya, cehennem korkusuna, yasaların yaptırımına ihtiyaç duymaz; aksine insanın dolu, yoğun ve verimli bir hayat ihtiyacından doğar. İnsan sıradan, basmakalıp bir varoluş ile yetinemez; varoluşun sınırlarını genişletme temposunu hızlandırma, onu çeşitli izlenimler ve duygusal deneyimler ile doldurma fırsatını arar. Bunun için de dışarıdan herhangi bir baskı ya da emir beklemeyiz.

Çünkü ahlaki bakımdan gelişkin kimse, kendisiyle birlikte aynı toplumda, aynı dünyada yaşayan insanların sorumluluğunu duyabilen ve buna ilişkin bir sorumluluk duygusu geliştirebilen kimsedir. Bundan böyle, her çıkmaza girildiğinde insanların önüne kodlaştırılmış ilkeler konmamalıdır. Bunun yerine insanların serbest ve özgür bir iletişim ve etkileşim ortamında yeni değerlere ve normlara hayat verecekleri, vicdan gelişimine katkıda bulunacakları ortamlara imkân tanınmalıdır. **(J.M. Guyau Mehmet Yüksel a.g.e)**

Ahlak tek başına ahlaki açıdan kabul edilmez davranışlardan uzak demek değildir. Yalan söylememek, insan öldürmemek vb. davranışlar ahlaki bir toplum açısından temel değerler niteliğindedir. Ancak ahlak esas olarak, dürüst olmak, toplumsal dayanışmayı odak noktası olarak seçmek, insanı yaşamın merkezine koymak anlamına gelir. Başka bir ifade ile pozitif bir ahlaka ihtiyaç var. Edilgin değil etkin bir ahlak anlayışını geliştirip güçlendirmek son derece önemlidir. Ahlaken yapılmaması gereken davranışlardan uzak kalmak yetmez. Toplumsal iyiliği hedefine koyan ve bunun için çaba sarf eden insan aynı zamanda erdemli insandır.

Ahlaklı insan aynı zamanda vicdan duygusu güçlü ve derin insandır. Davranışlarında içten, başkalarına karşı yüce gönüllü, toplumsal sorumluluk bilincinde, vicdani yüzleşme kapasitesi yüksek insanlar yetiştirilmelidir. Bu nitelikler aynı zamanda ahlaki niteliklerdir. Ahlaki ilişkiler vicdanlar arası ilişkilerdir der Durkheim.

Yukarıda ahlak ve demokrasi başlığında belirtildiği gibi ahlak demokratik değerlere içtenlikle bağlılığı; adalet, özgürlük ve eşitlik ilkeleri için kıyasıya mücadeleyi gerektirir. Bir yerde adalet yoksa orada ahlak da yoktur. Özgürlüğün olmadığı yerde ahlaki hiçbir değerden söz edilemez. İnsanların siyasal hak ve özgürlüklerden eşit bir biçimde faydalanamadığı, insani potansiyelini geliştirmek bakımından eşit koşullara sahip olmadığı bir düzen aynı zamanda gayri ahlaki bir düzendir.

Adaletin, özgürlüğün, eşitliğin, hukukun üstünlüğünün olmadığı yerde barış inşa edilemez. Ahlak, ahlaki değerlerle örülmüş bir toplumsal düzen, aynı zamanda barışın da temelini oluşturur.

Öte yandan bütün dinlerin de bir ahlak anlayışı vardır. Bu ahlak anlayışı, insanları daha eşit, daha özgür kılmaya yöneliktir. Kendin için istediğini başkaları için de iste. Kendin için istemediğini başkaları için de isteme. Sana yapılmasını istemediğin şeyleri, sen de başkalarına yapma... Siyaset felsefesinin, toplumsal felsefenin, adalet anlayışının temelinde de bu türden ahlak anlayışı vardır.

İnsanların toplum olarak bir arada yaşamalarında dinlerin rolü büyüktür. Bunun içindir ki 20. Yüzyılın en korkunç diktatörleri, yönetmek istedikleri kitlelerin temel ahlak ve bir ahlak anlayışı ile olan bağlarını koparmaya çalışmış, insanların dinsel inanışlarına saldırmışlardır. **(10)** Bu nedenle toplumların inandığı dini değerlerin yerine yenilerini koymadan onların yok edilmesine izin verilmemelidir.

Ahlak kavramıyla birlikte kullanılan bir diğeri ise erdemdir. Erdem, ahlaki bakımdan

sürekli olarak iyi ve değerli olan davranışlardır. Ahlak felsefesinin yücelttiği, övdüğü ve ön plana çıkarttığı değerlerdir. Alçakgönüllülük, yiğitlik, adalet ve cesaret vb.

Her erdemın başı kendini bilmektir. **(11)**

Erdemli insan, yaşlı insanlara, çocuklara ve kadınlara nazık davranır. Halkın dini ve kültürel değerlerine saygı gösterir. Erdemli olmak her türlü haksızlığa, zorbalığa ve adaletsizliğe karşı çıkmaktan, hantallığa, yalana, haksızlığa, iki yüzlülüğe ve emek hırsızlığına karşı ödünsüz davranmaktan geçer. Ahlaklı kişi kendi onuru kadar halkının onur ve özgürlüğüne düşkün insandır. Bütün ilişkilerinde ilkeli, şeffaf ve dengeli davranmayı esas alır.

Ahlakta altın kural şudur: “Kendine davranılmasını istediğin davran”. Bu Kant’tan İsa peygambere kadar kabul görmüş ahlaki bir ilkedir.

Ahlakla ilgili diğer bir ilke şu: “Komşun farkına vardığında utanacağın bir şey yapma”.

Ahlak ve Siyaset

Ahlak bağlamında önemli sorunlarından biri de siyasetin ahlakileştirilmesi konusudur.

Siyasetin ahlaki bir temele oturtulması aynı zamanda onun demokratikleşmesi gereğini ortaya koyar. Bir ülkede parlamento olmak üzere, yerel yönetimler, siyasi parti ve STK gibi örgüt ve kurumların meşruiyeti söz konusu kurum ve yapıların demokratik süreçlerle oluşmasına bağlıdır. Benzer şekilde kamusal her karar alma süreci çoğulcu ve ortaklaşmacı bir anlayışla işletilmelidir. Alınacak her türlü siyasi kararın ahlakiliği, ilgili herkesin o kararın alınma sürecine demokratik bir biçimde katılımından geçer. Bu bakımdan siyasal yapıların oluşum sürecine ilişkin her türlü engel, yasak ve barajlar sadece seçilen kurum ve organların demokratik niteliğine gölge düşürmekle kalmaz, aynı zamanda onların ahlaki niteliğini tartışılır duruma getirir.

Eksiksiz, engelsiz, yasaksız bir düşünce ve ifade özgürlüğü ile bu özgürlüğün doğal bir devamı olan örgütlenme özgürlüğü demokratik ve ahlaki bir siyasetin temel koşuludur.

Siyasetin ahlakileştirilmesinin diğer bir unsuru şeffaflık kavramıdır. Hem siyasi parti gibi demokrasinin temel unsurları olan yapılarda hem de siyasal iktidarın işleyişinde şeffaflık ilkesi göz ardı edilerek atılacak her adım ahlaki açıdan sorun içerir. Bu nedenle tek tek insanlarda olduğu gibi toplumlar da kendi hayatlarıyla ilgili bütün bilgi ve verilere ulaşabilir olmalı, karar alma süreçleri, alınan kararların arkasındaki gerekçeler toplumun ve ilgili çevrelerin bilgilenmesine açık olmalıdır. Kişi, grup ya da toplumun herhangi bir konuda doğru tutum takınması söz konusu süreçle ilgili eksiksiz bilgi sahibi olmasına bağlıdır.

Siyaset toplumsal bir faaliyettir ve son tahlilde toplum için yapılır. Toplumla birlikte ve toplum için yapılan bir faaliyette toplumdan saklanacak bir şey olamaz. Bunun için şeffaflık siyaset ahlaki bakımından temel bir ilkedir.

Şeffaflığın olmadığı yerde gerçeklerin saklanmak istendiği kesindir. Gerçekleri saklamak, insanları kendi hayatlarıyla ilgili süreç, durum ve verilerden yoksun bırakmak, ahlaka aykırı bir davranıştır. Siyasetin demokratikleşmesi kadar bir bütün olarak şeffaflaşması da ahlaki açıdan önemlidir. Şeffaflıktan yoksun bir siyasetin ahlaki açıdan hasarı, demokratik olmayankinden daha yıkıcıdır.

Ahlaki bir siyaset ırkçı, cinsiyetçi, mezhepçi her türlü ayırıcı, ötekileştirici ve tekçi anlayışı reddeder. Çok kültürlülüğe, farklılıklara saygıya, dayanışmaya eğilimli bir siyaset ahlaki açıdan da üstündür. Siyaset ahlaki toplumsalı, toplumsal iyiyi, adaleti, özgürlüğü ve barışı idealleştirmeyi gerektirir. Farklılıkları kabul etmek kadar, evrensel bir özgürlük ve kardeşlik düşüncesi siyasetin ahlakileşmesi ile mümkündür.

Başka bir ifade ile özgürlük, eşitlik ve adalet için mücadele üstün bir ahlak mücadelesinden ayrılamaz.

Ahlak konusunda son altı çizilmesi gereken bir nokta daha var. Siyasete amaçlarla araçların uyumu... Makyavelizm amaca ulaşmak için her yöntemi mubah sayan bir anlayıştır. Esas olan amaçtır, bu amaca ulaşmak için her yol ve yöntemle başvurulabilir.

Ahlaklı siyaset ise amaçlar ve araçlar arasında uyum gereğine önem verir. Yüce ve kutsal bir hedefe ancak bu hedefe uygun meşru, temiz ve ahlaki açıdan kabul edilebilir araç ve yöntemlerle ulaşılabilir. Meşru olmayan ve ahlaki açıdan kabul edilemez yol ve yöntemler bir davanın ya da hedefin kutsiyetine gölge düşür. Meşru olmayan yöntemlerle kazanılan bir zafer zafer değildir. Hedefe ulaşıldığı zanedildiği noktada aslında dava kaybedilmiştir. Siyasete Makyavelizm uzun erimde dejenerasyon, güven kaybı ve ahlaki olarak yozlaşmayı beraberinde getirir.

Siyasette hedefler ne kadar kutsal ise hedefe ulaşmak için başvurulacak araçlar ve kullanılacak yöntemler de o denli temiz olmak zorundadır. Siyaset ahlaki bunu gerektirir.

Siyaset ahlakında yolculuğun kendisi varış noktası kadar önemlidir.

Ahlak deyince; Şeyh Abdusselam

Şeyh Abdusselam sadece tarihi bir Kürt şahsiyeti değil aynı zamanda Kürt toplumunda önemli bir ahlak anlayışının temsilcisidir.

Şeyh Abdusselam babası Şeh Muhammed'in 1903 yılında ölümünden sonra Barzan aşiretinin başına geçti. (12)

Şeyh Abdusselam Barzani yurtsever bir kişidir. Kendi halkının, Kürtlerin Kürt olmaktan doğan haklarının gasp edildiğinin bilincindedir ve bu tarihi haksızlığa karşı mücadele etmeye kararlıdır. Ancak o aynı zamanda toplumcu bir ahlak anlayışını temsil etmektedir.

Şeyh Abdusselam bundan yüz yıl önce Kürdistan'da ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda köklü reformlara imza attı. Özel

mülkiyetin, bir kişide, bir ailede toplanmasına karşı çıktı. Bu anlayış çerçevesinde, Barzan bölgesindeki toprakların, çiftçiler arasında dağıtılmasını sağladı. Başlık parasını, kızların zorla evlendirilmesini yasakladı. Böylece sosyal ilişkilerde eşitlik ve adalet ilkesini hayata geçirdi. Camiler birer sosyal ve toplumsal sorunların çözüm merkezi haline geldi. Kurulan köy konseyleri birer danışma meclisine dönüştü.

Abdüsselam Barzani zamanında, Hristiyanlar ve Yahudiler ulusal ve dinsel haklarını özgürce kullandılar. Abdüsselam Barzani, Kürt aşiretlerinin, Süryanilere, Yahudilere baskı yapmasını her zaman önledi. Asuri-Süryanileri, Yahudileri koruyucu bir politika izledi. Etki alanındaki İmadiye, Akra, Duhok, Zaho, Sincar gibi Kürt şehirlerinde, sosyal adaleti gözetken bir politika uygulamaya çalıştı. **(13)**

Abdüsselam Barzani, Kürtler arasında ittifakı kurmak ve geliştirmek için, çok büyük çaba harcadı. Kürt ordusuna bütün Kürt aşiretlerinin katılması için çok çaba gösterdi.

Şey Abdusselam aynı zamanda Kürt Teali Cenmiyeti, Hêvî Cemiyeti, Kürdistan Bağımsızlık Cemiyeti ile ilişkiler kurdu, Kürt liderlerden Şeyh Mahmud Berzenci, Şeyh Abdulkadir Nehri ile Simail Ağa Şikak (Simko) ile diyalog kurdu.

Kürt haklarını kazanmak için aşiretler arasında çalışma başlattı. Bu çalışmalar sonucunda, 1907 yılında, Bab-ı Ali'ye Kürd haklarını talep eden bir dilekçenin gönderilmesini sağladı Dilekçede özetle;

Kürt dilinin resmi dil olarak kabul edilmesi,

Kürt bölgesinde Kürtçe bilen Kürt memurların görevlendirilmesi,

Kürtlerden alınacak vergilerin bölge halkının ihtiyaçları için kullanılması vb. talepler yer alıyordu.

Bu talepler Osmanlı yönetimini rahatsız

etti. O dönemde İttihatçılar, yönetime el koydu. Bir yıl kadar sonra, İttihatçılar, Abdüsselam Barzani'ye, Kürtlere savaş açtı.

1909, 1910 yıllarında Barzan bölgesinde, şiddetli savaşlar oldu. Bu savaşlar, daha sonraki yıllarda da devam etti. 1913 de, Süleyman Nazif'in, Musul valiliğine atanmasıyla, savaş daha da tırmandı. Vali Süleyman Nazif, Şeyh Abdüsselam Barzani'nin yakalanması ve ulusal hareketin bastırılması için askeri önlemleri yoğunlaştırdı. Abdüsselam Barzani'nin başına ödül koydu.

Mart 1914'de başlayan bir çatışmadan sonra, Abdüsselam Barzani ve savaşçılardan bir kısmı İran'a geçip Seyid Taha'nın misafiri olur. Abdusselam Simko'yu ziyaret eder, çeşitli siyasi görüşmelerde bulunur. Dönüşte evinde kaldığı Sofi Abdullah tarafından ihbar edilir. Sofi Abdullah, Abdüsselam Barzani'nin başına ödül konulduğunu, O'nu yakalayıp devlete teslim edecek olanlara büyük maddi ödüller verileceğini öğrenmişti. Bu ihbar üzerine, Abdüsselam Barzani uyku-dayken yakalandı, Musul'a götürüldü ve Vali Süleyman Nazif'e teslim edildi. Göstermelik kısa bir mahkeme süreci sonucunda Abdusselam Barzani Musul'da idam edildi. Bu sırada, kardeşi Mele Mustafa Barzani 11 yaşındaydı. Mustafa Barzani ağabeyinin nasıl idam edildiğini izlemişti.

Ahlak konusundan bahsedildiğinde Abdusselam Barzani'nin öncülük ettiği toplumcu ahlak çizgisinin altını çizmek önemlidir. O sosyal ilişkilerde adalet ve eşitlik ilkesini hayata geçiren bir toplum önderi sıfatını kazandı. Kadınların ve yoksulların durumlarını iyileştirmek amacıyla yaptığı reformlarla tarihte yerini aldı. Onun döneminde azınlık konumundaki Süryani ve Yahudiler özgürce yaşama imkânı buldu.

Bu yönüyle Şeyh Abdusselam Kürt tarihinin erken bir ahlakçı devrimcisidir.

(1) Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi, Say Yayınları, s.91*

(2) Pieper, Annemarie, *Etiğe Giriş, Ayrıntı Yayınları*, s.33-34

(3) Mehmet Yüksel <http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C5S1makale1.pdf>

(4) Örsan K. Öymen <https://www.birgun.net/haber-detay/ozgur-irade-ve-ahlak-uzerine-92695.html>

(5) Emmanuel Kant, *Saf aklın eleştirisi, Ahlak Eğitimi* s.137 naklen.

(6) Immanuel KANT, *EĞİTİM ÜZERİNE*, Say Yayınları 2016

(7) Durkheim *Ahlak Eğitimi* s. 71

(8) Mustafa Çevik <https://www.timeturk.com/demokrasi-bir-ahlak-isidir/yazar-18346>

(9) Maurice Cornforth, *Komünizm ve İnsanlık Değerleri, Bilim ve Sosyalizm Yayınları* S. 82

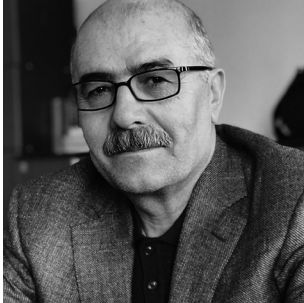
(10) Halil Berktaş, *Siyaset ve ahlak (2) İdeoloji, politika ve birey ayrımlar* <http://www.serbestiyet.com/yazarlar/halil-berktay/siyaset-ve-ahlak-2-deoloji-politika-ve-birey-ayrimlari-729120>

(12) Kemal Sayar, *Kendini bil* <http://serbestiyet.com/yazarlar/kemal-sayar/kendini-bil-815325>

(12) BARZANİ Ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi 1. Cild, DOZ Yayınları, s. 26-27

(13) İsmail Beşikçi, *Üç Kürd*, <http://www.ilkehaber.com/yazi/uc-kurd-16452.htm>

Dubarekirina bêjeyan

Nasir KEMALOĞLU

Nasir KEMALOĞLU

Kovara DENG

Dubarekirin xweşgotin, reng û ahengê dide gotin û nivîsê û her wiha di hevokan de ji bo meriv quwetê bide wateya bêjeyan, bêje du caran, bi çend rêzik û qeydeyan, li pê hev tîpên bilêvkerin û nivîsandin. Ji vê rewşê re «ducarikirin û dubarekirin» tê gotin.

Ji bo gotin li guhên merivan xweş bê, di navbera bêjeyên ducarikirî de « a , e, an, û, o, bi » tê bikaranîn. Ducarkirina ku bi tîpên ahengê « a , e », bi gîhaneka « û » (di hinek bikaranînan de bûye « o ») û bi gîhaneka « an » ê bi hev ve zeliqî tê nivîsandin. Gîhaneka « û » yê carna zeliqî carna jî cuda tê nivîsandin. Lê belê daçeka «bi» her gav di navbera bêjeyan de serbixwe (û cuda tê nivîsandin. Ji aliyê wate û sazîyê de tu taybetmendîyeke tîpên ahengê « a , e », tune ye. Lê belê di bikaranînê de ahenga deng (euphonie) dide gotinê. Ducarkirin û dubarekirin her gav bi van tîpan nayê çêkirin. Carna bê tîp û gîhanek jî tê çêkirin. Di navbera bêjeyên ku hatibin ducarikirinê de (çi zeliqî çi cuda be) tu nîşanek xalbendîyê bikar nayê. Ducarkirina bêjeyan di serî de bi sê beşan tê beşandin.

A-Ducarikirina Gorî Foksîyonên Bêjeyan

B- Ducarkirina Gorî Wateyên Bêjeyan

C- Ducarkirina Gorî Bikaranînen Bêjeyan

A- Ducarkirina Gorî Foksîyonên Bêjeyan

- 1-Ducarikirina Navan
- 2-Ducarikirina Rengdêran
- 3- Ducarkirina Hokeran
- 4- Ducarkirina Lêkeran
- 5-Ducarikirina Jimaran

B- Ducarkirina Gorî Wateyên Bêjeyan

- 1-Ducarikirina Bejeyên Wek Hev
- 2-Ducarikirina Bejeyên Hemwate
- 3-Ducarikirina Bêjeyên Nêzwate
- 4-Ducarikirina Bejeyên Dijwate

C- Ducarkirina Gorî Bikaranînen Bêjeyan

- 1-Bikaranîna bi tîpên ahengê « a , e » yê
- 2-Bikaranîna bi tîpa « o » yê
- 3-Bikaranîna bi gîhanekên « û » û « an »
- 4-Bikaranîna bê gîhanek û tîpan
- 5-Bikaranîna bi daçeka « bi »

DUCARKIRINA BÎ GORÎ FOKSÎ-YONÊN BÊJEYAN

1-Ducarikirina Navan: Bêjeyên ku tîpên dubarekirin her du jî navin. Bi gelemperî nav wextê hatin dubarekirinê di hevokan de gorî fonksiyonê dîsa dibin nav, dibin hoker (gorî elemanên hevokê jî dibin tîpên hokerî) û dibin rengdêr.

Perperokek hat li ser gulê danî. (**nav**)

Kar û barên xwe kir û hat (**nav**)

Êvar êvar tu çi ji min dixwazî ? (**hoker**)

Qumaşê fistanê wê **gulgulî** bû. (**hoker**)

Zerîya min fistanê **gulgulî** li xwe kiribû.

(**rengdêr**)

Li pê firarên mala bavê min **newal bi newal, gelî bi gelî** digerîyan. (**hoker**)

Çend bêjeyên **ducarkirî meriv dikare wiha bide rêzê** : Perperok, Firfirk, kirkirik, **êvar êvar, mal mal, newal newal**, gav û gav, çem û çem, kar û bar, **sistopist, soromor, tirovir**, roj bi roj, av bi av, cî bi cî, **gulgulî, qulqulî, şaxşaxî**, xelekxelekî, xalxalî, pirtikpirtikî...

- Ducarkirina navan bi tîpa « m » yê jî çêdibe. Di vê ducarkirinê de bilêvkirinek gelemperî tê holê. Hêmana yekemîn wek xwe tê bilêvkirin. Ya duyemîn jî tîpa wê ya yekemîn (kîjan bêdeng dibe bila bibe) bi tîpa « m » yê tê guherandin. Ango bi tîpek bîdeng jî destpêkiribe li pêş bêjeyê tîpa « m » yê tê bikaranîn. Lê belê bêje bi tîpa « m » yê destpêkiribe wek xwe tê dubarekirin.

Çek **mekên** xwe girtin û ji ber çavan windabûn.

Pere mere ji vî îşî re kêr nayê.

Biryar miryarê ez nas nakim.

Ker mer li hev tov bûne gelo ewê çi bikin?

Li ser kanîyê aman **mamanên** xwe dişûşt.

Di oda mêran de **mînder mînder** tunebûn.

2-Ducarkirina Rengdêran: Bêjeyên ku tên dubare kirinê her du jî rengdêrin, bi gelemperî di dubarekirinê de carna dibin **rengdêr**, carna dibin **nav**, carna jî dibin **hoker** (gorî hêmanên hevokan jî dibin **têrkerên hokerî**).

Ji vê jinika **vin** tişteke fêmnakim. (**rengdêr**)

Ji vê jinika **vinvinok** tişteke fêmnakim. (**rengdêr**)

Mehûcên **reş** difiroşe. (**rengdêr**)

Fehîm **reşreşikan** difiroşe. (**nav**)

Cêvên **germ**, werselên **nerm** bi destên kî dikeve ? (**rengdêr**)

Tol hildan **nermanerm**, qîz xwestin **germagerm** dibe. (**hoker**)

Hinek mînakên ducarkirina rengdêran: Qulqulî, sorsorî, vinvinok, sibik sibik, giran giran, **sar û germ**, soromoro, serobino, gêjomêjo, **sorsorik (sorsork), reşreşik (reşreşk)**, reşereş, rasterast, nermanerm, germagerm...

3-Ducarkirina Hokeran: Her du bêjeyên ku tên dubare kirin hokerin, di dubarekirinê de jî dibin **hoker** her wiha gorî hêmanên hevokê jî dibin **têrkerên hokerî**.

Hêdî bajo. (**hoker**)

Hêdî hêdî bajo. (**hoker**)

Meh derbas bûn, **sal** derbas bûn tu nahatî. (**hoker**)

Meh bi meh, sal bi sal diçû, dihat. (**hoker**)

Hinek mînakên ducarkirina hokeran: Hêdî hêdî, zû zû, sibik sibik, yan yan, giran giran, **germagerm, nermanerm, seranser, beranber, sal bi sal**...

- Ji ber ku bêje di hevokan de bi gorî bikaranînên xwe wate û vatinîyê qezenc dîkin, ducarkirina rengdêr û hokeran de hinek bêjeyên wekhev (hevfonksîyon) hatine bikaranîn. Bêjeya «**sibik**» di hevoka «**barê sibik** ji min re maye » de **rengdêr e**. Di hevoka «**Va barê hanê ji min re sibik hat** » de **hoker e**.

4-Ducarkirina Lêkeran: Dubarekirina hanê ji lêkeran çê dibe. Bi gorî fonksîyonê dibin nav û hoker; gorî elemanên hevokê jî dibin bireser û **têrkerên hokerî**.

Girmîn jê hat. (**lêker**)

Vê **girmînê** guhê me bir. (**nav-lêker**)

Erd hecandin kîngê bû ? (**lêker**)

Hehecik hêlin di xanîyê malê de çê kiribûn. (**nav**)

Nalîn jê dahat. (**lêker**)

Îşev **nalênala** te bû. (**nav**)

Ber te natelim. (**lêker**)

Şêr **telatel** ber bi nêçîra xwe diçû. (**hoker**)

Çend mînakên ducarkirina **lêkeran** :
Girmegirm, bezebez, qîreqîr, qîreqîr, zî-
rezîr, vinevin, **gezgezîk**, xizexiz...

5-Ducarkirina Jimaran: Di vê ducarkirina hanê de jimar li pê hev tîn gotin. Di hevo-
kan de, vatîniya **hokeran** digirin. Di hesiban-
dinên hêmanan de jî dibin têrkerên hokerî.

Şeş pirtûk çap kiribû. (**jimar**)

Şeşşeş ji newalê derdiketin. (**hoker**)

Yek peyayek jî bimîne emê şer bikin.
(**jimar**)

Yek yek (yekoyek, yekeyek) werin !
(**hoker**)

Hinek mînakên ducarkirina jimaran:
Yek yek, yekoyek, tekotek, **sisê sisê, şeş**
şeş, şeşşeş, sedesed, hezar hezar...

DUCARKIRINA BÎ GORÎ WATEYÊN BÊJEYAN

1-Ducarkirina Bejeyên Wek Hev: Di
vê ducarkirinê de bêjeyekî du caran tî duba-
rekirin. Di navbera wan de tu hêman û tîpek
ducarkirinê tune ye.

Hêdî hêdî bibêje!

Selixane selixane di kolanan de digerrîya.

Ker ker qîse neke!

Gêj gêj li dora hev digerrîyan.

2-Ducarkirina Bejeyên Hemwate:
Ducarkirin û dubarekirina hanê bi gîhaneka
« û » ye çê dibe.

Ji **ax û kesera** wî dilê me şewitî.

Di nav xirabeyan de **axîn û nalîna** birîn-
daran dihat.

Li **heval û hogirên** xwe di **berf û ba-
ranê** de digerrîyam.

**Hinek mînakên ducarkirina bêjeyên
hemwate:** Ax û of, ax û wax, ax û xwelî, ax
û zar, ker û kurî, key û keywan, berf û baran,
zar û zêç

3-Ducarkirina Bêjeyên Nêzwate: Di
vê ducarkirinê de bêjeyên nêzwate (bêjeyên
bi wate û bê wate) li pê hev bi gîhaneka « û »
yê tî gotin.

Xwedê **bext û text** nedaye min.

Ji ava çem **hilm û gulm** radibû.

Bi **qirş** û qalan sobe vênakeve.

**Hinek mînakên ducarkirina bêjeyên
hemwate:** Ax û dax, belaş û helaş, bext û
text, deyn û dû, kevir û kuç, xêr û bêr

4-Ducarkirina Bejeyên Dijwate: Du-
carkirina hanê de jî bêjeyên dijwate li pê hev
bi gîhaneka « û » yê tî gotin.

Kêm û zêde ezê deynê te bidim.

Ava **sar û germ** vexwar gewrîya vî diêşe.

Payîzan **dar û beran** berhev dike.

**Hinek mînakên ducarkirina bêjeyên
hemwate :** Ax û ox, şîn û şahî, khen û girî,
dur û nêzik, xêr û şer...

DUCARKIRINA GORÎ BIKARANÎNÊN BÊJEYAN

Di vê ducarkirinê de **rewşa gotinê û den-
gan** û dubarekirina wan bi kîjan tîpê çêbibe
tê şîrovekirin. Ducarkirina gorî bikaranîna
bêjeyan wek jerîn tî diyarkirin û şîrovekirin.

**1- Bikaranîna bi Tîpên Ahengê « a ,
e » yê :** Di vê ducarkirinê de tîpên ahengê «
a, e » wek mînakên jêrîn de di navbera bêje-
yan de cî digire.

Rovî **tel-a-tel** ber bi qazan diçû.

Qîz xwestin nerm-a-nerm, mêr kuştin
germ-a-germ.

Gir-e-girên welat li hev civîyan.

Ji bo wê mijarê hinek mînak : Vin-e-
vin, zîr-e-zîr, nal-e-nal, gal-e-gal, xaç-e-rêz,
gij-e-gij, gir-e-gir, gur-e-gur, qij-e-qij, qêr-
e-qêr, qir-e-qir, nal-e-nal, bar-e-bar, pist-
e-pist, girm-e-girm, zar-e-zar, zur-e-zur,
dest-e-bira, kal-e-mêr, pîr-e-mêr, pîr-e-jin,
xur-e-xur, kel-e-doş, bel-e-guh

• Kel-e-mêr (di vî ducarkirinê de « e » ya
« kele » yê ji ber ku du « e » neyê ber hev
ketîye.)

- Di hinek devokan de tîpa ahengê « e » dibe « i ». Nal-**e** (i) -nal , xaç-**e** (i) - rêz, zar-**e** (i) -zar, xur-**e** (i) -xur

2- Bikaranîna bi Tîpa « o » yê : Di vê ducarkirinê de gîhaneka « û » di hinek gotinên wek bêjeyên jorîn de dibe « o » û wateya bêjeyan zexm dike.

Yek-**o**-yek, tek-**o**-tek, sist-**o**-pist

- Di hihek ducarkirinan de ji ber ku ahen-ga gotinê bê çêkirin tîpa « o » yê him li navbera bêjeyan him jî li pê ducarkirinê de tê bikaranîn. Bi gelemperî, ji rewşên awarte der, bêje wextê ducar dibe tîpa wê ya **yekemîn** bi tîpa « m » yê tê guherandin.

Tewş-**o**-mewş-**o**, sor-**o**-mor-**o**, xwar-**o**-mar-**o**, kel-**o**-mel-**o**, sist-**o**-pist-**o**

3- Bikaranîna bi Gîhanekên « û » û «

an » ê : Ducarkirina hanê de gîhanekên « û, an » di navbera bêjeyan de tê bikaranîn.

Axîn û nalîn, bext û text, sar û germ, ser û ber, şad û man, ser-**an**-ser, ber-**an**-ber

4- Bikaranîna bi Daçeka « bi » yê : Di vê ducarkirinê de jî daçeka « bi » di navbera bêjeyan de tê bikaranîn.

Rû **bi** rû, rê **bi** rê, newal **bi** newal, gelî **bi** gelî, roj **bi** roj, av **bi** av, gav **bi** gav

5- Bikaranîna bê Gîhanek û Tîpan : Di vê ducarkirinê de bêje bê gîhanek û tîpên ahengê li pê hev tên bilêvkirin û nivîsandin.

Selixane selixane di mala xwe de rû-dinê.

Pêl pêl li min mêze dikir.

Êvar êvar tu li çi digerî?